

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

INDUSTRI-
FORENINGEN

70/

31(489) Gad gl

1867.

~~84-4.~~

UDTOG

AF

KONGERIGET DANMARKS

STATISTIK

VED

MARIUS GAD.

DANMARKS TEKNISKE BIBLIOTEK

KJØBENHAVN.

FORLAGT AF G. E. C. GAD.

THIELES BOGTRYKKERI.

1867.

UDTOG

KONGERIGET DANMARKS

STATISTIK

MARIUS GAD

KOBENHAVN

INDTAK AF C. F. GAD

KOBENHAVN

Forord.

Som Lærer i politisk Økonomi og Statistik ved Grüners Handelsakademi heri Staden fandt jeg mig i Aaret 1859 foranlediget til at udarbejde et Udtog af Danmarks Statistik som Grundlag for Undervisningen i dette Fag og at lade samme trykke som Manuskript. Det Oplag, som dengang blev taget, er nu opbrugt, dels i Akademiet selv, dels ved Salg til Andre, som kjendte Skriftets Tilværelse og ønskede at eje det. Jeg har saaledes i dette Foraar havt naturlig Opfordring til at omarbejde Bogen og jeg har da besluttet at gjøre det paa en saadan Maade, at jeg offentlig kunde forelægge den for Læseverdenen, idet jeg har gjort den Erfaring, at Mange savne en samlet om end kun kortfattet og sammentrængt Fremstilling af de Forhold, som give et Billede af Folkets Liv og økonomiske Tilstand. Hvorvidt jeg i de følgende Blade har været heldig med Løsningen af min Opgave, hvorvidt jeg i Almindelighed har formaaet at finde den rette Begrænsning og dog samtidig at tage Alt med, som ikke bør savnes, skal jeg naturligvis aldeles overlade til Andres Bedømmelse. Hvad Formen angaar beklager jeg, at min Tid er saa optagen af Embedsgjerning og politisk Virksomhed, at jeg ikke har kunnet skænke den synderlig Opmærksomhed, men jeg har kun havt Valget mellem en temmelig forseret Udarbejdelse eller en Opgivelse af hele Planen.

Marius Gad.

I. Indledning.

Landets Hoveddele, Beliggenhed, Størrelse og Inddeling.

Kongeriget Danmark bestaar foruden af det egenlige Hovedland af Bilandene: Færøerne, der dog ved Grundloven af 5te Juni 1849 bleve nøje knyttede til Hovedlandet, Island, Grønland og de 3 vestindiske Øer, St. Croix, St. Thomas og St. Jan. Da disse Bilande imidlertid paa Grund af deres fjerne Beliggenhed og deres fra Hovedlandets Forhold væsenlig forskellige Ejendommeligheder ikke ret vel lade sig statistisk behandle i Forbindelse med Hovedlandet, og da deres særegne Behandling vilde føre ud over det Omraade, Forfatteren har afstukket for nærværende mindre Skrift, ville de kun undtagelsesvis komme paa Omtale i det Følgende.

Hovedlandet ligger mellem den 54de og 58de Grad nordlig Brede og mellem den 25de og 33te Grad østlig Længde for Ferro. Geografisk bestaar det af følgende Dele: Bornholm med Christiansø, den sællandske Øgruppe (hvortil hører Laaland og Falster), den fynske Øgruppe (hvortil hører Langeland og Ærø) og Halvøen Nørrejylland. Dets nordligste Punkt er Skagens Pynt, dets vestligste Blaavandshuk, begge i Jylland, dets sydligste Punkt er Gjedserodde paa Falster og dets østligste Christiansøs Fyr. Landet er overalt begrændset af Have — Nordsøen (Vesterhavet), Skagerak, Kattegattet og Østersøen med de forbindende Belter og Sunde — alene med Undtagelse af

Jyllands Sydgrændse, som er landfast med Hertugdømmet Slesvig (det gamle Sønderjylland) og indtil videre er fastsat ifølge Fredstraktaten til Wien af 30te Oktober 1864.

Landets Fladeindhold udgjør:

Den sællandske Øgruppe	c. 163 $\frac{1}{4}$	□ Mil.
Bornholm	c. 10 $\frac{1}{2}$	»
Den fynske Øgruppe	c. 61 $\frac{3}{4}$	»
Altsaa Øerne	c. 235 $\frac{1}{2}$	□ Mil.
Nørrejylland	c. 458	»

Altsaa det egenlige Hovedland . . c. 693 $\frac{1}{2}$ □ Mil, saaledes fordelte mellem Øerne og Jylland, at dette paa det Nærmeste indeholder et dobbelt saa stort Flademaal som hine.

Færøernes Fladeindhold anslaaes til c.	24	□ Mil.
Islands	»	c. 1860
Grønlands	»	c.
De 3 dansk vest-indiske Øers	»	c. 5 $\frac{1}{2}$

Hovedlandet deles i 7 Stifter: Sællands (hvorunder ogsaa Færøerne, Grønland og de dansk vestindiske Øer, medens Island har sin egen Biskop), Lolland-Falsters, Fyns, Ribe, Aarhus, Viborg og Aalborg; men denne Inddeling har væsenlig kun Betydning i gejstlige Sager og falder ej heller saaledes sammen med den egenlig administrative og kommunale Hovedinddeling af Landet (Amterne), at de kunne klassificeres indbyrdes. — Den vigtigste Inddeling af Landet er Amtsinddelingen. Af Amter haves:

paa Øerne:	i Jylland:
1. Staden Kjøbenhavn.	11. Vejle Amt.
2. Kjøbenhavns Amt:	12. Skanderborg Amt.
a) Kjøbenhavns Amtsraadsreds.	13. Aarhus Amt.
b) Roskilde	14. Randers
3. Frederiksborg Amt.	15. Aalborg
4. Præstø Amt.	16. Hjørring
5. Sorø	17. Thisted

paa Øerne: i Jylland:

6. Holbek Amt.	18. Viborg Amt.
7. Maribo »	19. Ringkjøbing Amt.
8. Bornholms Amt.	20. Ribe Amt.
9. Odense Amt:	
a) Odense Amtsrådsreds,	
b) Assens »	
10. Svendborg Amt.	

Naar Københavns og Odense Amter atter ere delte hver i 2 Amtsrådsredse, har dette Hensyn til de kommunale Forhold, medens Amtmanden, den øverste administrative Embedsmand, er fælles. Det er paatænkt at slaa Aarhus og Skanderborg Amter sammen under en Amtmand, men en saadan Forening vil dog sandsynligvis blive uden Indflydelse paa den bestaaende kommunale Ordning i 2 særskilte Amtsrådsredse. I København kaldes den øverste stedlige Regjeringsembedsmand ikke Amtmand, men Overpræsident.

Landet er fra gammel Tid af delt i 137 Herreder (ligesom Sønderjylland), men denne Inddeling, der nu ingenlunde altid rigtig passer til de efterhaanden forandrede Forhold, har tabt endel af sin Betydning. Udenfor Købstæderne danne Sogne og Sognerådsredse hver for sig de nederste administrative og kommunale Enheder.

I politisk Henseende er Landet delt i 12 Landstings- og 102 Folkethingskredse, hvilke sidste ere afpassede efter Amtsindelingen som Mellegrundlag.

En i mange Henseender vigtig Inddeling er i Købstæder og Land. Danmark har 69 Købstæder og 6 Byer (Frederiksberg, Frederiksværk, Marstal, Silkeborg, Løgstør og Nørre-Sundby), som have købstadlignende Forhold og i den gennemsete Grundlov af 28de Juli 1866 ere satte i Klasse med Købstæderne; i de statistiske Tabeller og Meddelelser ere de dog hidtil stedse behandledes sammen med Landet.

Landets Beskaffenhed.

Med Undtagelse af Bornholm, der i Henseende til Jordskorpens Sammensætning og Skikkelse nøje slutter sig til den skandinaviske Halvø og hviler paa et Underlag af Granit, henhøre de danske Øer og Halvøen Jylland til det nordevropæiske Sletteland. Grundlaget er en stor Kalkmasse (Kridtformationen), som i Reglen ligger meget dybt, men dog paa enkelte Steder hæver sig lige til Overfladen, saaledes navnlig i et mod Nordvest strygende Belte, fra Møen, ved Stevns, Fakse, i Odsherred o. s. v., i Jylland ved Grenaa, syd for Randers, ved Davbjerg og Mønsted, forskellige Steder ved Limfjorden, i Thy o. s. v. En yngre Dannelse, Brunkulformationen, afgiver foruden Kridtformationen Underlaget for en stor Del af Jyllands Vestkyst, og findes desuden enkelte Steder paa Østkysten af Jylland samt i det nordvestlige Fyn og Sælland.

Størstedelen af Landets Overflade dannes af den saakaldte Rullestensformation, der har sit Navn deraf, at Leret og Sandet, som tildels kalkblandet udgjør dens Hovedbestanddele, indeholder en Mængde større eller mindre Granitsten, der som oftest ere afrundede og afslidte. Allerøverst ligger i Reglen et tyndt Lag Muldjord, der lidt efter lidt har samlet sig af de efterhaanden forraadnede Levninger af Plante- og Dyreriget.

I Rullestensformationen kan man atter gjøre Forskjel imellem:

- a) Rullestensleret, hvis Hovedbestanddel er Ler, iblandet med Jern og særdeles hyppig med Kalk. Rullestensleret er meget frugtbart og fremherskende i den mellemste og sydlige Del af Sælland og Fyn samt paa alle de sydlige Smaaøer. Det findes fremdeles hist og her i det nordlige Jylland samt paa hele Østkanten af Jylland syd for Mariager Fjord, strækkende sig snart længere snart kortere mod Vest.
- b) Rullestenssandet, der hidrører fra en Forstyrrelse af Rullestensleret ved en Vandbevægelse, som har

bortskyllet de fine Lerpartikler, men ladet det grovere Sand blive tilbage. Det er dog som oftest mer eller mindre blandet med Ler, og Grændsen mellem Rullestenssandet og Rullestensleret er derfor paa mange Steder vanskelig at drage. Rullestenssandets Frugtbarhed staar i Almindelighed i bestemt Forhold til den indblandede Lermasse. Det er i det Hele velskikket til Skovdyrkning, mindre til Agerbrug, saameget mere som det især forefindes, hvor Overfladen er meget bakket og kløftet. Rullestenssandet findes hist og her mellem Rullestensleret, i større Udstrækning i det nordvestlige Sælland og Fyn samt i Jylland umiddelbart østen for og langs med Højderyggen.

I en stor Del af det mellemste og vestlige Jylland er Rullestenssandet atter dækket af en endnu yngre Dannelse, som kaldes Ahlformationen. Nederst ligger en brun, løs Sandsten (Sandahlen), derpaa kommer et Lag fint hvidt Sand og øverst en mørk Overflade af lignende Sand, gjennemtrængt af Hedemuld. Ahldannelsen er meget ufrugtbart og synes opstaaet derved, at Vandet længe har bedækket samme og aldeles udvasket de fine plantenærende Bestanddele, hvortil endnu kommer, at den egenlige Sandahl er uigjennemtrængelig for Planterødderne. Hvor Ahldannelsen er fremherskende, er Landet en stor uafbrudt Slette, og den danner ogsaa saaledes en Modsætning til Rullestensformationen, der stedse har en mere eller mindre bakket og bølgeformig Overflade.

De nævnte Dannelser ere forlængst afsluttede, skjøndt til meget forskjellig Tid. Som Dannelser, der endnu finde Sted og have Betydning, kunne fortrinsvis nævnes a) Flyvesandsdannelsen og b) Marskdannelsen. Begge skyldes Bevægelser i Havet deres Oprindelse. Hvor Kysten er ubeskyttet, som paa Vestkysten af Jylland lige ned til Blaa-vandshuk og i det nordlige Sælland ved Tidsvilde, fører det oprørte Hav fint Strandsand ind paa Kysten, hvor det afsætter sig og danner Sandklitter. Dette Sand er stærkt

blandet med smaa hvide Glimmerblade, der stamme fra Havbundens Brunkulformation, og Flyvesandet er derfor i og for sig langtfra saa ufrugtbart som Hedesandet, men det er farligt derved, at det i tør Tilstand let sættes i Bevægelse af Vinden, og saaledes, naar det ikke tilbørlig dæmpes, flyver udover og efterhaanden kan bedække store med Møje opdyrkede og frugtbargjorte Strækninger. Fortiden frembyder i vort Fædreland flere sørgelige Eksempler herpaa (f. Eks. i Thisted Amt, ved Skagen, paa Anholt og Læsø). — Marsken danner sig ved Vestkysten af Halvøen paa saadanne Steder, hvor Øer eller Sandbanker bryde Bølgeslaget. Sandpartiklerne afsætte sig paa disse, og det Vand, der føres ind paa Kysten, indeholder kun det federe og lettere Ler med Glimmerbladene. Marsk forekommer derfor i større Udstrækning i Holsten og Slesvig, i Jylland kun sønden for Blaavandshuk.

Danmark er et Sletteland. De højeste Punkter i vort Land naa ikke over 5 à 600 Fods Højde; egentlige Bjerge og dybe Dale haves ikke. Omvendt findes ej heller store udstrakte Sletter, naar undtages de forøvrigt ikke ubetydelige Strækninger i det midterste og vestlige Jylland, hvor Aflformationen er herskende, men den største Del af Landet har den bølgeformige og bakkede Overflade, som karakteriserer Rullestensformationen. Flere af de sydlige Øer, især Lolland, ere dog meget flade og lave. Gjennem Jylland gaar en vel ikke aldeles uafbrudt, men ikke destomindre sammenhængende svag Højderyg, der betragtes som en Fortsættelse af Harzen og deler Halvøen i en østlig og vestlig Afskraaning, der er bredest og fladest mod Vest. Fra denne Højderyg udgaar igjen enkelte Forgreninger mod Øst, af hvilke især maa mærkes Partiet ved Vejle og omkring Himmelbjerget.

Som en naturlig Følge af, at Landet bestaar af mindre Øer og en smal, temmelig jevn Halvø, gives her ingen Vandløb af større Betydning. Vandløbene ere i Virkeligheden kun Bække og Aaer, af hvilke meget faa ere sejl-

bare for Baade og mindre Skibe. Større Betydning har alene Gudenaas i Jylland, der udspringer et Par Mil nordenfor Vejle, løber imod Nord og Nordost gennem flere af vore betydeligere Indsøer, forbi Silkeborg og Randers, indtil den efter et 19 Mile langt Løb udmunder i Randers Fjord. Den er kanaliseret saaledes, at den i en Strækning af 11 Mil fra Silkeborg til Randers er sejlbar for større Baade; fra Randers af til Udløbet i Fjorden, omtrent $1\frac{1}{2}$ Mil, kan den befares af ikke meget dybtgaaende Skibe. Af større Aar kan endnu mærkes paa Øerne, Susaa eller Næsbyaa i det sydlige Sølland, der ved Karrebæksminde falder ud i Nestved Fjord og ved et Kanalanlæg er gjort sejlbar for Baade og Pramme i en Strækning af omtrent 5 Mil, og Odense Aa i Fyn, der udspringer i det Sydlige, deler Øen i 2 Dele og efter et Løb af 8 Mil falder ud i Odense Fjord, samt i Jylland de vestlige Aar, Kongeaa, som paa et større Stykke i Midten af Landet danner Grænsen til Slesvig, Vardeaa, Skjernaa, Storaas (Holstebroaa) og Skiveaa. Disse Aar have alle et Løb af fra 8 til 11 Mil, og Skjernaa og Storaas føre en betydelig Vandmasse med sig, saa at de kunde have haft ikke ringe Betydning for Samfærdselen, naar ikke deres Mundingers henholdsvis i Ringkjøbing og Nissum Fjord vare aldeles tilsandede.

Den bølgeformige og bakkerige Overflade, som Landet fremviser, har derimod medført, at Danmark er rigelig forsynet med mindre Indsøer, og kun enkelte af Hede-strækningerne samt nogle af de mindre Øer gjøre paa Grund af deres Fladhed en Undtagelse i saa Henseende. De fleste og største Indsøer findes i det nordlige og vestlige Sølland (Arre-, Esrom-, Fure-, Tis- og Bavelse-Sø) samt i Egnen omkring Himmelbjerget i Jylland (Gudenaasøerne, hvoraf Mossø er den største — Skanderborg-Sø o. s. v.). Af enkelt liggende Søer kunne endnu mærkes Kolindsund ved Grenaa og Filsø ved Varde. Søplanen ansættes til et samlet Areal af 8 □ Mil, paa Øerne $3\frac{1}{2}$ □ Mil og i Jylland $4\frac{1}{2}$ □ Mil, men ikke lidt

Søplan er i de senere Aar lagt tør og indvunden for Agerbruget, hvilket er en stor Fordel for Landet, da Indsøerne i Reglen ere uden Betydning for det produktive Liv. Naar vi gaa langt tilbage i Tiden, har der heri Landet været et meget større Antal Indsøer end nu, en meget betydelig Del af dem ere efterhaanden blevne forvandlede til Moser og Kjørstrækninger, af hvilke atter flere ere omdannede til Enge eller Agerland. Moserne spille forøvrigt en vigtig Rolle i Folkets Husholdning som Tørvemoser, men herpaa ville vi senere komme tilbage. Mose- og Kjørstrækningerne opgives til 43 □ Mil, hvoraf $5\frac{1}{2}$ □ M. paa Øerne og $37\frac{1}{2}$ □ M. i Jylland.

Landets Klima.

De klimatiske Forhold afhænge for ethvert Lands Vedkommende fornemlig af Bredegraden, af Landets Højde over Vandfladen og af dets særegne Beliggenhed og Omgivelser. Klimaets vigtigste Fremtoninger ere Varmeforholdene, Fugtighedsforholdene og Vindforholdene.

Varmeforholdene. Danmark ligger højt imod Nord, men har langt fra saa barsk et Klima, som derefter kunde formodes. Landets Fladhed og dets Beliggenhed i Havets Nærhed udøver en formildende Indflydelse. Hertil kommer for Danmarks som ogsaa for Englands og isærdeleshed for Norges Vedkommende den overordenlige Virkning, som Strømforholdene i Atlanterhavet foraarsage. Den bekjendte Golfstrøm, som udgaar fra den mexikanske Havbugt og fortsættes langs Nordamerikas Østkyst til Newfoundland og derfra tvertover Atlanterhavet til Norges Vestkyst, fører det varme under Tropernes Sol ophedede Vand over til det nordvestlige Evropa, som saaledes faar et langt mildere Klima end noget andet Sted paa Jordkloden under samme Bredegrad og af samme naturlige Beskaffenhed. Den Vind, som blæser hyppigst heri Danmark, er tilmed Vestenvinden, som kommer fra det varme Hav. Den aarlige Middelvarme er i Kjøbenhavn efter mangeaarige Iagttagelser

c. $6\frac{1}{2}^{\circ}$ (Reaumur); Sommerens Middelvarme er henved 14° , Vinterens neppe $\div \frac{1}{2}^{\circ}$; Foraar og Efteraar (mindre vigtige) have en Middelvarme af henholdsvis 5° og over $7\frac{1}{2}^{\circ}$. Den højeste Varmegrad, som er iagttagen i Kjøbenhavn, er $27\frac{1}{2}^{\circ}$ (Juli 1834), og den laveste er $\div 18,2^{\circ}$ (Januar 1789). Da Landets Udstrækning kun er ringe og Højdeforholdene ere af mindre Betydning, frembyde de forskjellige Egne ikke synderlige Afvigelser i Henseende til Varmegraden, og Frederikshavn har saaledes kun $0,3^{\circ}$ lavere Middelvarme for hele Aaret end Kjøbenhavn. — I England ligger Edinburg og i Rusland Moskow paa det Nærmeste under samme Bredegrad som Kjøbenhavn; disse Byers aarlige Middelvarme er henholdsvis 7° og 3° , men saaledes at Sommervarmen henholdsvis er $11\frac{1}{2}^{\circ}$ og 14° , Vintervarmen $2\frac{1}{2}^{\circ}$ og $\div 8^{\circ}$. Forholdene ere altsaa, hvad Varmen angaar, paa begge Steder ikke lidet afvigende fra vore, som maa anses for de heldigste, idet den ringe Sommervarme i Edinburg og den stærke Vinterkulde i Moskow lægger store Hindringer ivejen for Vegetationen og Produktionen, som vi ikke have at kæmpe imod.

Fugtighedsforholdene ere ligeledes heri Landet ret gunstige. Den aarlige Gjennemsnitts-Regnmængde er i Kjøbenhavn henimod 21 Tommer, og Fugtigheden er nogenlunde jævnt fordelt paa hele Aaret. Regnmængden er dog i de vestlige Egne af Landet endel større paa Grund af det store Havs Nærhed, i Vestjylland saaledes omtrent 50 pCt. større. Den største Regnmasse falder gjennemgaaende i Eftersommeren, den mindste om Foraaret. August er den fugtigste, Marts den tørreste Maaned, og Forskjellen er saa stor, at der i Marts kun falder $\frac{1}{3}$ Regn mod i August. Dette er en Følge af, at jo varmere Luften er, desto flere Vanddampe kan den bære (ved Frysepunktet ikkun den halve Vægt imod under 12° Varme), og jo stærkere Luften er opfyldt med Vanddampe, desto lettere vil en Falden i Varmegrader bevirke Nedslag. Regn eller Sne falder heri Landet i Gjennemsnit paa 137 Dage (105 D. Regn, 32 D. Sne).

Nedslag forekommer saaledes mer end hver tredie Dag, og skjøndt dette naturligvis ikke er saaledes at forstaa, at der efter 2 tørre Dage kommer 1 Dag med Væde, saa er det dog sjelden, at vi alvorlig forulempes af formegen eller forliden Regn i længere Tid. Dog er Høsten undertiden besværlig paa Grund af stærk Fugtighed, medens Græsset især i Maj Maaned ofte tørster efter Væde. Ere Nedslagene unægtelig meget hyppige, saa ere de derimod kun undtagelsesvis voldsomme med betydelige Vandmasser. Nedslag er hyppigst ved de vestlige Vinde, som komme fra det store Hav. Af fuldstændig klare Dage gives gennemsnitlig ikke mere end 68 om Aaret.

Vindforholdene ere meget afvekslende; dog have de vestlige Vinde afgjort Overvægten. Det blæser omtrent ligesaa ofte fra de 3 vestlige Hjørner som fra de øvrige 5 tilsammen, nemlig 48 af 100 Gange. Meget ødelæggende Storme ere heldigvis mindre hyppige, ligeledes fuldstændig stille Vejr. Storme og stærk Blæst falde især ind i de 4 Vintermaaneder November—Februar, altsaa dog paa den Tid, da Skibsfarten er mindre livlig; sjeldnest forekomme Storme i Avgust. Størst Skade gjør hos os Nordvestvinden, især i Jylland langsmed Vestkysten, hvor den hvirvler Sandet op i høje Bakker, ødelægger Skovproduktionen (alle vore Skove helde mod Øst), lægger Hindringer iveauen for Korndyrkningen og til visse Tider fører en ubehagelig og skadelig salt Taage (Havus) flere Mil ind i Landet.

II. Befolkningen.

Dens Størrelse.

Naar man ønsker paalidelig Oplysning om Befolkningen i et Land, om Befolkningens Størrelse, dens forskjelligartede S sammensætning, dens Af- eller Tiltagen o. s. v., er det nødvendigt at lade afholde virkelige Folketællinger, med andre Ord at fremskaffe Stoffet ved fuldstændige, ensartede og samtidige Optegnelser paa hvert enkelt Sted i Landet. Dette er en ligefrem Følge af, at de forskjellige Befolkningsforhold afhænge af en Mængde Aarsager, hvis endelige Virkninger aldrig med Sikkerhed lade sig beregne, fordi Aarsagernes Styrke og Sammenkjødning med andre Aarsager (med deres Virkninger) aldrig er den samme, men tvertimod ligesaa uendelig mangfoldig som Menneskelivet i det Hele.

Den første Folketælling i Danmark fandt Sted i 1769, derefter i 1787, i 1801, 1834, 1840 og saa fremdeles hver 5te Aar indtil 1860. For Fremtiden vil der rimeligvis blive afholdt Folketælling hver 10de Aar, altsaa næste Gang i 1870. Folketællingerne afholdes heri Landet d. 1ste Februar som det Tidspunkt (midt om Vinteren), paa hvilket Befolkningen maa antages at være mindst i Bevægelse.

Efter Folketællingen d. 1ste Febr. 1860 var Folke- mængden:

Kjøbenhavn	155,143 Msk.
Øerne	741,595 "
Jylland	703,813 "
Hovedlandet	1,600,551 Msk.
Færøerne ($\frac{1}{10}$ 60)	8,922 Msk.
Island	66,987 "
Grønland	9,880 "
De vestind. Øer ($\frac{9}{10}$ 60)	38,130 "
Bilandene	123,919 "
Tilsammen	1,724,470 Msk.

Herved maa bemærkes, at Kongeriget Danmark i 1860 havde et fra det nuværende noget forskjelligt Omraade, idet Wienerfreden $\frac{3}{10}$ 64 har forøget Øerne med Ærø, der i 1860 paa c. $1\frac{1}{2}$ □ Mil havde en Befolkning af 11,418 Msk., og samtidig har formindsket Jylland med næsten 2 □ Mil og henved 4,000 Msk.

Folkemængden i Kongeriget Danmark udgjorde:

1801	1835	1845	1855
925,680 . .	1,223,797 . .	1,350,327 . .	1,499,850 Msk.

saa at Tilvæksten i dette Aarhundrede har været stadig, meget betydelig og stedse stigende, nemlig fra 1801—1833 i 33 Aar $32,2$ pCt., fra 1834—1844 i 11 Aar $10,3$ pCt., fra 1845—1854 i 10 Aar $11,1$ pCt. og fra 1855—1859 i 5 Aar $6,7$ pCt.

Befolkningens Tæthed.

Paa hver Kvadratmil levede i 1860:

paa Øerne (med Kjøbenhavn) . . 3,830 Msk.

" " (uden —) . . 3,168 "

i Jylland 1,530 "

i hele Landet 2,306 Msk.

Jylland er altsaa i Sammenligning med Fladeindholdet neppe halvt saa stærkt befolket som Øerne, men ligesom vi senere skulle se, at den aarlige Tilvækst siden 1845 har været størst i Jylland, fra 1855—1859 endog dobbelt saa stor som paa Øerne, saaledes vil en Sammenligning med

Hartkornet (det nærmeste Maal for Frugtbarheden) ogsaa blive fordelagtig for Jylland. Medens Øerne uden Kjøbenhavn kun have 353 Msk. paa 100 Td. Hrtk., har Jylland 411 Msk. Befolkningens Tæthed i et Land er vigtig, da den som oftest staar i Forhold til den materielle Udvikling. At dette dog ikke ubetinget er Tilfældet, har Irlands Historie i vor Tid tilstrækkelig godtgjort. Til Sammenligning af de ovenfor for Danmark nævnte Tal skal her anføres Befolkningens omtrentlige Tæthed i 1860 i følgende Lande i det nordvestlige Evropa:

England med Wales	c. 7,200 Msk. p. □ Mil.		
Skotland	c. 2,100	»	»
Frankrig	c. 3,800	»	»
Belgien	c. 8,800	»	»
Holland	c. 5,500	»	»
Preussen	c. 3,600	»	»
Holsten	c. 3,540	»	»
Slesvig	c. 2,530	»	»
Norge	c. 270	»	»
Sverige	c. 480	»	»

Danmark hører altsaa til de mindre tæt befolkede Lande, men ligesom Øerne dog have en Folkemængde, der omtrent svarer til den i Nordtyskland og Frankrig, saaledes er der hos os som i alle Lande betydelige Forskjeligheder, naar mindre Dele af Landet stilles imod hinanden. Sælland med Kjøbenhavn havde saaledes 4,343 Msk. paa □ Milen, uden Kjøbenhavn 3,134 Msk., Fyn havde 3,389 Msk., men Ringkjøbing Amt havde kun 835 Msk. paa □ Milen. I Jylland gaves i det Hele kun 2 Amter (Aarhus med 3,365 Msk. og Vejle med 2,158 Msk. paa □ M.), som havde over 2,000 Msk. paa □ Milen, de 7 Amter (Resten, undtagen Ringkjøbing) havde mellem 1,000 og 2,000 Msk. Af Herreder heri Landet fandtes der kun 1 med under 600 Msk. paa □ M., nemlig Slavgs Herred i Ribe Amt, som havde 367 Msk., det næsttyndest befolkede var Hammerum Herred i Ringkjøbing Amt med 618 Msk. paa □ M. I Modsætning

hertil havde Sokkelunds Herred i Københavns Amt 7,214 Msk. og Ærø 7,648 Msk. paa $\square$ M.

Forholdet mellem Land- og Bybefolkning.

Kjøbstadbefolkningen beløb i 1860 heri Landet 359,206 Msk. $\circ$: 22,4 pCt. af hele Befolkningen, og lægges hertil Folkemængden i Ærøskjøbing og de 6 kjøbstadlignende Byer, som ere nævnte Side 7, bliver Kjøbstadbefolkningen ialt 377,052 Msk. eller c. 23,5 pCt. af hele Befolkningen. Kjøbstadbefolkningen er altsaa henved $\frac{1}{4}$, Landbefolkningen godt og vel $\frac{3}{4}$ af Danmarks samlede Befolkning. Kjøbstadbefolkningen udgjorde i:

England og Skotland i 1851 . . . 50,3 pCt. af hele Befolkn.
Frankrig i Byer over 2,000 Indb. i

1856	27,3	"	"	"
Preussen i 1861	30,4	"	"	"
Holsten i 1860 (Flækkerne iberegnet)	31,7	"	"	"
Slesvig " " " "	21,3	"	"	"
Sverig i 1860	10,8	"	"	"
Norge i 1855	13,2	"	"	"

Danmark staar saaledes i Henseende til Kjøbstadbefolkning omtrent midt imellem Yderlighederne (England og Sverig), men det har dog en ikke lidet ringere Kjøbstadbefolkning end Nordtyskland og Frankrig. Hertil kommer endnu, at den eneste egenlig store By hos os, København, har en Befolkning, der løber op til:

9,7 pCt. af hele Landets Befolkning.

41,4 " " Kjøbstædernes —

Af de øvrige Byer havde:

Odense . . . 14,255 Indb. Helsingør . . . 8,442 Indb.

Aarhus . . . 11,009 " Frederiksberg. 8,164 "

Aalborg . . . 10,069 " Frederits . . . 6,261 "

Randers . . . 9,725 " Svendborg . . . 5,537 "

Horsens . . . 8,980 " Rønne 5,435 "

Derefter havde 4 Byer mellem 4 og 5,000 Indb.

» » 9 » » 3 » 4,000 »

» » 12 » » 2 » 3,000 »

» » 15 » » 1,500 og 2,000 Indb.

» » 17 » » 1,000 » 1,500 »

» » 6 » » 500 » 1,000 »

» » 1 (Sandvig) under 500 Indb. (225).

hvoraf ses, at over Halvdelen af vore Byer (39 af 75) havde under 2,000 Indbyggere.

I Øernes Amter udgjorde Kjøbstadbefolkn. (uden

Kjhbvn) 15,1 pCt.

I Jyllands Amter udgjorde Kjøbstadbefolkn. . 13,1 »

Bornholms Amt havde størst Kjøbstadbefolkn. 35,4 »

Ringkjøbing » » mindst — 6,2 »

Fordeling efter Aldersklasser.

Forholdet mellem en Befolknings Aldersklasser er af stor Betydning. Samfundets Kraft og Udvikling er i ikke ringe Grad afhængig af, at navnlig den Del af Befolkningen, som er fuld arbejdsdygtig, staar i et nogenlunde heldigt Forhold til de Aldersklasser, i hvilke Arbejdskraften endnu ikke er udviklet eller allerede er i Aftagende. Omvendt vil det ogsaa let indses, at disse Klasser have deres Betydning, at det ingenlunde er uvigtigt, om Levealderen er større eller mindre, om Befolkningen er i stærk Tilvækst eller endog tager af, og herpaa har atter saamange forskjelligartede Forhold Indvirkning, at den indbyrdes Fordeling mellem Aldersklasserne kun er et Bevis paa den nuværende Tilstand, men ikke tilsteder nogen sikker Slutning med Hensyn til Fremtidens Udvikling. Idet Alderen indtil det 15de Aar antages at betegne Perioden for Børnenes Opvækst og Udvikling, Alderen fra 15—20 Aar Perioden for den særlige Uddannelse, Alderen fra 20—60 Aar den egenlige Arbejdstid og Alderen over 60 Aar den tildels frembringende tildels hvilende Tid, var Forholdet i 1860 heri Landet saaledes, at der af 1000 Msk. fandtes:

under 15 Aar	336,9	} tils. 1000.
mellem 15 og 20 Aar	90,7	
" 20 " 60 "	491,3	
over 60 Aar	81,1	

Særlig Betydning med Hensyn til Befolkningens Vedligeholdelse har Alderen 20—40 Aar for Kvindernes Vedkommende; af 1000 Kvinder vare 300 i denne Alder.

I Henseende til Forholdet mellem Aldersklasserne finder der betydelig Forskel Sted mellem By og Land og især deleshed mellem den store By Kjøbenhavn og Landet. Følgende Tabel viser Forholdet:

	Kbh.	Kjøbst. (uden Kbh.)	Ldt
under 15 Aar	277,1	330,5	345,4
mellem 15 og 20 Aar	80,7	95,2	91,2
" 20 " 60 "	582,5	509,9	476,9
over 60 Aar	59,7	64,4	86,5.

Overvægten er paa Byernes Side i den kraftige Alder, paa Landets Side i Barndoms- og Oldingealderen. Dette er en Følge af, at Folk i den kraftige Alder søge til Byerne for at finde Uddannelse og større Fortjeneste, medens omvendt Fødselsforholdene ere gunstigere paa Landet og ligeledes Sundheds- samt andre Livsforhold ere fordelagtigere der for Opnaaelsen af en høj Alder end i Byerne.

Forholdet af Aldersklasserne mellem Mandfolk og Kvinder viser ligeledes store Forskjelligheder som Følge af Fødsels- og Dødelighedsforholdene, hvorom nedenfor, og naar dette sættes i Forbindelse med Forholdet mellem By og Land, kunne Afvigelserne endog stige i den Grad, at medens af 1000 Kvinder i Landkredsene 91,6 vare over 60 Aar, vare af 1,000 Mandfolk i Kjøbenhavn kun 44,2 af denne Alder.

Forholdet mellem Kjønnene.

I alle Lande i Evropa, hvor ikke særegne Forhold bevirke en Undtagelse, findes flere Kvinder end Mandfolk. Dette viser sig ogsaa i Danmark, hvor der i 1860 fandtes 1018 Kvinder for hver 1000 Mandfolk. Kvindekjønnets

Overvægt skyldes alene Dødelighedsforholdene, idet Mandkønnet i det Hele har en kortere Levealder; Fødselsforholdene ere endog betydelig til Fordel for Mandkønnet. Kvindernes Overvægt over Mandfolkene viser sig derfor ogsaa først i de højere Aldersklasser og stiger med Levealderen. Indtil det 20de Aar findes flest af Mandkønnet. For 1000 Mandfolk i vedkommende Aldersklasse fandtes af Kvinder:

	Kbh.	Kjøbst. (uden Kbh.)	Ldt	Hele Danmark.
under 20 Aar . .	1002 . . .	971 . . .	982 . . .	982
mell. 20 og 60 Aar	1090 . . .	1017 . . .	1011 . . .	1020
over 60 Aar . . .	1827 . . .	1580 . . .	1135 . . .	1213
Ialt . .	1090 . . .	1024 . . .	1008 . . .	1018.

Denne Oversigt viser tydelig nok, hvorledes Kvindernes Overvægt fornemlig findes i de højeste Aldersklasser, samt hvorledes Byerne, især den store By Kjøbenhavn, udøve særlig Tiltrækning paa Kvindekønnet. Dette er en Følge af, at der i de større Byer er overvejende Brug for kvindeligt Tyende (det er Alderen fra 16 til 20 Aar, der i Kjøbenhavn bevirker, at Kvindekønnet her allerede inden det 20de Aar har naaet godt og vel Mandkønnets Antal), samt af, at ogsaa ældre Kvinder lettere finde passende Beskæftigelse i Byerne og der tillige kunne føre et mere tilbagetrukket og dog nogenlunde behageligt Liv. At der i Alderen mellem 20—60 Aar findes saa nogenlunde ligemange af begge Kjønn, bør fremhæves som et Gode.

Endnu skal bemærkes, at der i Alderen mellem 35—45 Aar finder en Afbrydelse Sted af Kvindernes Overtallighed over Mændene, og det uagtet man snarere kunde have ventet et modsat Resultat i 1860 som Følge af Krigsforholdene 1848—50. Denne Fremtoning, som ikke er enestaaende for sidste Folketælling, men er en Gjentagelse af tidligere Erfaringer, staar maaske i Forbindelse med, at Alderen fra Kvindekønnets Side ikke ganske sjelden opgives urigtig, isærdeleshed i den omhandlede Livsperiode.

Familie- og ægteskabelige Forhold.

Ved en Familie forstaas en Husholdning, fordi denne som oftest er grundet ved Familielivet eller sammenholdes ved Familiebaandet. Kun i Kjøbenhavn leve ikke aldeles faa enkelte Personer udenfor Familielivet, i Kjøbstæderne langt færre og paa Landet saa at sige ingen. Paa 100 Familier kommer heri Landet 484 Personer (altsaa henved 5 Personer paa 1 Familie), i Kjøbenhavn 475, i de andre Kjøbstæder 498 og paa Landet 483. Familiernes forholdsmæssige Antal til Befolkningen er steget i Danmark under den nyere Tids Udvikling, især i Byerne. I Nordtyskland og i England er Forholdet mellem Familier og Individuer omtrent som hos os, i Frankrig findes derimod langt færre Personer paa Familien.

Giftede vare heri Landet i 1860 af 1000 Mandfolk 351 og af 1000 Kvinder 344, altsaa noget over Trediedelen af Befolkningen. Folketællingen giver 938 færre giftede Kvinder end Mænd, en Fremtoning, som kun er en Gjentagelse fra tidligere Folketællinger og hvis Grund ikke er ganske tydelig. Man kan imidlertid ikke blive staaende ved at betragte Forholdet mellem Giftede og hele Befolkningen, thi den Del af denne, som er under 20 Aar, er i Virkelighed uden mærkelig Indflydelse paa Ægteskabernes Hyppighed. Man maa sammenligne den giftedygtige Befolkning (o: over 20 Aar) med Antallet af dem, som have fuldbyrdet Ægteskab, og man faar derefter, at godt og vel $\frac{3}{5}$ af den giftedygtige Befolkning er gift. Forholdet er saaledes, at for hver 1000 Mænd og Kvinder vare giftede:

	Kbh.	Kjøbst. uden Kbh.	Ldt	Hele Danmark.
Mandfolk . .	520 . . .	572 . . .	644 . .	622
Kvinder . . .	447 . . .	524 . . .	623 . . .	590

hvoraf tydelig ses, at Ægteskab paa Landet er meget hyppigere end i Byerne, især den store By. Grunden hertil er vistnok fornemlig dels Landboernes mindre Fordringer til Livet dels den Omstændighed, at de sosiale Forhold og

det mere ensomme Liv paa Landet indeholder forøget Opfordring til Ægteskab.

Af 1000 Mdf. over 20 Aar vare 55 Enkemænd og

” ” Kv. ” ” ” ” 131 Enker

hvilket højt ulige Forhold er en Følge af Kvindernes længere Livstid og af Mændenes større Tilbøielighed til at indgaa nyt Ægteskab.

Naar Antallet af aarlige Vielser fra 1855—59 sammenlignes med den ugifte Befolkning i Alderen 20—60 Aar efter Gjennemsnittet af Folketællingerne i 1855 og 1860, faas, at af 1000 ugifte Mænd og Kvinder indgik aarlig Ægteskab i Kongeriget Danmark henholdsvis 90,1 og 65,5, hvilket er endel flere end i de andre Landsdele af det daværende danske Monarki. Ligesom tidligere og i Samklang med hvad ovenfor er paavist med Hensyn til de bestaaende Ægteskaber, blev der forholdsvis indgaaet færre nye Ægteskaber i Byerne end paa Landet. Ligeledes var Gjennemsnitsalderen, som hidtil, større for Mænd, som indgaa Ægteskab, end for Kvinder, nemlig for hine $31\frac{1}{2}$ Aar, for disse $28\frac{1}{2}$ Aar. De efter Tallet fleste Ægteskaber stiftedes i Kongeriget som i hele Monarkiet af Mænd i Alderen 25—30 og af Kvinder i Alderen 20—25; men sammenlignes Vielser med den ugifte Befolkning i vedkommende Aldersklasse, faldt flest Vielser saavel for Mænd som for Kvinder i Alderen 30—35 Aar, stedse saaledes, at tidlige Ægteskaber ere hyppigere paa Landet end i Byerne.

Næsten $\frac{4}{5}$ af Ægteskaberne indgaas mellem Ungkarle og Piger. Af de viiede Mænd vare omtrent $\frac{1}{5}$ Enkemænd, af de viiede Kvinder neppe $\frac{1}{11}$ Enker. Ægteskab 3die og 4de Gang er meget sjelden; af de viiede Enkemænd bleve nemlig 92 pCt. og af de viiede Enker 95 pCt. gifte 2den Gang. Saavel Enker som Enkemænd gifte sig hyppigst paa Landet. Imellem 1000 Vielser heri Kongeriget Danmark findes 7, hvor enten den ene eller begge Parter ere Fraskilte. Ægteskab indgaas hyppigst i de 3 sidste Maaneder

af Aaret og i Maj, mindst i Avgust og Januar; i November falder næsten 4 Vielser mod 1 i Avgust.

Af Mænd over 60 Aar havde heri Landet i 1860 omtrent 5 pCt. og af Kvinder i samme Alder omtrent 7 pCt. aldrig været gifte.

Fødselsforholdene.

I Femaaret 1855—59 fødtes i Kongeriget Danmark gjennemsnitlig aarlig 53,184 Børn, hvilket giver 34,3 Fødsler paa hver 1000 Mennesker. En stor Del af Befolkningen har imidlertid ingensomhelst Indflydelse paa Fødslerne, og man bliver kun istand til med nogenlunde Sikkerhed at dømme om Fødselsforholdene, naar man sammenstiller Fødslernes Antal med Kvindernes Antal i den egenlig frugt-bare Alder, som vistnok rettest bør sættes til Alderen 20—45 Aar (maaske kun til det 40de, skjøndt det statistiske Tabelværk har til det 50de Aar), da Fødsler af Kvinder under 20 og over 45 Aar ere aldeles forsvindende. Paa 1000 Kvinder i den nævnte Alder faa vi herefter

Kbh. (Kjøbst uden Kbh.) Ldt Hele Danmark.

Fødsler aarlig . . 150 . . . 177 . . . 191 . . . 183

altsaa forholdsvis langt flere Fødsler paa Landet end i Byerne, men dette finder sin Forklaring deri, at den gifte kvindelige Befolkning har langt større Indflydelse paa Fødslerne end den ugifte, og at Ægteskab, som foran vist, baade er meget hyppigere og indgaas tidligere paa Landet end i Byerne. Forholdet af Kvinder i Alderen 20—45 Aar til den hele kvindelige Befolkning og mellem gifte og ugifte Kvinder indenfor Alderklassen er følgende:

	Kbh.	Kbstd ud. Kbh.	Ldt	Hele Danm.
Kvinder fra 20—45 Aar	44,7	. . 38,6	. . 34,4	. . 35,9 pCt.
Gifte Kvinder, fra 20—	48,0	. . 55,1	. . 61,1	. . 58,6 "
45 Aar, sammenlig-				
nede med ugifte i				
samme Alder				

Sammenlignes nu Antallet af gifte og ugifte Kvinder i Alderen 20—45 Aar med de aarlige henholdsvis ægte og uægte

Fødsler, erholdes som Resultat, at der paa 1000 af hver af de nævnte Klasser Kvinder kommer:

	Kbh.	Kbstd. uden Kbh.	Ldt	Hele Danm.
ægte Fødsler aarlig .	245 . . .	287 . . .	282 . . .	279 . . .
uægte " " "	61 . . .	42 . . .	46 . . .	48 . . .

hvoraf tydelig fremgaar, at Ægteskab for Kvinden i den omhandlede Alder forøger Sandsynligheden af at føde omtrent 6 Gange. Forholdet er kun lidet forskjelligt i de mindre Kjøbstæder og paa Landet, derimod er der for Københavns Vedkommende større Afvigelse i dobbelt Henseende, idet ikke alene uægte Fødsler ere meget hyppigere her men ogsaa de ægte Fødsler færre. Det Sidste kan forklares af de sildigere Ægteskaber i København; de uægte Fødslers Overvægt har vistnok væsenlig sin Grund i Sædelighedsforholdene, men staar maaske ogsaa noget i Forbindelse med, at flere ugifte besvangrede Kvinder tage til den store By for mere ubemærket at føde. En modsat Bevægelse, at besvangrede Kvinder, som tjene i Byerne, tage hjem paa Landet forinden Fødselen, kan forklare, at de gunstigste Forhold i denne Henseende forefindes i Kjøbstæderne. I Almindelighed kan Forholdet mellem ægte og uægte Fødsler heri Landet ikke anses for heldigt, men et væsenligt Led til den fuldstændige Bedømmelse, nemlig hvorofte Forældrene til uægte Børn senere indgaa Ægteskab, haves aldeles ikke oplyst. Endnu skal herom kun bemærkes, at en direkte Sammenligning mellem ægte og uægte Fødsler vil give et fra de paaviste Forhold temmelig forskjelligt Resultat og særlig til Gunst for Landet, men ligesom Aarsagen hertil, de hyppigere Ægteskaber paa Landet, straks vil ses, saaledes har en saadan Sammenligning liden Interesse, da al sand Statistik beror paa en bestemt Fastholden af den Grundsætning, at ikkun ensartede Tal kunne give et fornuftigt Resultat.

Det er allerede tidligere berørt, at der fødes flere Drengene end Piger, hvorved der til en vis Grad raades Bod paa Mandkjønnets stærkere Dødelighed. Forholdet heri

Landet var fra 1855—59 saaledes, at der for 1000 Piger fødtes 1056 Dreng, hvilket temmelig nøje stemmer med ældre Erfaringer og med Opgivelser fra andre Lande. Det er ikke muligt at paavise nærmere Grunde for Drengfødslernes Overvægt end den ganske almindelige, Forsynets vise Styrelse. Enkelte fremmede Forfatteres Paastande i saa Henseende ere ikke stort mere værd end løse Gisninger. Nogen afgjørende Forskel viser der sig ikke i dette Forhold mellem By og Land eller mellem ægte og uægte Fødsler.

Dødfødsler maa betragtes som et afgjort Onde. Heri Landet kommer paa 100 Fødsler 4,4 Dødfødsler, saa at omtrent hver 23de Fødsel er Dødfødsel. Forholdet er temmelig forskjelligt for Dreng (4,9) og Piger (3,8), ligeledes for ægte (4,3) og uægte (5,5) Fødsler, og endelig for Kjøbenhavn (4,44), de øvrige Kjøbstæder (3,44) og Landet (4,50). Aarsagerne ligge nær; det større Foster gjør Fødselen vanskeligere, Svangerskabsperioden er i Reglen uheldigere for den ugifte Pige end for Hustruen, Fødselshjælpen er hurtigere og bedre i Byerne end paa Landet. Tvillingefødsler ere lidet hyppige, omtrent 1 paa 74 Enkeltfødsler, Trillingefødsler forekomme kun 1 Gang af 5,556 Gange og Fir- lingefødsler ere en fuldstændig Uregelmæssighed. Aars- tiderne udøve nogen skjøndt ikke særdeles betydelig Ind- flydelse paa Fødslernes Hyppighed; de fleste Fødsler finde Sted om Foraaret, de færreste om Sommeren.

Dødelighedsforholdene.

I Femaaret 1855—59 var det aarlige Gjennemsnits- antal af Dødsfald heri Landet 34,584, hvilket giver 22,3 Dødsfald for hver 1000 Mennesker. — Dødeligheden er imidlertid meget forskjellig efter de forskjellige Forhold. — Følgende Tabel:

	Kbh.	Kjøbst. uden Kbh.	Ldt.	Hele Danmark.
Mandfolk . . .	29,7	24,5	22,2	23,1
Kvinder . . .	25,3	21,0	21,0	21,5
Begge Køn. . .	27,4	22,7	21,6	22,3

viser saaledes straks, hvorledes Dødeligheden er betydelig større for Mandkønnet end for Kvindekønnet, og Dødeligheden i Byerne, især i den store By, er meget stærkere end paa Landet, og dette da atter saaledes, at Forskjellen fornemlig er fremtrædende for Mandkjønnets Vedkommende.

Den største Ulighed i Dødeligheden viser sig imidlertid i de forskjellige Aldersklasser. — Man deler derfor Befolkningen i Aldersklasser, sædvanlig i femaarige, og man sammenholder derefter Antallet af Levende i hver Aldersklasse med de Dødes Antal i samme Aldersklasse. — De 5 første Leveaar maa man dog atter dele i mindre Klasser, fordi Dødeligheden indenfor Perioden er i høj Grad ulige. Dødeligheden er nemlig i den første Maaned efter Fødselen saa stor, at over $\frac{1}{10}$ af Drengene og over $\frac{1}{12}$ af Pigerne ikke overleve samme, den synker allerede i den anden Maaned saa stærkt, at den neppe er $\frac{1}{6}$ mod i første Maaned, og er nu bestandig aftagende, dog stedse saa betydelig, at over $\frac{1}{6}$ og $\frac{1}{7}$ af henholdsvis Dreng og Piger ere bortdøde inden det fyldte første Aar. — Femaars Alderen naas kun af henved 73 af 100 fødte Dreng og af henved 76 af 100 fødte Piger, altsaa af neppe 3 af 4 Børn. — Dødeligheden er mindst fra det 15de til det 20de Aar (dog kun lidet forskjellig fra Dødeligheden mellem 10—15 Aar), nemlig ikke synderlig over $\frac{1}{2}$ pCt., stiger derefter, med en enkelt Undtagelse for Mandkønnet efter det 25de Aar, uafbrudt lige til de højeste Aldersklasser, først langsomt, senere hurtigere og hurtigere. Først i Alderen mellem 75 og 80 Aar naar Dødeligheden igjen den samme Styrke som i den første Maaned.

Ved en Dekrementtabel forstaas en Oversigt over hvorledes et vist Antal Nyfødte efterhaanden uddø, og hvormange der af dem ere tilbage ved Begyndelsen af hver ny Aldersklasse. Af Dekrementtabellen beregner man atter den sandsynlige Livsalder og Middellevetiden. — Den sandsynlige Livsalder er den Livsalder, som er naat ved det Tidspunkt, hvor netop Halvdelen af et vist Antal Individer af samme Aldersklasse vil være bortdød. Naar

t. Eks. af 1000 Individer, der alle ere i en Alder af 5 Aar, de 500 ville være bortdøde ved det fyldte 60de Aar, medens de andre 500 fremdeles leve, saa bliver den sandsynlige Livsalder for Aldersklassen 60 Aar. Den er for Nyfødte heri Landet af Mandkjønnet 48,2 Aar, for Nyfødte af Kvindekjønnet 51,1 Aar; og stiger naturligvis med den voksende Alder i Forhold til Dødeligheden. — Middellevetiden angiver det Antal Aar, som Enhver af de i en vis Alder Overlevende gennemsnitlig endnu vil have at leve i, og udkommer alt-saa ved at sammenlægge Samtliges efterfølgende Livstid og dele Summen med Individernes Antal. Middellevetiden for Nyfødte heri Landet af Mandkjønnet er 41,0 Aar og af Kvindekjønnet 43,5 Aar, men den stærke Dødelighed i Menneskets tidligste Alder gjør, at Middellevetiden først naaer sit Højdepunkt omtrent ved det 3die Aar, og er da næsten 10 Aar større end ved Fødselen, for Mandkjønnet noget mere, for Kvindekjønnet noget mindre. Da man ved Beregningen af Middellevetiden tager samtlige Individer med, medens man ved Beregningen af den sandsynlige Livsalder kun tager Hensyn til den Hurtighed, hvormed den første Halvdel af Aldersklassen er uddød, uden at den større eller mindre Hurtighed, hvormed den anden Halvdel gaar bort, kommer i Betragtning, følger heraf, at Middellevetiden er et bedre Udtryk for Livsdygtigheden end den sandsynlige Livsalder.

Mandkjønnets større Dødelighed, der i den første Livsperiode kan forklares af de besværligere Fødselsforhold, og i den modnere Alder er en naturlig Følge af deres strengere Arbeide, deres paa forskjellig Maade farefuldere Liv og maaske ogsaa deres mindre regelmæssige Leve-maade, er dog ikke gennemgaaende i alle Aldersklasser. Kvinden er tvertimod mere underkastet Dødelighed i Alderen fra 5—20 Aar og fra 25—40 Aar, men Forskjellen er rigtignok kun ringe i Sammenligning med den, som finder Sted til Mandkjønnets Ugunst i de fleste af de andre

Aldersklasser. Afbrydelsen i den almindelige Dødelighedslov kan for Alderene fra 25—40 Aar forklares ved de Besværligheder, som Barselsforholdene medføre for Kvinden.

Det er ovenfor paavist, at Byerne og da især Kjøbenhavn har ikke lidet uheldigere Dødelighedsforhold end Landet. Grunden hertil maa søges i de mindre gode sociale Forhold, først og fremmest med Hensyn til de smaa Børns Liv, for hvilke derfor Dødeligheden er overvættets stærk i Kjøbenhavn. Slet Luft, usunde Beskæftigelser, mindre regelmæssig Levemaade osv. fremkalde i de store Stæder Sygdomme og en tidlig Død. Forglemmes maa det ej heller, at Byerne ofte ere i Besiddelse af Sygehuse og Helbredelsesanstalter, hvorhen endel af Landbefolkningen søger for at gjenvinde Sundhed, men tildeels kun naar for at leve sin sidste Tid.

Der haves ikke hos os tilgængeligt Materiale til at anstille Sammenligninger mellem Dødeligheden blandt den fattigere og den mere velhavende Befolkning eller mellem Folk af forskellige Stænder og Livsvirksomheder indbyrdes; men ligesom det ogsaa er overordenlig vanskeligt at faa samlet et virkelig brugbart Materiale i saa Henseende, saaledes ere de Resultater, Enkelte have troet at være komne til i andre Lande, i høj Grad upaalidelige. Mindst utvivlsomt er det maaske, at Fattigdom forøger Dødeligheden i den spæde Alder, og at omvendt Frugtbarheden er størst hos den strengt arbejdende Befolkning. Det maa ogsaa anses for højst rimeligt, at Dyrtid forøger Dødeligheden, og Undersøgelser heri Landet for Dyrtidsaarene 1846 og 1847 synes at bekræfte Antagelsen.

At Dødeligheden ikke alene er meget forskjellig for By og Land, men ogsaa for de forskjellige Egne efter deres klimatiske og øvrige paa Sundheden virkende Forhold, er en Erfarings-sætning, som ligesaavel finder sin Anvendelse hos os som i andre Lande. Dødeligheden er saaledes større paa Lolland-Falster end i Fyn, og her atter større end i Jylland. Aars-

tiderne gjøre sig ligeledes i høj Grad gjældende med Hensyn til Dødeligheden; denne er størst i Foraarsmaanederne, naar Naturen vaagner til fornyet Liv, mindst om Efteraaret; Bylivet udøver dog i saa Henseende en udjævnende Indflydelse, i Kjøbenhavn er Forskjellen meget ringe, paa Landet er derimod Dødeligheden i Marts og April Maaneder henved 50 pCt. større end i August og September.

Befolkningens Tilvækst.

Befolkningens Tilvækst afhænger af de nylig omtalte Fødsels- og Dødelighedsforhold samt af Ind- og Udvandringer. Disse vare tidligere langt ubetydeligere end i vor Tid, og ere endnu hos os af mindre Vigtighed, om de end allerede ere saa store, at de ikke kunne lades ude af Betragtningen. Det viste sig saaledes, at der i 1860 var heri Kongeriget 7701 Mennesker flere, end Folkemængden i 1855 med Tillæg af Overskudet af Fødsler over Dødsfald vilde have givet. Indvandring har altsaa oversteget Udvandringer, og dette skyldes fornemlig Indvandring fra Slesvig, hvor et omvendt Resultat fremkom i 1860, og fra Sverig.

Indtil henimod Slutningen af forrige Aarhundrede, paa hvilken Tid Lovgivningsmagten i Danmark efter en lang Stilstand fremkaldte Betingelserne for store Fremskridt i de materielle Vilkaar, var Befolkningens Tilvækst heri Landet højst ubetydelig, men i dette Aarhundrede er Folkemængden stegen overordenlig og stedse mere og mere, i Femaaret 1855—59 endog med 1,31 pCt. aarlig, hvis Størrelse navnlig vil blive klar, naar man erindrer, at 1 pCt. aarlig bringer en Fordobling tilveje i omtrent 70 Aar. Følgende Tabel, udarbejdet efter Resultaterne af Folketællingerne i 1801, 1834, 1845, 1855 og 1860, vil vise den procentvise Tilvækst i nærværende Aarhundrede:

	1801—33	1834—44	1845—54	1855—59
Kjøbenhavn . . .	18,1 . . .	6,3 . . .	13,3 . . .	8,1
Kjøbst.uden Kbh.	47,0 . . .	13,8 . . .	22,9 . . .	10,3
Landet	32,3 . . .	10,4 . . .	9,2 . . .	6,0
Øerne uden Kbh.	32,9 . . .	11,8 . . .	9,8 . . .	4,4
Jylland	35,1 . . .	9,7 . . .	12,0 . . .	8,9
Hele Kongeriget .	32,2 . . .	10,3 . . .	11,1 . . .	6,7

Naar det nu fastholdes, at den første Periode omfatter 33 Aar, den anden 11 Aar, den tredje 10 Aar og den fjerde 5 Aar, vil det ses, at Folkemængdens Forøgelse i de 2 første Perioder i sin Helhed forholdsmæssig omtrent var ligestor, om der end med Hensyn til Underafdelingerne viser sig ret interessante Forskjelligheder, at den fra 1845 bliver betydelig større, dog saaledes, at der samtidig fremtræder en afgjort Forandring i Forholdet mellem Kjøbstad og Land og mellem Øerne og Jylland. Tilvæksten bliver nu især fremtrædende for Byernes og for Jyllands Vedkommende, hvilket fra 1855—59 gjentager sig endog i forstærket Grad for Jylland og ganske i Almindelighed saaledes, at Tilvæksten er i yderligere Tiltagende. At Jylland i vor Tid gaar stærkest fremad, finder sin naturlige Forklaring deri, at denne Landsdel aabenbart i Enevældens Tid blev noget forsømt, medens den frie Tidsalder straks efter 1848 ivrig bestræbte sig for at raade Bod herpaa. Byernes kraftigere Fremblomstring i Nutiden er et glædeligt Tegn, thi Industrien, som har sit Hovedsæde i samme, har til Dato været ikke lidet tilbage for de andre Erhvervs-grene. Denne Kjendsgjerning kan sikkert ogsaa tjene til Bevis mod dem, der paastaa, at den nyere Tids Bestræbelser for Frihed i Erhvervet og de heri begrundede Lovgivningsbestemmelser, som have medført Indskrænkning i og tildels sigte til endelig Ophævelse af særegne Kjøbstadrettigheder o. s. v., skulle have virket trykkende paa Byerne. Byernes stærke Opkomst daterer sig netop fra det Tids-

punkt, da de første Frihedstegn (Forordn. af 23de April 1845) begyndte at vise sig.

At Folkemængden tiltager stærkere i Byerne end paa Landet, er ikke en Følge af Fødsels- og Dødelighedsforholdene. Disse ere som foran vist tvertimod ufordelagtige for Byerne. Der finder altsaa Indvandring Sted fra By til Land. Dette viser sig ogsaa tydelig derved, at Kjøbenhavn i 1860 havde omtrent 5000, de andre Kjøbstæder omtrent 6,300 Mennesker flere, men Landet omtrent 3,500 Mennesker mindre end efter Befolkningen i 1855 med Tillæg af Overskudet af Fødsler over Dødsfald. Denne Indvandring fra Land til By foregaar aabenbart i den kraftige Alder og begynder efter den egenlige Opvækst; i Mellemalderen finder atter, men i mindre Grad, Tilbagevandring Sted til Landet. En naturlig Følge heraf er det, at der af 1000 Individer for hvert Kjøn's Vedkommende findes flest i Byerne i Alderen fra 18—45 Aar, i de andre Aldersklasser derimod omvendt.

Endnu skal kun bemærkes, at Folkemængden uafbrudt siden 1845 er tiltagen langt stærkere i Kongeriget Danmark end i de andre Landsdele, som før 1864 udgjorde med Kongeriget det saakaldte danske Monarki. Grundene hertil ligge meget nær.

Befolkningens Fordeling efter Næringsvej og Stilling.

En Oversigt over en Befolknings Fordeling efter Erhvervsvirksomheden maa altid lide af Unøjagtigheder. Beskæftigelserne ere ikke skarpt delte, Mange drive samtidig flere Næringer. Tyende og Børn deltage ofte i Frembringelsen som Medhjælpere. Daglejerklassen frembyder ogsaa Vanskeligheder; paa Landet benyttes den vel især som Medhjælp i Agerbruget og i Byerne næsten udelukkende som Medhjælp ved Industrien og ved Handelen, men dette er dog ikke afgjort saaledes, at herpaa kan bygges noget Bestemt, og man kommer vistnok Sandheden ligesaa nær

ved at antage, at Daglejerklassen kan fordeles i samme Forhold paa Hovedvirksomhederne, som disse indbyrdes fremtræde.

De i det statistiske Tabelværk indeholdte Resultater give imidlertid en Anskuelse, som tilnærmelsesvis kan betragtes som rigtig. Nedenstaaende Tabel giver en Oversigt over de vigtigste Hovedklasser. Af 1000 Mennesker kom paa:

Kbh. Kjøbs. m. Kbh. Ldt. Hele Danm.

A. De frembringende Klasser:

- 1) Immaterielle Arbejdere (Embedsmænd, Lærere, Læger

o. s. v.) 200,12 . 146,77 . 31,97 . 57,75

- 2) Agerdyrkere 8,13 . 24,70 . 578,66 . 454,33

- 3) Industridrivende . . 372,68 . 405,09 . 161,87 . 216,45

- 4) Handlende og Sø-

farende 179,79 . 204,27 . 39,24 . 76,28
(48,55 + 27,73)

- 5) Daglejere og Andre, som drive ubestemt

Næring 136,35 . 141,52 . 159,82 . 155,71

B. De ufrembringende Klasser:

- 1) De, som leve af opsparat Arbejde (Kapitalister og Pensionister)

82,18 . 54,70 . 7,28 . 17,92

- 2) De, som leve af Andres Arbejde (Almissenydende og

Arrestanter) 20,15 . 22,95 . 21,16 . 21,56

1000 . 1000 . 1000 . 1000

Forskjellighederne falde let i Øjnene og finde let sin Forklaring. Forholdstallene vare i 1860 ikke synderlig forandrede fra de tilsvarende i 1855, hvilket ej heller godt kunde være Tilfældet i saa kort et Tidsrum. Agerdyrkernes

Antal synes vel nu større, og omvendt deres Antal, som leve af opsparet Arbejde, mindre; men dette er ikke i Virkeligheden Tilfældet, det er kun en Følge af, at Aftægtsfolk tidligere bleve regnede til sidste Klasse, i 1860 derimod til førstnævnte, en Forandring, hvis Hensigtsmæssighed saameget mere kan betvivles, som enhver Forandring i Tabellernes Bygning altid er betænkelig. Den Klasse, som i Virkeligheden forholdsvis er tiltagen mest, er Handelsklassen især paa Landet. Grunden ligger lige for Haanden. De Iustridrivendes Klasse er ogsaa i god Tiltagende. Kapitalister ere tiltagne og omvendt ere Almissenydende aftagne. Det Samme viste sig i 1855 for Perioden 1845—55, og Alt tyder paa en sund og heldig Udvikling.

Af stor Interesse er Forholdet mellem Hovedpersoner og Medhjælpere, mindst dog i Agerbruget, fordi Tyende og Daglejere her i Virkeligheden ere de vigtigste Medhjælpere. Forholdet har i saa Henseende ikke lidet forandret sig mellem 1855 og 1860, og ingenlunde paa en gunstig Maade, da fornemlig Industrien, som for mange Grenes Vedkommende bedst drives i det Store, allerede iforvejen havde et uforholdsmæssig stort Antal Hovedpersoner. I 1855 fandtes paa 100 Hovedpersoner i Industri og Handel kun henholdsvis 57,⁹ og 53,⁵ Medhjælpere, og dette Antal var i 1860 dalet ned til 51,² og 45,⁹. I 1860 var forøvrigt Forholdet af Medhjælpere for 100 Hovedpersoner omtrent saaledes:

	Kbh.	Kjøbst. m.	Kbh.	Ldt.
Industri . . .	131	. . .	111	. . . 23
Handel . . .	55	. . .	58	. . . 12

Paa Landet arbejde altsaa de Fleste, som drive industriel Næring, paa egen Haand, og ikke engang i Kjøbenhavn er Medhjælpernes Antal betydelig større end Hovedpersonernes. Dog skal det med Hensyn til Kjøbenhavn bemærkes, at over 5000 Syersker ere regnede med blandt Hovedpersoner, hvilket ogsaa nedenfor vil vise sin Virkning ved en Sammenligning mellem Antallet af Mænd og Kvinder som

Hovedpersoner. For 100 Mænd som Hovedpersoner fandtes nemlig af Kvinder i lignende Stilling:

	Kbh.	Kjøbst. m. Kbh.	Ldt.	Hele Danmark.
Agerbrug . . .	4	14	17	17
Industri	95	49	30	35
Handel	21	21	14	17

I Industrien findes altsaa forholdsvis over dobbelt saamange Kvinder som Hovedpersoner end i Agerbrug og Handel.

Befolkningens Fordeling efter Religions- bekjendelse.

I Kongeriget Danmark fandtes i 1860 kun 12,907 Mennesker (0,81 pCt. af hele Folkemængden) udenfor Folkekirken. Af de fremmede Trosbekjendere udgjorde Mosaiter, Mormoner, Baptister, Reformerte og Katholiker over 94 pCt. (henholdsvis 32,7, 20,6, 17,6, 13,7 og 9,6), alle Andre tilsammen kun henved 6 pCt. Mormoner og Baptister findes især paa Landet, de Andre fornemlig i Kjøbstæderne.

Døvstumme, Døve, Blinde og Sindssyge.

Af Døvstumme, Døve og Blinde fandtes heri Landet i 1860 tilsammen 157,8 (54,7, 36,1 og 67,0) paa 100,000 Mennesker. Forholdet var ikke synderlig forskjelligt fra i 1855. Af Døvstumme findes flest Mandfolk, af Døve og Blinde derimod flest Kvinder.

Sindssyge bleve ikke særlig talte i 1855, derimod i 1845 og i 1860. I sidstnævnte Aar fandtes her 202,9 Sindssyge paa 100,000 Mennesker, en Formindskelse af henved 24 pCt. mod i 1845, hvilket Resultat imidlertid er saa lidet rimeligt, at der absolut maa være Fejl tilstede. Af de Sindssyge vare omtrent $\frac{2}{3}$ Idioter, $\frac{1}{3}$ Afsindige. Af Idioter findes flest Mandfolk, af Afsindige flest Kvinder.

Selv mord.

Selv mord ere desværre meget hyppige i Danmark og desuden i en betænkelig Stigning. Fra 1855—59 forekom

aarlig paa 100,000 Mennesker 28,^s Selvmord (5: af hver 78 Døde 1 Selvmorder), fra 1835—44 kun 21,^s og fra 1845—54: 25,^s. Forholdet er ogsaa ugunstigt i Sammenligning med andre Lande; medens der i Danmark aarlig gives 1 Selvmorder paa omtrent 3,500 Mennesker, var Forholdet i Slesvig 1 paa 4,800, i Holsten 1 paa 5,800, i Frankrig 1 paa 9,000, i Norge 1 paa 9,500 og i Sverig endog kun 1 paa 15,000 Mennesker. I Frankrig er Selvmord ligesom hos os i Tiltagende, i Norge og Sverig derimod i Aftagende.

Selvmord er ikke lige hyppig for de forskjellige Køn; hos os kom der 30,^s Selvmord af Kvinder mod 100 af Mandfolk, altsaa omtrent 3 Gange saa ofte af de Sidste, et Forhold, som ogsaa i andre Lande er sædvanligt og som ligeledes svarer til tidligere Erfaringer hos os.

Paa 100,000 Mennesker kom aarlig:

i Kjøbenhavn 40,⁷, i Kjøbstæderne uden Kjøbenhavn 30,⁷, paa Landet 27,¹ Selvmord, saa at altsaa Bylivet, især i de store Stæder, viser en fordærlig Indflydelse, hvorved dog maa bemærkes, at Stigningen af Selvmord i de senere Aar hos os fornemlig har vist sig stærk paa Landet. Ligesom mellem By og Land saaledes er der ogsaa stor, ja endog større Forskjel mellem de forskjellige Amter. Forholdet er ugunstigt i Kjøbenhavns Amt, hvor Selvmord endog var hyppigere end i Kjøbenhavn, og i Frederiksborg Amt, gunstigt i Vejle Amt, hvor Hyppigheden endog kun var omtrent $\frac{1}{3}$ mod i Kjøbenhavn, og i Skanderborg Amt.

Aarstidens Indflydelse paa Selvmord er umiskjendelig. Af 100 Selvmord forekom:

Sommer.	Foraar.	Efteraar.	Vinter.
33, ⁷	28, ⁰	20, ⁵	17, ^s

altsaa næsten dobbelt saamange Selvmord om Sommeren som om Vinteren. Forholdet er i saa Henseende nogenlunde ens for By og Land og for Mænd og Kvinder, og Erfaringer fra andre Lande vise lignende Resultater.

Alderen udøver en bestemt Indflydelse. Paa 100,000 Mennesker i hver Aldersklasse faldt 1855—59:

11—20 Aar. 21—60 Aar. Over 60 Aar.

9,2 42,3 77,9 Selvmord.

Lignende Resultater vise sig i andre Lande og ogsaa tidligere heri Landet. Tilbøjeligheden til Selvmord er altsaa jevnt tiltagende med Alderen; en Undtagelse danne dog Kvinder i Alderen fra 21—30 Aar, der aflive sig endel hyppigere end i Alderen fra 31—40 Aar og ligesaa hyppigt som i Alderen fra 41—50. Aarsagen til de hyppige Selvmord af Kvinder fra 21—30 Aar, hvorved bevirkes, at Forholdet mellem Mænd og Kvinder i denne Alder bliver som 2 : 1, maa forklares ved særegne sjælelige Tilstande. Alderen har forøvrigt ikke samme Indflydelse paa Hyppigheden af Selvmord i Stæderne og paa Landet. I Byerne forekomme forholdsvis flere Selvmordere i Alderen 21—60 end paa Landet, og omvendt efter det 60de Aar. Tilbøjeligheden viser sig endog stærkest i Byerne mellem det 50de og 60de Aar, paa Landet derimod først mellem det 60de og 80de Aar.

Af 100 Selvmord iværksattes:

74,8 ved Hængning, 17,3 ved Drukning, 7,9 paa anden Maade. Hængning er hyppigere paa Landet end i Byerne, Drukning omvendt, og en lignende Forskjel viser sig med Hensyn til Mænd og Kvinder. Skydning valgtes næsten ene af Mænd, Gift og skarpt Redskab forholdsvis oftest af Kvinder. Selvmord ved Gift er hyppigere i Byerne end paa Landet. — Hængning vælges hyppigere hos os end i de fleste andre Lande; i Norge, men ikke i Sverig, er Forholdet dog omtrent som i Danmark. — Aarstiderne udøve ikke stor Indflydelse paa Aflivelsesmaaden, kun er Drukning endel hyppigere om Sommeren end om Vinteren. — Den højere Alder viser derimod tiltagende Tilbøjelighed til at vælge Hængning, aftagende med Hensyn til Drukning. Af livelse ved Skydning forekommer især i Alderen fra 21—30 Aar, ved Gift fra 11—30 Aar.

Selv mord er uforholdsmæssig hyppig blandt Tjenesteyende, nemlig 46,⁴ Selvmord paa 100,000 Individer. — I Ægteskab forekomme færrest Selvmord. Imod 100 Selvmord af gifte Mænd eller gifte Kvinder forøvedes Gjerningen af:

105 ugifte Mænd, 303 Enkemænd, 433 fraskilte Mænd.

147 » Kvinder, 188 Enker, 346 » Koner.

Drikfældighed synes endelig at have stor Indflydelse med Hensyn til Selvmord. Over Fjerdedelen af Selvmordere angives som drikfældige, af Mandkønnet næsten Trediedelen. At den ved Drikfældighed fremavlede moralske Svækkelse gjør sin Indflydelse gjældende, kan ikke forekomme besynderligt. Af Drikfældige valgte endog $\frac{4}{5}$ Hængning.

Forbrydelser.

Om Forbrydelser haves heri Landet bearbejdede Oplysninger for 2 Perioder, fra 1832—40 og fra 1841—55, altsaa for henholdsvis 9 og 15 Aar. I det første Tidsløb var der aarlig 1 Tiltalt paa 631 Mennesker; i det andet 1 Tiltalt paa 700 Mennesker; der har altsaa fundet god Nedgang Sted. Man maa imidlertid ikke tro, at de Tiltaltes Antal i de enkelte Aar fra 1841—55 har været temmelig lige; der er i saa Henseende særdeles store Forskjelligheder, saa at Antallet i 1841 og 42 endog er mer end dobbelt saa højt som i 1848 og 1849. At der i disse 2 Aar er færrest Tiltalte, kan forklares af Krigsforholdene, der førte endel farlige Individer til Hæren og paa den anden Side fremkaldte forhøjet Arbejdsløn og megen offentlig og privat Godgjørenhed. Forøvrigt synes der at være en bestemt om end ingenlunde aldeles regelmæssig Forbindelse mellem de Tiltaltes Antal og Kornprisernes især Rugprisernes Forhold til Arbejdslønnen. Denne Antagelse staar ej heller i Strid med den Kjendsgjerning, at de første Aar blandt Fyrgetyverne vise flere Tiltalte end de tilsvarende Aar blandt Halvtresindstyverne, skjøndt Rugen var ikke saa lidt dyrere i den sidste Periode, thi samtidig var

Arbejdslønnen stegen betydelig og andre Grunde have rimeligvis ogsaa øvet deres Indflydelse.

Medens de Tiltaltes Antal i det Hele var mindre fra 1841—55 end fra 1832—40, saa var dette dog ikke gennemgaaende Tilfældet med Hensyn til de enkelte Hovedklasser af Forbrydelser. Det var kun Forbrydelser mod Ting (særlig simpelt Tyveri) og mindre Lovovertrædelser, som viste kjendelig Nedgang; Forbrydelser mod Personer, saasom Drab, Fosterbord, Barnefødsel i Dølgemaal, vare endog betænkkelig stegne.

Paa 100,000 Mennesker kom aarlig af Tiltalte:

Kbh.	Kjøbst. uden Khh.	Ldt	Hele Danmark.
368, ₃	257, ₈	88, ₈	142, ₈ .

Kjøbstæderne vise altsaa det største Antal Tiltalte, Kjøbenhavn endog 4 Gange saamange som Landet, hvilket imidlertid rimeligvis bør tilskrives ikke alene de flere Forbrydelser i Byerne men ogsaa den bedre Politioordning i samme. Paa Øerne var Antallet større end i Jylland, dog i Fyn mindst og kun halvt saa stort som i Sølland.

Af de Tiltalte bleve 85,₅₅ pCt. Domfældte, af Mænd 84,₄₇, af Kvinder 88,₄₆ pCt. Frifindelser ere aftagne mod tidligere, de ere sjældnest i Kjøbenhavn og hyppigere paa Landet end i Kjøbstæderne. En naturlig Forklaring hertil kan søges i Rets- og Politivæsenets forskjellige Tilstand og i de stedlige Forhold, der gjøre det mer eller mindre let at faa Forbrydelsen tilstrækkelig opklaret.

Fra 1832—40 var der aarlig 1 Domfældt paa 766 Mennesker, fra 1841—55 derimod ikkun 1 Domfældt paa 825 Mennesker. Dette var i det Hele en Formindskelse, men det viser sig ligesom ovenfor med Hensyn til de Tiltalte, at det egenlig kun var de mindre Lovovertrædelser, som vare aftagne, at tvertimod de grovere Forbrydelser vare tiltagne.

Af 100 Domfældte vare 72,₂₃ Mandfolk, 27,₂₇ Kvinder. Paa 100,000 Individuer af hvert Køn forekom aarlig i 1832—40 og 1841—55 af mandlige Forbrydere henholdsvis

186,¹ og 177,³, af kvindelige 76,³ og 66,⁴. Det viser sig altsaa, at Fremgangen har været størst med Hensyn til kvindelige Forbrydere, hvilket forsaavidt er glædeligt, som Kvindernes Moralitet aabenbart er af størst Indflydelse paa Folkets sædelige Tilstand og Udvikling, men der findes ikke destomindre endnu hos os ualmindelig mange kvindelige Forbrydere i Forhold til, hvad Oplysninger fra de fleste andre Lande fremvise. I Kjøbenhavn findes forholdsvis flest kvindelige Forbrydere, nemlig 35,¹ af 100 Domfældte. Som Grunde hertil kunne nævnes den større Usædelighed og de flere uægte Fødsler i Hovedstaden, samt at der overhovedet her lever et uforholdsmæssigt Antal af ugifte Kvinder; thi ligesom Forbrydelser i Almindelighed hyppigst begaas af Ugifte, saaledes er dette særlig Tilfældet for Kvindekjønnets Vedkommende. — Ved en nærmere Undersøgelse af Forbrydelser i Henseende til deres Art ses det, som man naturligen kunde vente, at Forbrydelser, som udfordre Styrke og Dristighed (Vold mod Personer — grovere Ejendomsforbrydelser) sjeldnest begaas af Kvinder; de udøve især saadanne Forbrydelser, som nærmest kræve Snedighed og List. Hæleri første Gang begaas endog oftere af Kvinder end af Mænd.

Det er af Interesse at se Alderens Indflydelse paa Udøvelsen af Forbrydelser. Over Halvdelen af Forbrydelser iværksættes i Alderen fra 20—40 Aar, $\frac{1}{3}$ i Alderen fra 40—50. Forbrydere under 15 og over 60 Aar udgjøre tilsammen ikkun $7\frac{1}{2}$ pCt. af det hele Antal. Alderen 20—30 Aar har de fleste Forbrydere at opvise i Danmark som i andre Lande, og Erfaringerne fra disse gaa forøvrigt ogsaa i det Hele i samme Retning som vore med Hensyn til Alderens Indflydelse paa Tilbøjeligheden til Forbrydelse. Bylivet især i den store By, Kjøbenhavn, fremkalder Forbrydelser i en tidligere Alder end Landlivet; derimod findes der paa Landet forholdsvis flest Forbrydere over 50 og især over 60 Aar. Den almindelige Regel om Alderens Indflydelse gjælder saavel for Kvinder som for Mandfolk; dog

synes Hang til Forbrydelser at udvikle sig noget senere hos Kvinden end hos Manden, men omvendt ytrer den højere Alders formindskende Indflydelse sig mindre tidlig hos Førstnævnte.

Endnu have vi tilbage at betragte det indbyrdes Forhold mellem de forskellige Forbrydelser efter deres Art. Af 100 Domfældte straffedes for

Forbrydelse mod Personer.	Forbrydelse mod Ting.	Mindre Lovovertrædelse.
14,68	76,04	9,28.

Den hyppigste Forbrydelse er simpelt Tyveri, begaaet 1ste Gang, og herunder kommer over $\frac{1}{3}$ af samtlige Forbrydelser. Forbrydelser mod Personer og grovere Forbrydelser mod Ting ere forholdsvis hyppigst paa Landet, simpelt Tyveri, Falsk o. s. v. derimod hyppigst i Byerne, især i Kjøbenhavn. De Forbrydelser, hvortil fordres raa Kraft, udøves især i Alderen fra 20—40 Aar; simpelt Tyveri begaas især i de yngre Aldere og aftager jævnt med Aarene, medens det Omvendte er Tilfældet med Hæleri og mislig Omgang med Hittegods. Brandstiftelse udøves forholdsvis hyppigst i Alderen under 15 Aar, Voldtægt i Alderen fra 15—20 Aar.

Med Hensyn til Straffen skal kun bemærkes, at af 100 strafskyldige Individuer idømtes

Livsstraf.	Offenligt Arbejde.	Vand og Brød.	Andre Straffe.
0,81	26,0	49,96	23,23

samt at omtrent $\frac{2}{3}$ af de idømte Livsstraffe bleve forandrede gennem Benaadningsretten.

III. Frembringelsen af Raastoffer.

A. Agerbruget.

Jordbundens og Klimaets Frugtbarhed.

I Danmark er Agerbruget Hovednæringen og har altid været det. Hermed staar den temmelig udbredte Formening i Forbindelse, at den danske Jord skulde være meget frugtbar, og at Landets Befolkning er henvist til at leve af sammes Dyrkning. Dette er ogsaa Tilfældet, naar man sammenligner Danmark med de 2 nordiske Naboriger, fornemlig Norge, men sker Sammenligningen med det øvrige nordvestlige Evropa, vil man snarere komme til et modsat Resultat. Der gives vistnok enkelte Egne heri Landet, som ubetinget maa kaldes frugtbare, men der er ogsaa Egne, hvor Jordbundens Beskaffenhed lægger de største Hindringer i vejen for en rigelig Frembringelse af Agerbrugsprodukter. Endogsaa saadanne Strækninger, som maa anses ligefrem udyrkelige eller dog lidet skikkede til Agerbrug, findes i forholdsvis temmelig betydelig Mængde. De vigtigste af disse ere:

- 1) Hederne i Jylland, hvis Udstrækning angives til c. 110 □ Mil, altsaa omtrent $\frac{1}{4}$ af hele Landsdelens Fladeindhold. Hederne ere dog af meget forskjellig Beskaffenhed, nogle kunne meget godt efterhaanden indvindes for Agerbruget, andre kunne ved Anvendelse af den tilstedeværende Vandmasse forandres til Enge, men Størstedelen maa vistnok endnu anses som ligefrem uskikkede til Kultur ved de Midler, Agerdyrkeren til Dato kan raade over. Det Afgjørende i saa Hensende er tildels, om Hederne høre til Rullestensdannelsen eller til Ahldannelsen. De første udgjøre desværre ikke mere end omtrent $\frac{1}{4}$ af samtlige Heder og ligge hovedsagelig paa den østlige Afskraaning af Højderyggen;

de karakteriseres ved deres bakkede Overflade og ere i Reglen saa frugtbare, at de enten kunne indtages til Opdyrkning eller dog med Fordel beplantes med Skov, især Eg eller Naaletræer, en Anvendelse hvortil de endog synes særlig skikkede. De til Ahlformationen henhørende Heder, som ligge Vest for Højderyggen og danne store viddustrakte Flader, ere derimod i Reglen i høj Grad ufrugtbare. — Den mest fremtrædende Hedeplante er Lyngen, som spiller en Rolle i Hedeboernes Økonomi, ligesom dens forraadnede Dele efterhaanden give lidt Gjødning for Jorden. Lyngen viger for Græsset, hvor Vandet samler sig om Vinteren, den naar paa de bedre Heder en temmelig anselig Størrelse, men er baade tynd og lav paa de ufrugtbareste Strøg. I Midten af forrige Aarhundrede fattede Regjeringen den Plan at fremme Hedens Opdyrkning ved Hjælp af tyske Kolonister, som nedsatte sig paa Randbølheden i Vejle Amt og fornemlig paa Frederiksheden i Viborg Amt. Foretagendet var imidlertid temmelig umodent og blev slet ledet, saa at Forsøget gav et højst tarveligt Resultat i Forhold til de anvendte større Omkostninger. Vor Tid har været heldigere og har anvendt hensigtsmæssigere Midler. De høje Kornpriser i Forbindelse med forbedrede Agerbrugsmetoder have ganske af sig selv bidraget meget til de bedre Heders Opdyrkning og i Reglen saaledes, at Opdyrkningen har været knyttet til allerede bestaaende Agerbrug, der med Gjødningstof, hvis tilstrækkelige Fremskaffelse er saa vigtig og saa vanskelig, kunde understøtte den begyndende Drift. Men man har desuden arbejdet endel for Plantning af Skov, hvorved der ikke alene i Tidens Løb kan opnaas et Udbytte af Træ, men lidt efter lidt fremskaffes tilstrækkeligt Muld. Skov i det midterste og vestlige Jylland, hvor den hidtil har været saa at sige ukjendt, kan maaske ogsaa bidrage noget til at skaffe Læ for den skarpe Vestenvind, hvortil Landet i saa høj Grad trænger.

Man har fremdeles begyndt paa langs Vandløbene at danne kunstige Enge ved Overrislinger, og et større privat Selskab, som ifjor har dannet sig med Hedernes Frugtbargjørelse som Formaal, har især rettet sit Blik herpaa samt paa Skovplantning. Selskabet har ogsaa henledet den offentlige Opmærksomhed paa Betydningen af bedre Vejforbindelser, der paa Hederne som overalt ere en af de vigtigste Betingelser for en stærkere fremadskridende Produktion.

- 2) Mose og Kjærstrækningerne, der optage henved 43 □ Mil, paa Øerne $5\frac{1}{2}$ □ Mil, i Jylland $37\frac{1}{2}$ □ Mil, findes i størst Udstrækning i det nordlige Jylland paa begge Sider af Limfjorden. Moserne have Betydning som ydende det i vore Husholdninger saa vigtige Brændselsmateriale, Tørv, og Kjærene kunne for en stor Del ved Udtørring forandres til Eng eller endog til Agerland. Saalænge de ere sure af stillestaaende Vand, yde de højest en tarvelig Græsning for noget Ungkvæg, som tillige ved at sammentræde Overfladen og gjøde den, forberede en kommende Dyrkning.
- 3) Flyvesandsstrækningerne, der næsten udelukkende findes i det vestlige Jylland, men dog ogsaa paa Øerne Læsø og Anholt samt et enkelt Sted paa Nordkysten af Sælland, udgjøre tilsammen 11 □ Mil. Hjørring og Thisted Amter have især store Flyvesandsstrækninger, derefter komme de sydligere Ringkjøbing og Ribe Amter. Flyvesandet kommer i Reglen fra Havet, men ogsaa i Indlandet opstaar undertiden ved Uforsigtighed Flyvesandsbevægelser, som dog let dæmpes, naar der itide tages Forholdsregler. Dæmpningen langs Vestkysten har medført store Omkostninger og lægger stadig Beslag paa endel Arbejdskraft, men den er nødvendig, naar man vil undgaa Ødelæggelse af det i Nærheden liggende opdyrkede Land. I forrige Aarhundrede forarsagedes megen Skade ved Flyvesand, og det var først i Slutningen af Aarhundredet, at virksomme Dæmp-

ningsforanstaltninger bleve trufne. Hertil udfordres Klit-
ternes Fredning og deres Beplantning med visse Sand-
planter, Klittag og Marehalm, som gro særdeles villig
i Sandet, ved deres lange Rødder holde det fast og
ved deres Top forhindre Vinden fra at sætte det i
Bevægelse. I Nordsølland ere Flyvesandsstrækningerne
med Held beplantede med Skov især af Naaletræer, og
de ere saaledes fra farlige blevne Grundlag for en ikke
ganske ringe Frembringelse. I Jylland vilde en lig-
nende Benyttelse af Flyvesandet være saameget ønske-
ligere, som man der har særlig Trang til Skovvækst,
men Vanskeligheden bestaar i at finde en Træsart, som
kan taale den stærke og skarpe Blæst. Den senere
Tids Forsøg med en haardfør østerisk Fyr synes dog
at skulle lykkes.

Naar vi til disse ufrugtbare Egne lægge det Areal,
som indtages af Søplanen, vil det ses, at om end Øerne i
det Hele bestaa af Strækninger, som med Nytte kunne an-
vendes til frembringende Formaal, saa indeholder omvendt
Jylland megen Jord af saadan Beskaffenhed, at den kun i
ringe Grad kan siges at have Værdi. Omtrent $\frac{1}{3}$ af Jylland
er ligefrem ufrugtbar, og af fed Marsk haves til Gjengjæld
saa Ubetydeligt, at det kun har stedlig Interesse. Til Veje,
Grøfter, Diger og Byplan regnes at medgaa omtrent 30 □
Mil, Skovgrunden udgjør c. 31 □ Mil, og til Benyttelse
som egenlig Ager og Engjord bliver saaledes kun til-
bage c. 460 □ Mil eller henved $\frac{2}{3}$ af hele Landets Overflade.
Men dette er atter af meget forskjellig Beskaffenhed, og
man maa ingenlunde forestille sig, at Alt i Virkeligheden
lader sig henføre under Benævnelsen, frugtbar Jord. At
opgive denne, er umuligt, thi dels er Grændsen mellem
»frugtbar« og »mindre frugtbar« altid vilkaarlig, dels er den
eneste Maalestok, som haves, den saakaldte nye Matrikul,
og denne er ingenlunde mere et paalideligt Grundlag for
en sand Bedømmelse, dertil har Udviklingen i vor Tid,
navnlig i Jylland, gaaet fremad med altfor store og ulige Skridt.

Hartkornsansættelsen er i vort Land Maalestokken for Statsskatter og Kommuneafgifter, som hvile paa Jorden. Da Regjeringen efter Enevoldsmagtens Indførelse i 1660 skulde paalægge nye Skatter, indkaldte den de Jordebøger, i hvilke Godsejerne havde optegnet samtlige Afgifter, som Bønderne maatte svare dem, og hvis Værdi beregnedes efter det Maal haardt Korn (Rug og Byg), som antoges at opveje samme. Men gik nu ud fra, at Bøndernes Afgifter til Godsejerne stode i Forhold til Værdien af de dem til-lagte Jorder, at de altsaa tillige kunde udtrykke Skatte-
 evnen til Staten. Efter bemeldte Jordebøger grundlagdes derfor den første Matrikul af 1664. Det viste sig imidlertid snart, at Maalestokken var i høj Grad uretfærdig, fordi Forudsætningen af mange Grunde var urigtig. Man paatog sig derfor i 1681 det efter sin Tid overordenlig vanskelige Arbejde at opmaale og klassifisere Jorderne efter Frugtbarheden, og Resultatet blev Matrikullen af 1688, som nu almindelig gaar under Navn af den gamle Matrikul. Den led imidlertid allerede ved Indførelsen af flere Mangler. Opmaalingen foretoges paa en meget ufuldkommen Maade; Jord af meget forskjellig Beskaffenhed blev sat i samme Klasse, idet man kun havde paa Øerne 4 Klasser og i Jylland 6 Klasser (med fra 2—16 Td. Land til 1 Td. Hrtk.), hvortil al den Agerjord henførtes, som overhovedet ansattes til Hartkorn. Den Jord, som ikke benyttedes til Frembringelse, matrikuledes i det Hele taget ikke, og endelig foretoges flere vilkaarlige Omsætninger af det udkomne Hartkorn efter et temmelig løst Skjøn. Den oprindelige Ulighed forøgedes i Tidernes Løb meget af flere Aarsager — saasom nye Opdyrkninger, forskjellig Behandling af Ejendommene, Naturforholdenes Indvirkning og slet eller endog aldeles ingen Fordeling af Hartkornet ved Udparselleringer — og da det i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede blev nødvendigt at paalægge større nye Skatter paa Jorden, gik det ikke uden stor Uretfærdighed an at benytte den højst ufuldkomne Maalestok for Værdien, som Matrikullen af 1688 frembød. Det blev derfor i 1802 bestemt, at en ny Matrikul

skulde udarbejdes, og til midlertidig Brug foretoges amtvis Takseringer af Ejendommene, hvilke Takseringer forøvrigt fortiden ingen Betydning have uden med Hensyn til Bankheftelserne, hvorom senere. Arbejdet med den nye Matrikul gik imidlertid meget langsomt, og først i Aaret 1840 var man kommen saavidt, at dens Ikrafttræden kunde fastsættes til den 1ste Januar 1844. Ved Beregningen af denne nugældende Matrikul er man gaaet frem paa den Maade, at man har givet den bedste Jord, som kunde findes (Normaljorden), en vis Talværdi (Takst 24), og derefter har ansat enhver anden Jord, efter dens Frugtbarhed (skulde egentlig være Evne til at give rent Overskud) sammenholdt med Normaljorden, til en mindre Talværdi, som nøjagtig staar i samme Forhold til 24, som Jordernes Frugtbarhed indbyrdes. En Jord til Taksten 6 vil altsaa sige en Jord, hvoraf 4 Td. Land antages at opveje 1 Td. Land bedste Jord. Da Talrækken er uendelig, ogsaa saaledes at der mellem 2 paa hinanden følgende hele Tal ligger en uendelig Række Brøker, opnaaedes herved, at man aldrig fik 2 Stykker Jord af anerkjendt forskjellig Godhed lige højt ansatte i Hartkorn, hvilket ikke kan undgaas selv ved en meget talrig Klasseinddeling. Med Takseringen forbandtes en nøjagtig Opmaaling af hele Landet, der samtidig optoges paa en fuldstændig Samling af større og mindre Kort. Med Hensyn til brugbar Agerjord gik man frem med saa stor Nøjagtighed som mulig, men ligeoverfor de ufrugtbare Strækninger (Hede og Kjær) ansaas den nævnte Fremgangsmaade for altfor kostbar og unødvendig omstændelig, og man nøjedes derfor med, ligesom i 1688, at dele disse i flere Klasser. Engene matrikuleredes endelig ikke efter Jordens Beskaffenhed i og for sig, men efter deres Evne til at frembringe Hø. Skovene omtakseredes aldeles ikke, og deres Matrikulering er endnu grundet paa Ansættelsen i 1688, hvilket er meget uheldigt, da Forholdene dengang i alle Hensender vare aldeles forskellige fra de nuværende. Medens det, for ikke at gaa dybere ind paa Sagen, nu er selve Træbestanden,

jo, men tal!

som give Skovene deres væsenligste Værdi, var dengang Olden til Føde af Svin og Græsningsretten af overvejende Betydning.

Efter den nye Matrikul gaar der af bedste Jord $5\frac{1}{2}$ Td. Land (1 Td. Land = 14000 □ Alen og 9,955 Td. Land = 1 □ Mil) paa 1 Td. Hartkorn; men da den bedre Jord ikke antoges tilgængelig for Forbedringer i samme Grad som den ringere, skyldsattes ingen Jord til Taksten 24, men al Jord til højere Takst end 20 nedsattes hertil, saa at der i Virkeligheden intetsteds findes under 6 Td. Land paa 1 Td. Hartkorn. Omvendt gaar der af allerslettest Hedejord henved 3000 Td. Land paa 1 Td. Hartkorn. — Bornholm havde fra ældre Tid sine særegne Skatteforhold. Ved den nye Matrikul sammenblandede man derfor ikke Øens Hartkorn med det øvrige Lands, men indskrænkede sig til at omfordele Hartkornet, som iforvejen fandtes der; en Følge heraf er det, at 1 Td. Hartkorn paa Bornholm i Virkeligheden ikke er lig med 1 Td. almindeligt Hartkorn men kun omtrent $\frac{2}{3}$ Td. (nøjagtig = 49,600 □ Alen Normaljord, medens 1 Td. almindeligt Hartkorn er = 72,000 □ Alen). Mindre Forandringer i Matrikulen iværksættes jevnlig af forskjellige Grunde, saasom Ansættelse af ny indvundne Arealer, Afgivelse af Jord til offentlige Veje o. s. v., men de ere af liden Betydning i Forhold til det Hele. I 1860 var Øernes Hartkorn 203,809 Td. + 8,780 Td. bornholmsk Hartkorn, der omsat til 6,048 Td. almindeligt Hartkorn give tilsammen 209,857 Td.; Jyllands Hartkorn var 171,260 Td. og saaledes hele Landets Hartkorn 381,117 Td., hvilket dog ikke længere nøjagtig svarer til Virkeligheden paa Grund af den Forandring i Landeomraade, der har været en Følge af Freden til Wien i 1864. Herunder var indbefattet Ager- og Engshartkorn samt Skovskylden, der dog kun er regnet halvt, da den skatter halvt. Skovskylden er 5,725 Td. — Den nye Matrikul blev vistnok udarbejdet med stor Nøjagtighed og Samvittighedsfuldhed, men det kan ved et saa vanskeligt og omfattende Foretagende ikke undgaas, at enkelte Urigtigheder jo indløbe, og efterat Udviklingen er gaaet saa

stærkt fremad som heri Landet siden Arbejdets Fuldførelse, kan det ikke være Andet, end at Hartkornsansættelsen ikke mere er et saadant Udtryk for Jordernes indbyrdes Frugtbarhed, at man overalt med nogenlunde Sikkerhed kan rette sig efter samme. I det Store maa det antages, at Jylland fortiden staar mindre tilbage i Frugtbarhed, end Hartkornsansættelsen antyder. Efter den kommer der i Gjennemsnit paa 1 Td. Hartkorn i hele Landet omtr. 18 Td., paa Øerne 11 Td., i Jylland $26\frac{1}{2}$ Td. Gjennemsnitstaksten bliver herefter henholdsvis omtrent $7,11\frac{1}{2}$ og $4\frac{3}{4}$.

Klimaet er forsaavidt vigtigere end Jordbundens Beskaffenhed, som denne i høj Grad lader sig forbedre ved menneskelig Paavirkning, medens Klimaet for største Delen er afhængig af Naturkræfter, som ligge udenfor Menneskenes Omraade. Vi have set, at Jordbunden snarere kan anses for middelmadig end som absolut frugtbar; heldigvis er Klimaet at betragte som gunstigere for Frembringelsen. Vi have i Danmark et i Hensende til Varmegraden jevnt tempereret Klima, der hverken lader Heden blive brændende om Sommeren eller Kulden overvættes streng om Vinteren. Sommervarmen er dog saa stærk, at Frugter kunne modnes her fremfor i de fleste Egne af England, og Dagens større Længde bevirker, at Byggen hos os kan høstes fuldt saa tidlig som i det sydlige Frankrig. Planter, som ikke kunne taale en stærk Vinterkulde, trives i Danmark fremfor i Sverig og Rusland under samme Bredegrad eller endog fremfor i det nordlige Preussen og Polen, som ligge noget sydligere. Den hyppige men jevne og milde Regn, som karakteriserer Nedslaget heri Landet, er ogsaa i høj Grad gunstig for Plantevæksten, idet Jorden sjelden bliver enten aldeles udtørret eller overvættes fugtig. Misvækst er derfor i vort Fædreland en ren Undtagelse; i de tørre Somre bære de lave Jorder en rig Afrøde, i de vaade de højere og mere sandede. Det skal dog ikke negtes, at Tørheden om Foraaret er mindre heldig for Græsvæksten, og at omvendt det stærke Nedslag i Høsten ikke sjelden vanskeliggjør denne, men

en fornuftig Høstmaade kan i sidste Henseende i alt Væsenligt overvinde Vanskelighederne. Det vestlige Jylland danner dog tildels en Undtagelse fra den almindelige Regel; den skarpe Vind og enkelte særegne Naturforhold, som Havgusen, ere skadelige for Agerbruget, og Kornavlens er derfor her langt fra saa udviklet som Kvægdriften.

Agerbrugets Udvikling.

Indtil Slutningen af forrige Aarhundrede stod Agerbruget overordenlig tilbage, hvilket havde sin naturlige Grund deri, at den overvejende Klasse af Landmændene, Bønderne, befandt sig i en i højeste Grad fortrykt Stilling, hvorfra de ikke kunde hæve sig, fordi den slette Lovgivning forhindrede ethvert Opsving. — Frederik den 6te gjorde derfor sin Regjeringstid som Kronprinds navnkundig ved Gjennemførelsen af den fuldstændige Omordning af Landblovgivningen, som sædvanlig kaldes den store Landboreform, thi vel var der noget tidligere truffet enkelte Foranstaltninger til Landvæsenets Fremme, men som enkeltstaaende og tildels planløse havde de ikke havt stor Betydning.

Stavnsbaandet, der havde afløst det tidligere Vornedskab, og som tilsidst bestod i Forpligtelse til at blive paa Godset fra det 4de indtil det 40de Aar, var egentlig en militær Foranstaltning, men faktisk blev det et Baand, som gjorde Bonden til Træl, og hvis Virkninger bleve saameget mere trykkende, som det hvilede over hele Landet, medens Vornedskabet kun havde fundet Sted, hvor den gamle sællandske Lov havde hersket. — Stavnsbaandet hævdedes i 1788, og Forpligtelsen til Krigstjeneste gik samtidig over fra en væsenlig tinglig til en personlig Byrde; herved faldt hele det Tryk bort, som Jorddrotten havde set sig istand til at øve paa Bonden, fordi denne ikke ved Flytning kunde unddrage sig hans Myndighed.

Langt den overvejende Del af Bønderne vare Fæstere og Fæsternes Stilling ligeoverfor Jorddrotten var saa at sige retløs. Denne kunde tvinge enhver Bonde paa

sit Gods til at tage Fæste; Fæstet overleveredes uden lov-
bunden Synsforretning, men forbrødes, naar Fæsteren for-
sømte Gaarden. Herremanden havde Domsmagt paa sit
Gods ogsaa i Sager, hvor han gjorde Fordringer gjældende
i Bondens Bo. Dette forandredes ved Forordn. af 8de Juni
1787, der bestemte, at Fæsteforholdet skulde stiftes ved en
lovformelig Syns- og Vurderingsforretning, som kunde tjene
som Bevis for den Tilstand, hvori Gaarden atter skulde af-
leveres. Det gjordes Godsejeren til Pligt at levere Bonden
ved Fæstets Tiltrædelse den nødvendige Besætning og Alvs-
redskaber, og hans Ret til at dømme i egne Sager hævedes.

Hoveriet havde oprindelig været indskrænket til Dyrk-
ningen af Hovedgaardens Marker og kunde efter den Tids
Forhold ikke betragtes som særlig trykkende, men efter-
haanden forøgedes Hovedgaardsmarkerne ved Opdyrkninger
og ved Inddragelse af Bondejord under Hovedgaarden tvert-
imod Loven. Og hertil kom, at Hoveriet udvidedes til al
Slags Arbejde, som kunde udføres af Bønderne, deres Tyende
og Heste, saa at det med Hensyn til saavel Omfang som Be-
skaffenhed blev aldeles ubestemt. Hvad Følgen heraf maatte
blive for Bondens egen Drift, behøver ikke at udvikles.
I Forbindelse med Hoveriet stod hele det saakaldte Herre-
gaardspoliti med sit Tilbehør af Hundehul, Halsjern,
Træhest o. s. v. Hoveriforholdene ordnedes fra 1791 til
1799. Herregaardspolitiet afskaffedes, og Hoveriet blev be-
stemt og kunde ikke forøges selv med Bondens Samtykke;
dets Afløsning af en fast Pengeafgift fremmedes saavidt mulig.

Jordfællesskabet, der var nedarvet fra de ældste
Tider, forhindrede enhver Udvikling af Agerbruget. Fælles-
skabets Ophævelse ved Udskiftning var allerede tidligere
paabegyndt, og i saa Henseende maa især Fr. af 23de
April 1781 fremhæves, men Udskiftningen fik dog først
større Fremgang ved Fr. af 15de Juni 1792, der paa nær-
mere hensigtsmæssige Betingelser tillod Godsejerne at for-
dele Renten af Omkostningerne ved Udskiftningens Foretagelse
paa de vedkommende Fæstere og saaledes hævede den væ-

senligste Hindring for Foranstaltningens Gjennemførelse paa Størstedelen af Landets Jorder. I Forbindelse hermed staa Fr. af 29de Oktbr. 1794 om Hegn og Fred.

I 1788 løstes de mest trykkende Baand paa Kornhandelen, og de i høj Grad ubillige Indskrænkninger med Hensyn til Kvæghandelen — det var udenfor Kjøbstæderne ikkun Sædegaarsejere tilladt at staldfodre Øksne og afhænde dem til Fremmede — hævedes.

Samtidig virkedes for Selvejendoms Fremme. Dette skete dels ved Salg paa Kronens egne Godser, dels ved Opmuntringer til Salg fra Godsejernes Side og fornemlig ved den Bestemmelse, at Afhændelse fra komplette Sædegaarde (3: med 200 Td. Hartkorn Bøndergods indenfor 2 Mils Afstand) ikke skulde berøve Sælgerne deres Skattefrihed af Hovedgaarden. Desuden oprettedes i 1786 en Kreditkasse, som ydede Laan til Landbrugets Udvikling og fremfor Alt til Selvejendoms Erhvervelse.

Af Naturalydelser, som især virkede trykkende paa Landbruget, skulle nævnes Tiendeydelsen i Kjærven og Vejarbejdet. Tiendeydelse i Kjærven er særlig hindrende for al Produktforøgelse, fordi den hviler paa Bruttoen uden Hensyn til Nettoen, og Vejarbejdet in natura lægger Beslag paa megen Kjørsel og Arbejde, som kan spares. Tiendeydelsen søgtes afløst af en fast Afgift i Penge eller i Korn, men den fuldstændigere Ordning af dette Forhold kom dog først istand ved Fr. af 8de Januar 1810. Vejbyrden omordnedes ved Fr. af 13de Decbr. 1793, hvorved Ydelsen væsenlig lettedes.

Ogsaa Husmændenes Stilling forbedredes, fornemlig ved Lovbestemmelser, der sigtede til at skaffe dem en mindre Jordlod, og ved Ordning af det dem paahvilende Pligtarbejde.

Disse Landboreformer, hvortil knyttedes Foranstaltninger til Almueundervisningens Fremme, viste hurtig meget velsignelsesrige Virkninger, og Landet gik stærkt fremad i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede,

men Udviklingen standsedes med Aaret 1807. Den ulykkelige Krig fra 1807—14, de forkvaklede Pengeforhold, hvorom senere, og de ualmindelig lave Kornpriser i Aarene efter 1820 bragte paany Landmandens Stilling i Forfald. Først i Begyndelsen af Trediverne sporedes atter Fremgang, og Lovgivningen kom lidt senere paany til at beskæftige sig med Landboforholdene. I 1838 gaves nærmere Bestemmelser om Retsforholdet mellem Jordrot og Fæster, og ligesom Afskaffelse af Hoveri ganske i Almindelighed søgtes fremmet, saaledes sloges det fast, at ingen hoverifri Gaard nogensinde mere maatte blive hoveripligtig. Fr. af 29de Septbr. 1841 virkede til Afskaffelse af det tvungne Naturalarbejde ved Vejene, Fr. af 26de Juni 1844 ordnede Kjørselsvæsenet, og begge Forordninger lagde endel af Byrden over paa det privilegerede Hartkorn. Det var dog egenlig først med Aaret 1848, at Reformerne paany toge et større Opsving.

Ved Fr. af 27de Maj 1848 og endel senere Love ere forskellige Foranstaltninger truffne til Forbedring af Husmændenes Kaar, hvilket har havt saameget større Betydning, som man i Slutningen af forrige Aarhundre langt fra tog det Hensyn til dem som til Gaardmændene, og som Husmændene med Familier nu udgjøre den talrigste Klasse af Landboere. I 1850 hævedes Forskjellen mellem privilegeret og upriviligeret Hartkorn og hensigtsmæssige Bestemmelser bleve truffne til Hoveriets Afløsning. Tiendeforholdene ere efterhaanden blevne endelig ordnede, og al Tiendeydelse i Kjærven er ophørt. Fæsteforholdet er især ved L. af 19de Febr. 1861 undergaaet betydelig Forandring til Fæstefamiliernes Bedste og ved samme Lov er Fæstetvangen (s: Forpligtelsen for den Ejer, som ikke selv kan bebo og drive sin Gaard, til at bortleje den paa den særegne Maade, som kaldes Fæste og hvis Karakteristik er Forholdets Stiftelse paa Fæsters og Hustrus Livstid mod en Betaling, der ydes dels straks (Indfæstning) dels som aarlig Afgift (Landgilde) — eller til at bortforpagte den paa

i det Mindste 50 Aar) bleven hævet for Jord, som i 20 Aar har været i Selvejeres Besiddelse, medens den tidligere uden Undtagelse hvilede paa al saakaldt Bondejord. Det er dog fremfor Alt med Hensyn til Selvejendoms Fremme, at den nyere Tids Lovgivning har været virksom. Dels har Staten selv solgt sit eget Fæstegods og foranlediget det solgt fra offentlige Stiftelser, som vare dens Myndighed undergivne, dels har den ved forskellige Lovgivnings-Bestemmelser med Hensyn til Salg af privat Fæstegods fjernet alle Hindringer, som det stod i dens Magt at hæve (saaledes fremfor Alt Majoratsbaandet paa Fæstegodset), og tillige ved Begunstigelser for Jordegodsejere, som overdroge deres Fæstegods til Brugerne, ligefrem fremmet Afhændelse fra hines Side. Og Alt dette er sket paa en saadan Maade, at det er Fæsterne selv, der have erhvervet deres Gaarde paa billige Vilkaar. Der er vistnok endnu endel Fæste tilbage navnlig paa Familiegodserne — Lehnene (Grevskaber og Baronier) og Stamhusene — og det har før 1861 ofte været paa Bane i Rigsdagen at paa- byde dets fuldstændige Overgang til Selveje ved en Tvangslov, men det Betænkelige ved en saadan Lov forhindrede Foranstaltningens Gjennemførelse, skjøndt dens absolute Uretmæssighed aldrig har været eller har kunnet indrømmes, forudsat at der deltes begge Parter retfærdig imellem. De i Lov af 29de Februar 1861 indeholdte Bestemmelser til Opmuntring af Salg til Fæstefamilierne ville forhaabenlig ogsaa saa hurtig føre til Maalet, at en Tvangslovs Unødvendighed kan blive utvivlsom.

Et Forhold staar dog i det Hele endnu urørt; det er Familiegodsernes Overgang til fri Ejendom. Disse vare ukjendte heri Landet før Enevoldsmagtens Tid, thi den gamle danske Adel ønskede indenfor sin egen Kreds fuldstændig Lighed og Frihed. Ved Grundloven af 1849 forbødes Oprettelse af nye Familiegodser (Majorater). Men under Enevoldsmagten blev Oprettelsen af større Familiegodser begunstigede, og vi have tilbage fra den Tid 79 saadanne, nemlig 17 Grevskaber, 14 Baronier og 48 Stam-

huse. De sidste ere kun Familiebaandet underkastede, men Grevskåberne og Baronierne ere tillige Lehn. Grundloven har en Løfterparagraf om Familiegodsernes Overgang til fri Ejendom, og det U hensigtsmæssige i Jordens Besiddelse af den døde Haand er saa anerkjendt, at det staar til at vente, at Tiden snart ville komme, da man for Alvor vil tage fat paa dette Forhold.

Her bestaar fremdeles betydelige Indskrænkninger med Hensyn til Udstykning og Sammenlægning af Jord, dog især for Sammenlægningen. Mange holde endnu paa disse Indskrænkninger, fornemlig fordi de herved ville forhindre de nuværende Bøndergaardes Overgang til større Ejendomme ved Siden af en Mængde ganske smaa Jordbrug, men det er vistnok umuligt at opstille nogen Regel for Landbrugenens hensigtsmæssige Størrelse, og den Frygt, man nærer for, at vor Bondestand efterhaanden skulde forsvinde for Godsejere og Husmænd, er under en fri Udvikling overflødig og urigtig. Paa den anden Side skal det indrømmes, at det kan have sin Betænkelse fuldstændig at løse disse Baand, saalænge Fæsteforholdene og Familiegodsernes Overgang til fri Ejendom ikke ere endelig afgjorte og herved virkelig fri Konkurrence gennemført fra alle Sider.

I Forbindelse med Landboreformerne staar **Driftsmaadens** Forandring. Før Udskiftningen var den sædvanlige Drift det saakaldte Trevangsbrug, hvorefter Jorden deltes i Indmarken og Udmarken (Overdrevet) og kun Førstnævnte dyrkedes (Vaarsæd, Vintersæd, Hvile), medens Sidstnævnte brugtes til Græsning for Kvæget. Denne Driftsmaade, hvis Ufuldkommenhed er indlysende, er heldigvis aldeles forsvunden, og det saakaldte holstenske Kobbølbrug er nu det almindelige. Dets Særkjende er Markens Inddeling i et vist Antal Skifter (6—9), som i en bestemt Orden indtages til Dyrkning med de forskjellige Kornsorter i forud fastsat Rækkefølge og derefter udlægges til Græsning, sædvanlig saaledes, at hvert Skifte dyrkes den halve Omgangstid eller lidt derover og hviler den næste. Det engelske

Vekselbrug, som bestaar deri, at Jorden egenlig aldrig fuldstændig hviler, men hverandet Aar besaas med langstraaet Sæd, som stærkt angriber og ved vedholdende Dykning udsuger Jorden, hverandet med bredbladede Vækster eller Rodfrugter, som især drage deres Næring af Luften, er hos os kun undtagelsesvis anvendt, da det fordrer stor Driftskapital og en særdeles omhyggelig Behandling af Jorden. Det saakaldte overskaarne Kobbølbrug, der er en Lempning af Kobbølbruget henimod Vekselbruget, har større Udbredelse.

Af største Vigtighed i Agerbruget er Gjødningen. Denne behandles endnu i Almindelighed langtfra tilbørlig og samles ej heller meget omhyggelig; Solen udtørre vore aabne Møddingepladser og Regnen udvasker Gjødningen; Møddingevandet gaar for en ikke ringe Del tabt. Kunstig Gjødning brugtes tidligere meget lidt, men er dog i de senere Aar bleven endel almindeligere. Mergling finder Sted paa de fleste Steder; kun saadanne Egne, især paa Hederne i Jylland, hvor Mergel er vanskelig at fremskaffe, fordi den maa hentes langt borte, staa tilbage. Da Merglens Hovedegenskab er den, at den gjør de frugtbare Bestanddele i Jorden lettere tilgængelige for Planterne, fordrer stærk Mergling stærk Gjødning, men den er under denne Forudsætning et fortrinligt Middel til at forøge Produktionen. Med Hensyn til Afsivning ved Rør (Draining) og Vands Afledning i Almindelighed ere store Fremskridt gjorte og yderligere i Gang. De nyeste Bestemmelser for de herhenhørende Forhold indeholdes i L. af 17de Januar 1859. I Fyn er der endog gjort Forsøg med at oppumpe og ved Ledninger paany benytte det afsivede Vand saaledes, at det blandet med opløst Gjødning efterhaanden efter Behovet kan anvendes til at overvande og frugtbargjøre Jorden, fornemlig Græsmarkerne, som let udtørres af Solen, naar Kvæget har afbidt Græsset, og dette derfor, inden det paany er noget udvokset, ikke formaar at dække Jorden for Solstraalerne. Ogsaa Engvæsenet er gaaet fremad; Overrislinger og

Vandledning, der efter Trangen tilføre og aflede Vandet, ere paa flere Steder udførte, og yderligere Foranstaltninger i den Retning kunne imødesees i en nær Fremtid. — Ikke lidet Land er i de senere Aar indvundet ved Søers og Kjærs Udtørring og ved Inddæmninger fra Havet.

Agerdyrkningsredskaberne blive bestandig bedre og bedre. Allerede Afskaffelsen af den gamle danske Hjulplov og Indførelsen af lettere og bedre Svingplove har været af største Betydning, men desuden ere efterhaanden, især paa de større Gaarde, ikke faa aldeles ny Redskaber og Maskiner blevne almindelige. Vore Kornvarer, der for 50 Aar siden vare meget slette og ilde ansete paa fremmede Markeder, ere nu i det Hele taget gode og let af sættelige, og i saa Henseende har det navnlig havt Betydning, at vore Kjøbmænd mer og mer afkjøbe Landmændene Kornet efter Vægt. Ogsaa Mejeriprodukterne, især det vigtigste, Smørret, ere blevne betydelig forbedrede, om det end ikke kan nægtes, at Bønderne i mange Egne endnu staa meget tilbage i saa Henseende, en Følge af, at en Reform i denne Henseende er meget vanskeligere at gennemføre end selve Raastoffernes Forædling. Markfreden var førend den nyere Tids Udvikling slet, især i Jylland; om Efteraaret, naar Høsten var hjemkjørt, blev i Almindelighed Ævret opgivet og Kreaturerne slupne løse uden tilbørligt Opsyn, de ødelagde da ligesaa Meget, som de fortærede, og forårsagede desuden stor Skade paa Efteraarsæden; men dette Forhold er nu betydelig forandret; det er efterhaanden, fornemlig gennem de høje Priser paa Landbrugsprodukterne, gaaet op for Bønderne, at de kun tabe og tilmed som oftest tabe særdeles meget ved den nævnte Fremgangsmaade.

Alle disse Forbedringer have naturligvis lagt Beslag paa betydelige Kapitaler. Disse have mange Landmænd selvfølgelig kun formaaet at skaffe tilveje gennem Laan i deres Ejendomme, og for at lette disses Optagelse har man siden L. af 20de Juni 1850 oprettet forskellige Kreditforeninger, hvis Særkjende og Støttepunkt er Ansvar af

Alle for En og En for Alle samt Bestemmelsen om Laanenes Indskrænkning til en vis Sum, $\frac{3}{5}$ af Ejendommenes Værdi. Enkelte af vore Kreditforeninger have dog ved letsindig Bestyrelse gennemgaaet større Vanskeligheder, og dette har ej heller været uden Indflydelse paa de andre, saa at deres Papirer ikke have været saa søgte, som gode Kreditforeningsobligationer med Rette kunne gjøre Fordring paa. Sluttelig skal endnu bemærkes, at flere private Landvæsensskoler ere oprettede, og at de understøttes af Staten, samt at denne ved Lov af 8de Marts 1856 har omordnet den gamle Veterinærskole til en større og mere almindelig Landbohøjskole.

Forholdet mellem de forskellige Agerbrug.

Som tidligere anført findes paa Øerne, Bornholm iberegnet og dets Hartkorn omsat til almindeligt Hartkorn, tilsammen 209,857 Td. og i Jylland 171,260 Td. Hartkorn. Af dette Hartkorn hører en forholdsvis ringe Del til Købstæderne, Resten er fordelt paa de egenlige Landejendomme, men disse ere atter igjen af højst forskjellig Beskaffenhed.

Kjøbstadjorderne angaves i 1860 at have følgende Hartkorn:

Øerne uden Bornholm	3,818 Td.	o: 1,9 pCt. af alt Hartk.
Jylland	2,952	o: 1,7 " " "
Tilsammen	6,770	o: 1,8 " " "
Bornholm 454 Td. b H. = 313 alm. Td.	o: 5,2 pCt. af Øens Hartkorn.	

De enkelte Købstæders Jordtilliggende er meget forskjelligt; over 300 Td. Hartkorn havde kun Frederits (357 Td.), Roskilde (339 Td.) og København (305 Td.).

Paa 1 Td. Hartkorn gaar der af:

	Øerne.	Jylland.	Hele Landet.
Kjøbstadjorder	9,95	16,40	12,64 Td. Land.
Kjøbstad- og Landjorder tils.	10,97	26,49	17,94 " "

hvoraf ses, at Kjøbstadjorderne især i Jylland ere endel højere skyldsatte end Landjorderne. Dette staaer i Forbindelse med, at Kjøbstadjorderne i Reglen ere blandt de

bedst dyrkede, hvilket er ganske naturligt, da de med størst Lethed kunne forsynes med rigelig Gjødning og den bekvemme Afsætning af Produkterne giver fortrinlig Opmuntring.

Over 3000 Td. Land Tilliggende have kun Viborg (9,669 Td.) og Varde (6,330 Td.), men begges Jorder ere kun lavt skyldsatte (henholdsvis 36,2 og 39,8 Td. Land paa 1 Td. Hrtk.); de daarligste Jorder har Skagen med 107,8 Td. Land paa 1 Td. Hartkorn, de bedste har Nysted med ikkun 6,5 Td. Land paa 1 Td. Hrtk.

Ogsaa selve Byplanernes Areal er meget forskjelligt; over 100 Td. Land Byplan have Kjøbenhavn (1250 Td. Land med Orlogsværftet og Fæstningsværkerne, 540 Td. uden disse), Frederits (181), Viborg (132), Skagen (127), Nyborg (114) og Aarhus (109).

Landejendommene inddeles sædvanlig efter deres Hartkornstilliggende i store Ejendomme paa over 12 Td. Hrtk., i Mellemejendomme (Bøndergaarde) paa fra 1 til 12 Td. Hrtk., og i smaa Ejendomme (Huse) paa under 1 Td. Hartkorn.

De store Landbrug have deres særlige Betydning derved, at Brugerne, som i Reglen raade over større Kapitaler og landøkonomisk Kundskab, gaa foran med Hensyn til Forbedringer saavel hvad Agerdyrkningsmaaden angaar som i Henseende til Produkternes Behandling. Deres Antal beløb i 1860:

paa Øerne	1024 Stk.	m. 32,724 Td.	Hrtk. 5:16,3pCt. af LdtsHk.
i Jylland . .	730 " "	17,394 " "	10,3 " " "
i hele Landet	1754 Stk.	m. 50,118 Td.	Hrtk. 5:13,6pCt. af LdtsHk.

Gjennemsnitshartkornet for de store Ejendomme bliver herefter paa Øerne 32,7 Td. Hrtk., i Jylland 25,8 Td. Hrtk., i hele Landet 28,6 Td. Hrtk. Jylland har altsaa færre store Ejendomme end Øerne og de ere tilmed i Gjennemsnit mindre der. Dette Sidste ses yderligere af nedenstaaende Tavle, som angiver det indbyrdes Forhold mellem de store Ejendomme efter deres Størrelse:

	Øerne.		Jylland.		Hele Landet.	
	Antal	Hartkorn	Antal	Hartkorn	Antal	Hartkorn
Td. Hrtk.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
12—20 ..	51,5	23,8	57,3	35,9	53,9	28,0
20—30 ..	15,0	11,5	21,1	21,5	17,5	15,0
Over 30 ..	33,5	64,7	21,6	42,6	28,6	57,0

Over Halvparten af de store Gaarde havde altsaa saavel paa Øerne som i Jylland under 20 Td. Hartkorn, og Jylland viser forholdsvis det største Antal, men Forskjellen mellem Øerne og Jylland er især iøjnefaldende med Hensyn til de største Gaarde (over 30 Td. Hrtk.) og Mellemklassen (fra 20—30 Td. Hrtk.). De store Ejendomme optage mest Hartkorn i Maribo Amt og i de vestlige Amter af Sælland, mindst i de vestlige og midterste Amter af Jylland.

Af de store Ejendomme vare 1659 Stk. Selvejergaarde eller Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte, 95 Stk. Arvefæstegaarde uden denne Ret eller Fæstegaarde. Disse 95 Gaarde havde næsten alle (89) et Tilliggende af under 20 Td. Hartkorn, de fandtes næsten udelukkende paa Øerne (85), isærdeleshed paa Sælland (57) og atter forholdsvis i størst Antal i Kjøbenhavns Amt (34). — Arvefæstegaardene med Ret til at sælge og pantsætte findes fornemlig paa den sællandske Øgruppe; i Fyn og i Jylland foretrækkes ren Ejendom.

I Aaret 1850 fandtes heri Landet 1715 større Gaarde med et Tilliggende af 50,998 Td. Hrtk., altsaa et mindre Antal Gaarde end i 1860, men under dem et større Hartkornstilliggende. I Løbet af de 10 mellemliggende Aar ere følgelig de store Ejendomme aftagne i Størrelse, i Gjennemsnit hver med lidt over 1 Td. Hartkorn. Det er dog kun paa Øerne, at denne Bevægelse har fundet Sted i væsenlig Grad.

Bøndergaardene (1—12 Td. Hrtk.) have under sig den overvejende Del af Landets Hartkorn og spille derfor Hovedrollen med Hensyn til den store Frembringelse af Agerbrugsprodukter. Deres Antal udgjorde i 1860:

	Stk.	Td. Hrtk.	pCt. af Ldts Hrtk.
paa Øerne . . .	30,391	med 147,357	o: 73,7
i Jylland . . .	38,703	" 131,171	o: 78,0
Hele Landet . .	69,094	med 278,528	o: 75,6

hvorefter Gjennemsnitshartkornet for disse Jordbrug bliver paa Øerne 4,8 Td. Hartkorn, i Jylland 3,4 Td. Hrtk., i hele Landet 4,0 Td. Hrtk. Her gjentager sig altsaa samme Regel som ovenfor, at Agerbrugene med Hensyn til Hartkorn ere mindre i Jylland end paa Øerne, hvilket ogsaa stemmer med de naturlige Forhold, idet Jyllands ufrugtbare Jorder fordrer mere Arbejde og større Driftskapital. Naar Antallet af Bøndergaarde derfor viser sig saameget større i Jylland end paa Øerne, saa er dette dog ikke alene en Følge af Gaardenes mindre Gjennemsnitstørrelse, men ogsaa noget begrundet deri, at den Del af Landets Hartkorn, som ligger under samme, ikke er saa lidt større paa førstnævnte Sted end paa sidstnævnte. — Deles Bøndergaardene atter i Klasser efter deres Størrelse, faas følgende Forhold:

	Øerne.		Jylland.		Hele Landet.	
	Antal	Hartkorn	Antal	Hartkorn	Antal	Hartkorn
Td. Hrtk.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
12—8 . .	9,0	17,1	3,4	9,4	5,8	13,4
8—4 . .	53,4	65,4	28,0	44,7	39,2	55,7
4—2 . .	19,4	12,1	38,0	32,8	29,8	21,8
1—2 . .	18,2	5,4	30,6	13,1	25,2	9,1

Forskjellen mellem Landsdelene træder ved denne Oversigt skarpt frem. Paa Øerne have 62,4 pCt. af Gaardene over 4 Td. Hartkorn, i Jylland kun 31,4 pCt.; paa Øerne er der i Klassen 8—4 Td. Hartkorn flere Gaarde end i alle de andre tilsammen, i Jylland er der ikke engang saamange, som i hver af de 2 nederste Klasser. Gaar man endnu mere i Detail — til Amterne —, viser Forskjelligheden sig endnu større; i Maribo Amt ere 71,0 pCt. af Bøndergaardene paa over 4 Td. Hartkorn, i Hjørring Amt, kun 15,4 pCt.

Regnes Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte (5,794 Stk.) sammen med Selvejrgaardene og Arve-

fæstegaarde uden den nævnte Ret (404 Stk.) sammen med Fæstegaardene, fandtes den 1ste April 1860 af:

	Stk.	pCt.	Td. Hrtk.	pCt.
Selvejergaarde . .	54,303	(78,6)	med 202,805	(72,8)
Fæstegaarde . . .	14,791	(21,4)	" 75,723	(27,2)

hvilket Forhold dog allerede d. 1ste Januar 1864 var forandret i den Grad, at Fæstegaardene til den Tid opgaves til ikkun 12,793 Stk. med 67,886 Td. Hartkorn. Fæstegaardene ere imidlertid ikke jevnt fordelte, thi den 1ste April 1860 vare:

paa Øerne 62,6 pCt. Selvejergaarde, 37,4 pCt Fæstegaarde i Jylland . 91,1 " " 8,9 " "

altsaa Fæste over 4 Gange saa hyppig paa Øerne som i Jylland, og dernæst vare af:

Gaarde over 4 Td. Hrtk. . 66,5 pCt. Selvejg., 33,5 pCt. Fæsteg.
" under " " " . 88,5 " " 11,5 " "

hvoraf ses, at Fæstegaardene i Gjennemsnit er større (næsten $1\frac{1}{2}$ Td. Hartk.) end Selvejergaardene, en naturlig Følge af, at Selvejendom er mest udbredt i Jylland, og at Udstykning af Selvejergaardene hyppig finder Sted. I Præstø, Svendborg og Holbeks Amter var i 1860 over Halvdelen af Bondejorden i Fæste, i Thisted, Ringkjøbing og Skanderborg Amter ikkun omtrent en Tyvendedel. Af Arvefæstegaarde findes over 9 Gange saamange paa Øerne som i Jylland; de fleste findes atter paa Sælland, fornemlig i Frederiksborg og Københavns Amter.

I Aaret 1850 var Bøndergaardenes Antal 66,844 Stk. med 285,158 Td. Hartkorn. Deres Antal er altsaa i de 10 mellemliggende Aar indtil 1860 forøget med 3,4 pCt., men Tilliggendet formindsket med 2,3 pCt., hvoraf følger, at hver Gaards Gjennemsnitshartkorn er formindsket med 0,3 Td. Hartkorn. — Gaardene over 4 Td. Hrtk. ere formindskede og Gaardene under 4 Td. Hrtk. forøgede saavel paa Øerne som i Jylland, men der er den Forskjel, at Gaardene mellem 8—4 Td. Hrtk. ere gaaede nedad i langt stærkere Grad paa Halvøen end paa Øerne, og at den største Tilvækst paa

Øerne kommer paa Gaarde mellem 4—2 Td. Hrtk., i Jylland i langt overvejende Grad paa Gaarde mellem 2—1 Td. Hrtk. — Fæstgaardenes Antal er fra 1850 til 1864 betydelig formindsket, i Jylland endog med 55,3 pCt. og paa Lolland-Falster med 52,9 pCt. Paa Sælland og Fyn har Formindskelsen udgjort henholdsvis 34,0 og 31,0 pCt.

Husene (under 1 Td. Hrtk.) have med Hensyn til Frembringelsen af Landbrugsprodukter langt mindre Betydning end Gaardene, men Husmændenes Stilling er overordenlig vigtig, fordi den overvejende Del af Landbefolkningen hører hjemme i samme. Husenes Antal udgjorde i 1860:

	Stk.	Tdr. Hrtk.	pCt. af Ldts Hrtk.
paa Øerne . .	67,545	med 16,705 3:	8,4
i Jylland . . .	69,380	" 17,826 3:	10,6
Hele Landet .	136,925	med 34,531 3:	9,4

hvoraf følger, at Gjennemsnitshartkornet for disse Jordbrug bliver paa Øerne 0,25 Td. Hrtk., i Jylland 0,26 Td. Hrtk., i hele Landet 0,25 Td. Hrtk. Forholdet er altsaa i sin rene Almindelighed ikke synderlig forskjelligt i de 2 Hoveddele af Landet, men saasnart man gaar videre i Enkelthederne, viser der sig dog nogen om end ej heller betydelig Forskjel mellem Øerne og Jylland. Deles nemlig Husene atter i Klasser efter deres Betydning, eftersom Agerbruget kan antages at give vedkommende Familie sin Hovednæring, eftersom det i væsenlig Grad giver en Støtte ved Siden af Betalingen for Arbejde for Andre, og endelig eftersom det er saa ubetydeligt, at Familien i Grunden ene er henvist til at leve af Arbejde for Fremmede, faas følgende Forhold:

	Øerne.		Jylland.		Hele Landet.	
	Antal	Hrtk.	Antal	Hrtk.	Antal	Hrtk.
	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
1— $\frac{1}{4}$ Td. Hrtk. . .	44,6	87,2	42,0	87,5	43,3	87,4
2 Skp.—1 Fdk. Hrtk.	22,3	11,8	21,8	11,0	22,0	11,8
under 1 Fdk. Hrtk.	33,1	1,0	36,2	0,6	34,7	0,8

hvoraf ses, at der i Jylland var forholdsvis noget færre Huse i første og noget flere Huse i sidste Klasse end paa Øerne, men det maa samtidig erindres, at mange Huse i Jylland, især hvor de ere opbyggede paa hidtil udyrkede Hedelodder, have langt ringere Hartkorn end tilsvarende Jordbrug paa Øerne. I Almindelighed viser Tavlen, at over $\frac{2}{5}$ af Husmændene væsenlig kunne anses for Jordbrugere og at henved $\frac{1}{4}$ have en betydelig Støtte i deres egen Bedrift; lidt over $\frac{1}{3}$ af Husmændene maa derimod betragtes som simple Arbejdsmand, forsaavidt de ikke drive Industri- eller Handelsnæring eller søge Erhverv ved Fiskeri o. s. v.

Ligesom ved Gaardene er det her af Vigtighed at undersøge, hvorvidt Husene ere i Selveje eller kun have til Fæste eller Leje. Af samtlige Huse vare i 1860:

	Stk.	pCt.	Td. Hrtk.	pCt.
i Selveje	88,501	(64, ₆)	med 23,431	(67, ₉)
i Fæste eller Leje	48,424	(35, ₄)	» 11,100	(32, ₁)

og Forholdet (omtrent 2:1) var ikke synderlig forskjelligt for de 3 Klasser af Huse, dog var Selveje mindst hyppig iblandt Huse med et ringe eller slet intet Hartkornstilligende, hvilket imidlertid ene hidrørte fra de jyske Forhold, da Selveje paa Øerne tvertimod var mest udbredt blandt denne Klasse Huse. Idet Hele taget var Selveje, ligesom ved Gaardene, meget mere udbredt i Jylland end paa Øerne, idet af samtlige Huse vare:

	Selvejerhuse.	Fæste- eller Lejehuse.
paa Øerne	48, ₆ pCt. . . .	51, ₄ pCt.
i Jylland	84, ₀ »	16, ₀ »

med andre Ord neppe Halvdelen af Husene vare i Selveje paa Øerne, derimod i Jylland over de $\frac{3}{4}$. — Yderpunkterne dannes af Præstø Amt, hvor 72,₅ pCt., og Vejle Amt, hvor ikkun 4,₀ pCt. af Husene vare Fæste- eller Lejehuse. Kun 2 Amter paa Øerne, Københavns og Odense, havde blandt Husene noget mere Selveje end det i saa Henseende ugunstigst stillede Amt i Jylland, Aalborg Amt.

I Aaret 1850 fandtes 108,182 Huse med 27,938 Td. Hartkorn. Deres Antal er saaledes fra 1850 til 1860 til-

taget med 26,6 pCt. og deres Hartkorn med 23,6 pCt. Tilgangen i Hartkorn hænger naturligvis sammen med Afgangen af Hartkorn fra de store Gaarde og Bøndergaardene, men da Tilvæksten i Husenes Antal samtidig har været noget større end Tilgangen af Hartkorn, er Gjennemsnitsstørrelsen ogsaa for de smaa Jordbrugs Vedkommende gaaet lidt nedad. Tilvæksten i Antal har forøvrigt været temmelig jævnt fordelt paa de 3 Klasser af Huse, men forholdsvis størst i anden Klasse. Den har derimod været meget forskjellig i Landsdelene, i Jylland mere end dobbelt saa stor som paa Øerne. I alle Amter har Tilvækst fundet Sted, men i meget ulige Grad; Yderlighederne repræsenteres af Viborg Amt, hvor Husenes Antal (stærk Opdyrkning) var forøget med 79,8 pCt. og Frederiksborg Amt, hvor Tilvæksten kun var 8,2 pCt. — Samtidig med at Husenes Antal er steget saa betydelig, er Fæste eller Leje aftagen (med c. $\frac{1}{3}$), især i Jylland (paa Øerne 10,9 pCt, i Jylland 28,1 pCt.), altsaa i fuld Overensstemmelse med de tilsvarende Forhold for Gaardenes Vedkommende. Der viste sig desuden den Forskel mellem Jylland og Øerne, at det hist især er de større Huse, som vare overgaaede til Selveje, medens Forandringen her mest gennemførtes med Huse af 3die Klasse. Skjønt Fæste- og Lejehuse saaledes i Almindelighed vare aftagne, og skjøndt Selvejerhusenes Antal i alle Amter var steget, fandtes der dog 2 Amter, nemlig Ribe og Præstø, hvor Fæste- og Lejehusene tillige vare stegne i Antal, i det første endog temmelig stærkt.

Det skal endnu bemærkes, at man ved en Indsidders (Inderste) forstaar en Mand paa Landet, som bor tilleje i ikkun en Del af et Hus, medens den, som bor tilleje i et helt Hus, selv om dette er fuldstændig jordløs, kaldes Husmand. Indsidderne høre naturligvis til den fattigste Del af Befolkningen.

Skyldsatte, ikke bebyggede Lodder opgaves d. 1ste April 1860 at have 5,122 Td. Hartkorn = 1,4 pCt. af Ldts. Hrtk.

At Landejendommene i det Hele ere mindre af Hartkorn i Jylland end paa Øerne, maa være tilstrækkelig klart; det finder sit bestemteste Udtryk derved, at der i Jylland paa 1000 Td. Hartkorn kommer 646 Ejendomme, paa Øerne derimod kun 495. De enkelte Landbrug maa dog ikke betragtes i samme Grad mindre af Værdi i Jylland, thi Udviklingen er i denne Landsdel siden Matrikuleringen gaaet stærkere fremad end paa Øerne. Som en anden almindelig Kjendsgjerning, der fremgaar af det Foregaaende, skal fremdeles den udhæves, at der heri Landet viser sig en bestemt Tilbøjelighed til at danne flere og mindre Landbrug. I 1860 var Gjennemsnitsstørrelsen formindsket for alle Klasser af Landbrug. Formindskelsen var betydelig for de store Ejendommers og Bøndergaardenes Vedkommende, mindre for Husenes Vedkommende, men dog ogsaa her tilstede. Denne Udvikling, som ikke er særlig for de 10 Aar fra 1850—60, men kan paavises længere tilbage og atter vil vise sig, hvergang nye Undersøgelser finde Sted, er fornemlig en Følge af naturlige Forhold, skjøndt den ultvilsoomt ogsaa noget fremmes ved Lovgivningen. — Det er altid langt lettere at udstykke end at sammenlægge, hvortil fordres ikke alene Raadighed over større Kapitaler, men ogsaa Udbud af Jordstykker, som ligge op til det Agerbrug, der ønskes udvidet; ved den forbedrede Dyrkning af Jorden kunne efterhaanden mindre og mindre Agerbrug give en Familie tilstrækkelig Beskæftigelse og Underhold; den i Industrien almindelige Regel, at Frembringelse i det Store som oftest forøger Udbyttet, er ikke gyldig med Hensyn til Agerbruget. — Lovgivningen forhindrer Sammenlægning ved at forbyde Gaardes Nedlægning; vistnok forhindrer den ogsaa noget Udstykning i de allermindste Størrelser men paa en meget mindre virksom Maade; Salg af Lodder til Bebyggelse under en vis Størrelse er forbudt, men det er ikke forbudt at bygge jordløse Huse, og til et jordløst Hus kan senere henlægges nok saa lidet Jord.

I foranstaaende Udvikling er Bornholm ikke medtaget, fordi Sammenligning med det øvrige Land er vanskelig paa Grund af Afvigelsen med Hensyn til Hartkornets Betydning. I Almindelighed gjælder den Regel, at de bornholmske Gaarde ere smaa (kun 2 Gaarde havde i 1860 over 30 Td. b. Hartkorn). Derimod er Selvejendom meget mere almindelig paa Bornholm end i det øvrige Danmark; der fandtes nemlig kun 1 eneste Fæstegaard med 1 Td. b. Hrtk.; Arvefæste var noget mere udbredt (omtrent hver ottende Gaard), men Arvefæstegaardene vare alle iblandt de mindste Gaarde. Hvad Husene angaar, har Bornholm endnu mere særegne Forhold. Husene have nemlig i det Hele meget lidet Tilliggende, omtr. $\frac{2}{3}$ af dem vare endog aldeles jordløse. Den langt overvejende Del ($\frac{3}{4}$) af Husene vare derhos Fæste- eller Lejehuse, hvilket finder Sted i forstærket Grad, jo mindre Husenes Tilliggende er; af jordløse Huse vare endog neppe $\frac{1}{6}$ Selvejerhuse. — At de bornholmske Kjøbstæder forholdsvis ere i Besiddelse af mere Hartkorn end Kjøbstæderne i det øvrige Land, er allerede tidligere paavist.

Agerbrugsprodukterne.

1. Produkter af Planteriget.

I Aaret 1861 indhentedes Oplysninger om Benyttelsen af Landets Areal, men man tog ikke Hertugdømmerne med, og vi kjende derfor fra den Tid kun Forholdene i det daværende Kongerige Danmark. I 1866 er der vel paanyindsamlet Oplysninger i samme Øjemed for Landets nuværende Omraade, men Resultaterne ere endnu ikke offentliggjorte. Nedenstaaende Angivelser ere derfor fra 1861 og omfatte kun det nuværende Kongerige med Undtagelse af de fra Slesvig indlemmede Dele. — Efter Fradrag af Søplanen havde Kongeriget (uden de til Slesvig afstaaede Enklaver) ved Matrikuleringen 6,785,523 Td. Land geometrisk Maal, paa Øerne 2,305,121 Td. og i Jylland 4,480,402 Td., som i 1861 anvendtes paa følgende Maade:

	Øerne.	Jylland.	Hele Landet.
Dyrket med Korn, Rodfrugt og Handelsplanter	42,07	22,15	28,91 pCt.
Anvendt til Græs, Høslet og Brak	38,08	35,04	36,46 "
" " Skov	8,89	2,49	4,68 "
Udyrket og ufrebringende	10,96	39,72	29,95 "

Disse Tal vise os tydelig Forskjellen mellem Øerne og Jylland. Det udyrkede Areal er forholdsvis næsten 4 Gange saa stort i Jylland som paa Øerne; med Hensyn til Skov forholder det sig netop omvendt. Til Græs o. s. v. anvendtes paa Øerne ikke fuldt saamegen Jord som til Korn o. s. v., men i Jylland over 50 pCt. mere.

Af det til Avl af Sæd, Rodfrugt og Handelsplanter benyttede Areal dyrkedes med

	Korn.	Rodfrugt.	Handelsplanter.
paa Øerne	95,46	2,93	1,61 pGt.
i Jylland	95,78	3,18	1,04 "

Over de $\frac{19}{20}$ af det besaaede Areal anvendtes altsaa til Korn dyrkning, og denne er atter i meget væsenlig Grad indskrænket til Frembringelse af de 4 Hovedsorter: Hvede, Rug, Byg og Havre. I 1861 opgaves Udsæden af Korn til 2,160,508 Td., hvoraf næsten 95 pCt. vare af de nævnte 4 Sædarter. Siden 1838, i hvilket Aar lignende Oplysninger indhentedes, er Udsæden stegen med henved 40 pCt., men forholdsvis mere end dobbelt saa stærkt i Jylland som paa Øerne og atter meget forskjelligt for de enkelte Kornsorters Vedkommende, hvorom nedenfor. At slutte fra Udsæden til den gennemsnitlige Høst er meget vanskeligt, da Foldene ikke alene ere meget forskellige i de enkelte Aar, men ogsaa i de forskellige Egne. Dersom efterfølgende Beregninger under Omtalen af hver enkelt Kornsort ere nogenlunde rigtige, vil den samlede aarlige Kornhøst heri Landet være over $18\frac{1}{2}$ Million Tønder til en Værdi af omtrent 82 Millioner Rigsdaler.

En saadan Ansættelse overstiger neppe Virkeligheden og bestyrkes ved en Sandsynlighedsberegning over Forbrugen. Sættes denne nemlig til:

Udsæd	noget over 2	Mill. Td.
Menneskeføde ($3\frac{1}{2}$ Td. p. Msk.) . 6	»	»
Dyreføde	$7\frac{1}{2}$	»
Udførsel.	over 3	»

faas godt og vel det samme Resultat af $18\frac{1}{2}$ Millioner Tønder Sæd.

Hveden dyrkes mindst af de 4 Hovedkornsorter, og Danmark er det nordligste Land, hvor dens Dyrkning har Betydning. Udsæden af Hvede er siden 1838 stegen ikke mindre end 162 pCt. og beløb i 1861: 110,854 Td., der i Forhold til den samlede Udsæd (af Hvede, Rug, Byg og Havre) udgjorde 5,40 pCt., paa Øerne 10,54 pCt., i Jylland 1,60 pCt. Dyrkningen af denne Kornsort er saaledes meget ubetydelig i sidstnævnte Landsdel, og kun Aarhus og Vejle Amter nærme sig det mindst hvededyrkende Amt paa Øerne, Frederiksborg Amt. Maribo Amt er det eneste Amt, som dyrker mere Hvede end Rug, næsten dobbelt saameget. Antages Hvede i Gjennemsnit at give 10 Fold, bliver Landets samlede Hvedehøst omtrent $1\frac{1}{10}$ Million Tønder. Udførselen var i Finantsaaret 1865—66 over 450,000 Td. større end Indførselen. Værdien af 1 Td. Hvede kan efter de 10 sidste Aars Kapitaltakster ansættes til 8 Rdl. og altsaa af hele Hvedehøsten til henved 9 Mill. Rigsdaler. I 1 Td. Land saas i Almindelighed 1 Td. Hvede, paa Øerne neppe saameget, i Jylland lidt mere.

Rugen er endnu vort vigtigste Brødkorn, men den stigende Hvedeavl har ført med sig, at Udsæden i 1861 kun var 1,63 pCt. større end i 1838. Den udgjorde i 1861: 388,767 Td., i Forhold til den samlede Udsæd af Hovedkornsorterne paa Øerne 17,16 pCt. i Jylland 20,20 pCt. Dens Dyrkning har størst Udstrækning i de magrere Egne af Jylland, mindst, hvor Hvedeavlen er betydelig, samt i Thisted Amt, hvor Havre dyrkes i overvejende Grad. Antages Rugen i Gjennemsnit at give paa Øerne 10—11 Fold, i Jylland 6—7 Fold, bliver den samlede Rughøst noget over $3\frac{1}{10}$ Million Tønder til en Værdi p. Td. af 6 Rdl. = $18\frac{3}{4}$

Mill. Rigsdaler. Udførselen var 1865—66 omtrent $\frac{1}{2}$ Mill. Td. større end Indførselen. I 1 Tønde Land saas lidt mere Rug end Hvede.

Byg er af Kornsorterne vor vigtigste Udførselsvare. Udsæden er siden 1838 stegen 30 pCt., og udgjorde i 1861: 581,368 Td., i Forhold til den samlede Udsæd af Hovedkornsorterne, paa Øerne 38,46 pCt., i Jylland 20,84 pCt. Den dyrkes i det Hele taget mest paa de frugtbare Jorder og forekommer dels som 2radet dels som 6radet. Den første, som er sværest, findes især paa Øerne, den sidste fornemlig i Jylland. Byggen kan antages i Gjennemsnit at give paa Øerne 11—12 Fold, i Jylland 10—11 Fold, og bliver Høstudbyttet derefter henved $6\frac{1}{2}$ Million Tønder til en Værdi af $4\frac{1}{2}$ Rdl. p. Td. = 29 Millioner Rigsdaler, der betydelig overstiger Værdien af enhver anden Kornsort. Udførselen af Byg var 1865—66 omtrent 1,650,000 Tønder. I 1 Td. Land saas paa Øerne godt og vel 1 Td. Byg, i Jylland $1\frac{1}{10}$ Td.

Havren er i Jylland den mest udbredte Kornsort, da den trives i sletter og mindre bearbejdet Jord. Dens Dyrkning er siden 1838 tiltagen med 62 pCt.; Udsæden i 1861 opgives at have været 970,038 Td., i Forhold til den samlede Udsæd af de nævnte 4 Kornsorter, paa Øerne 33,85 pCt., i Jylland 57,27 pCt. Havren dyrkes i størst Udstrækning i det nordlige Jylland især i Thisted Amt, hvor over den halve dyrkede Jord er besaat med samme. Under Forudsætning af, at Havren paa Øerne gjennemsnitlig giver 10 Fold, i Jylland 6 Fold, bliver Høstudbyttet omtrent $7\frac{1}{10}$ Million Tønder til en Værdi af 3 Rigsdaler p. Tønde = $21\frac{1}{4}$ Million Rigsdaler. Størstedelen fortæres i Landet selv af Kreaturerne fornemlig Hestene. Udførselen i 1865—66 var 800,000 Tønder. I 1 Td. Land saas paa Øerne $1\frac{1}{4}$ Td. Havre, i Jylland over $1\frac{1}{2}$ Td.

Boghvedens Dyrkning er aftagen noget siden 1838 og drives af egenlig Betydning kun i det midterste og sydlige Jylland, især i Ribe Amt. Dog findes ogsaa endel

Boghvedeavl i det vestlige Fyen. Udførselen er ubetydelig. Udsæden var i 1861: 25,479 Tønder, og antages den at give 12 Fold, bliver Høsten c. 300,000 Td. til en Værdi af 4 Rdl. p. Td. = $1\frac{1}{4}$ Million Rigsdaler. I 1 Td. Land saas omtrent $\frac{1}{2}$ Td. Boghvede.

Bælgfrugter (Ærter, Bønner og Vikker) saas nu ligesom Boghveden i mindre Udstrækning end tidligere. De dyrkes fornemlig paa den sællandske Øgruppe, mest i Kjøbenhavns og Præstø Amter. Udsæden i 1861 var 84,002 Td., der under Forudsætning af 6 Fold give en Høst af c. $\frac{1}{2}$ Mill. Td. til en Værdi af 6 Rdl. p. Td. = 3 Millioner Rigsdaler. Udførselen i 1865—66 var omtrent 30,000 Tønder. I 1 Td. Land saas omtrent $1\frac{1}{10}$ Td. Ærter. Vikker saas som Blandingssæd til Foder.

Af Rodfrugter er Kartofflen den fremherskende. Dens Dyrkning er siden 1838 aftagen paa Øerne, men tiltagen i Jylland paa de mere sandede Jorder. Kartofflerne bruges ligesom Roerne til Kreaturfoder, men dog især som Hjælpenæringsmiddel for Menneskene. I de nærmeste Aar forud for Kartoffelsygdommens Fremkomst (1847) tiltog Avlen i en saadan Grad, at den paa sine Steder næsten blev en Hovedføde for den fattigste Befolkning, men Sygdommen bevirkede i saa Henseende en Vending, der ikke kan beklages, da Kartofflen ikke efter vort Klima er et tilstrækkelig kraftigt Hovednæringsmiddel, og da tillige en mislykket Høst under en saadan Forudsætning med Nødvendighed bliver en Landeulykke (Irland). Der nedlægges hos os paa Øerne 6—7 Td. og i Jylland 4—5 Td. Kartoffler i 1 Td. Land, og Udsæden var i 1861 henved 300,000 Tønder.

Dyrkningen af Roer til Kreaturfoder var for en halv Snes Aar tilbage næsten ukjendt i Landet. Den har nu fundet endel Indgang, mest paa Øerne, dog endnu egenlig kun paa større Gaarde. Betydeligere almindelig Roeavl hænger tildels sammen med en fuldstændig Reform i Agerdyrkningsmaaden.

Af Handelsplanter har Rapsen størst Betydning. Den dyrkes mest paa Fyen, men forøvrigt er dens stærkere eller svagere Udbredelse endel afhængig af Kornpriserne. Naar disse vise sig gode, aftager Rapsavlens, i modsat Fald tiltager den. Den meste Raps presses til Olie i Landets egne Oliemøller, der i det Væsenlige tilfredsstille Forbrugen af simplere Olier, men Udførselen af Raps og anden Sæd til Oliepresning er dog forholdsvis ingenlunde ubetydelig, i 1865—66 henved 150,000 Tønder. Rapsen er en vanskelig Sæd, som ofte mislykkes.

Hør og Hamp dyrkes meget lidt især i de magre Egne af Jylland. Den forbruges saa at sige udelukkende til Husflidsarbejder, og dens Tilberedning staar meget tilbage. Ved Siden af store Kvantiteter linnede Varer indføres aarlig omtrent 1 Mill. Pd. raa Hør og 4 à 5 Mill. Pd. Hamp.

Humle dyrkes de fleste Steder alene i Haverne til Husbrug. Kun i den nordvestlige Del af Fyn frembringes lidt Humle til Salg, men den fynske Humle har ikke noget rigtig godt Navn og afsættes mest til Bønderne i de Egne af Jylland og Fyn, hvor Humleavlens ikke er tilstrækkelig til Landmandens egen Forbrug. Her indføres aarlig betydelige Kvantiteter Humle ($\frac{3}{4}$ Mill. Pd.) især fra Tydskland, dels bajersk dels den saakaldte brunsviger Humle.

Af andre Handelsplanter, saasom Spergel, Kommen, Sennep, Tobak m. m. er Dyrkningen højst ringe. Spergel er dog endel udbredt i Ringkjøbing Amt. Tobak avles ved et Par Kjøbstæder i Jylland, fornemlig ved Frederits.

Havedyrkningen stod tidligere udenfor Byerne, Herregaardene og enkelte Præstegaarde paa et meget lavt Trin heri Landet, idet Bønderne saa at sige ikke bekymrede sig om samme. I denne Henseende har dog den stigende Velstand havt ret god Virkning, man ser nu ikke saa sjelden i de bedre Egne ret passende Haver ved Bøndergaardene. Frugtdyrkningen drives i det sydlige Sælland og Fyn samt paa de mindre tilgrændsende Øer, ikke alene til egen For-

brug og Afsætning i nærmeste Kjøbstad, men ogsaa til Forsyning af Kjøbenhavn. Fra det sydøstlige Jylland føres ligeledes nogen Frugt til Hedeegnene og Vestkysten, hvor Vinden forhindrer den stedlige Avl. Med Hensyn til Dyrkningen af Frugt og Havevækster maa der imidlertid fremdeles gjøres store Fremskridt rundtomkring i Landet, inden et tilfredsstillende Standpunkt kan siges at være naat.

2. Produkter af Dyreriget.

I Aaret 1838 foretoges en Kreaturtælling, ligeledes i 1861 og endelig i 1866. Resultaterne af den sidste Tælling foreligge endnu ikke i det statistiske Tabelværk, men de ere dog i Grundtrækene bekendte gennem et Foredrag, holdt af Konferensraad David i det kgl. Landhusholdningsselskab d. 27de Februar 1867, og nedenstaaende Opgivelser støtte sig derfor forsaavidt til dette Foredrag. Tællingen i 1866 har naturligvis til Omraade det nuværende Hovedland, medens de tidligere Tællinger gjælde for de Landstrækninger, som før 1864 hørte til Kongeriget Danmark, men hvad Hovedresultaterne angaa, har denne Ulighed ikke stor Betydning.

De Husdyr, som ere af større almindelig Vigtighed i vort Land, indskrænke sig til 4, Hesten, Hornkvæget, Faaret og Svinet, og naar man taler om den samlede Kreaturstyrke, forstaas herved en samlet Enhed af disse Klasser, udregnet paa den Maade, at 1 Hest sættes lig $1\frac{1}{2}$, 1 Faar lig $\frac{1}{10}$ og 1 Svin lig $\frac{1}{4}$ Stk. Hornkvæg. I 1866 udgjorde den samlede Kreaturstyrke noget over 2 Millioner, hvilket er en Tilvækst siden 1861 af næsten 8 pCt. og siden 1838 af henved 28 pCt., men Tællingen i 1861 maa antages for mindre nøjagtig, saa at den uforholdsmæssig store Kreaturforøgelse i de sidste 5 Aar vistnok for en Del er tilsyneladende. Forøgelsen har langtfra været nogenlunde ens over hele Landet, den viser sig i det Hele taget meget betydeligere i Jylland end paa Øerne, omtrent 3 Gange,

men det Nærmere herom vil finde sin Plads under hvert Husdyr for sig. Kreaturstyrken udgjorde i 1866:

	Øerne ud. Kbh.	Jylland	Hele Landet
p. 1000 Msk.	1,116	1,457	1,281
p. □ Mil	3,827	2,415	2,896
p. 100 Tdr. Hartkorn	430	648	526

Imellem Amterne vare Forskjellighederne endnu større; p. 1000 Msk. havde Ringkjøbing Amt flest (1772 Stk.), Københavns Amt færrest (907 Stk.); p. □ Mil havde Aarhus Amt flest (4170 Stk.), Ringkjøbing Amt færrest (1598 Stk.); p. 100 Td. Hartkorn havde i 1861 (Opgivelse haves ikke for 1866) Hjørring Amt flest (726 Stk.), Maribo Amt færrest (330 Stk.).

I Sammenligning med andre Lande har Danmark en stor Kreaturstyrke. Tællinger, som fra 1860 af ere foretagne i de fleste evropæiske Lande og i de nordamerikanske Fristater, vise gennemgaaende mindre gunstige Forhold p. 1000 Mennesker end hos os; kun Slesvig har forholdsvis flere Kreaturer end Kongeriget Danmark.

Hestene yde alene Bevægkraft dels som Trækdyr i Agerbruget dels som Transportdyr. Et stort Hestehold er derfor i og for sig ingenlunde Tegn paa en fremadskreden Udvikling. Kraftigere Hesteraser, bedre Veje, forøget Anvendelse af Dampkraft og af forbedrede Redskaber gjøre færre Heste nødvendige, men samtidig virker Opdyrkningen af mere Land og den tiltagende Samfærdsel i modsat Retning. Hestenes Antal er heri Landet tiltaget siden 1838, men kun i ringe Grad, sammenlignet med Udviklingen af Agerbruget og Samfærdselen, nemlig 8,5 pCt., og Forøgelsen falder ene paa Jylland med omtrent 18 pCt. Hestebestanden udgjorde i 1866:

	Øerne	Jylland	Hele Landet.
	186,153	166,335	352,488 Stk.
p. 1000 Msk. (ud. Kbh.)	228	220	224 (md. Kbh. 205)
p. □ Mil	790	365	510
p. 100 Td. Hrtkrn.	90	97	93

Jylland har altsaa i Forhold til Indbyggerantallet noget færre, men i Forhold til Hartkornet noget flere Heste end Øerne. Naar hermed sammenholdes Forskjellen p. Areal, selv om de udyrkede Strækninger fraregnes, samt at Jylland efter den nuværende Udvikling vistnok er temmelig lavt ansat til Hartkorn, og at denne Landsdel saa at sige ene frembringer Heste til Udførsel (vel 8 à 10,000 Stk. aarlig til en samlet Værdi af omtr. 2 Mill. Rigsdaler), er Forholdet utvivlsomt gunstigt her, hvilket er en naturlig Følge af, at den jydske Hest i det Hele er bedre end Hesten paa Øerne, og at man i Jyllands magreste Egne tildels benytter Stude som Trækdyr. — Imellem 1000 Heste fandtes i 1866:

Hingste	Hopper og Vallakker	Opdræt under 2 Aar
13	827	160

Hingstenes Antal er i de senere Aar aftaget endel paa Øerne, men er endnu i Jylland langt mindre end paa Øerne (i 1866 omtr. som 2 : 5). Nedgangen i Hingstenes Antal paa Øerne staar i Forbindelse med, at der nu ogsaa der holdes flere gode Hingste, og at de simple ikke længere søges saa stærkt som tidligere, blot fordi de ere i Nærheden; de afskaffes derfor efterhaanden. — Den overvejende Del ($\frac{2}{3}$) af Hingstene høre til de indenlandske Raser.

Spørgsmaalet om Hesteavlens formodede Frem- eller Tilbagegang heri Landet har i de senere Aar hyppig været paa Bane, især i Anledning af Striden om, hvorledes Staten bør stille sig med Hensyn til Understøttelse af Opdrættets Forbedring. Den sande Besvarelse er imidlertid utvivlsomt den, at vor Hesteavl er gaaet betydelig fremad, naar Øjet fæstes paa den almindelige Brugshest, og Fremgangen er især tydelig paa Øerne, hvor Hesten tidligere var meget ringere end i Jylland. Om den fine Luksushest og den lettere Kavallerihest nu er vanskeligere at opdrive end for endel Aar tilbage, kan snarere omtvistes; men selv om det maa indrømmes, kan dette dog ikke ubetinget anses for betænkeligt. Grunden er da ene den, at ligesom Fortidens Stutterier paa Herregaardene allerede i Begyndelsen af Aar-

hundredet havde vejet Pladsen for Mejerier, saaledes er nu ogsaa Opdræt af Heste til Salg paa Bøndergaardene efterhaanden tildels afløst af Kvægdrift. Hornkvæget giver nemlig ved det forbedrede Agerbrug større Overskud end Hesten, og den nævnte Forandring med Hensyn til Landejendommenes Besætning er ligesaa naturlig som i Virkeligheden heldig. Staten understøtter fortiden Hesteavl ved et Stamstutteri paa Frederiksborg, der dog mulig vil blive nedlagt i en nær Fremtid, ligesom Landstutteriet i Kolding blev det ved Lov af 23de Januar 1862, og forøvrigt ved Præmier, som uddeles temmelig rigelig, tildels gennem Landboforeningerne og fornemlig til Ejere af fortrinlige Hingste.

Hornkvæget har Betydning dels som Malkekvæg dels som Slagtekvæg. Efter en Kvægtælling i Aaret 1774 kan Antallet af Hornkvæg paa den Tid i Kongeriget Danmark anslaaes til omtr. $\frac{1}{2}$ Mill. Stykker, i 1838 taltes 854,726 og i 1866 ikke mindre end 1,192,183 Stk. Tilvæksten har altsaa, især naar det erindres, at Kvæget samtidig er blevet af langt bedre Beskaffenhed, været meget betydelig, fra 1774 til 1838 omtrent 50 pCt., og atter fra 1838 til 1866: 39,5 pCt., fordelt med 24,9 pCt. paa Øerne og 52,2 pCt. i Jylland. Forøgelsen i Jylland har saaledes i de sidste 28 Aar været mer end dobbelt saa stor som Forøgelsen paa Øerne. Kvægbesætningen udgjorde i 1866:

	Øerne	Jylland	Hele Landet.
	498,879	693,304	1,192,183 Stk.
p. 1000 Msk. ud. Kbh.	620	917	764 (m. Kbh. 694)
p. □ Mil.	2,117	1,520	1,723
p. 100 Td. Hrtk. .	238	405	313

Det er herefter aabenbart, at Kvægholdet forholdsvis er meget større i Jylland end paa Øerne, men Udførselen falder ogsaa langt overvejende paa denne Landsdel.

Imellem 1000 Stk. Hornkvæg fandtes i 1861:

Tyre	Stude	Køer	Opdræt under 2 Aar.
18,8	68,6	676,5	236,1

Opdrættet var forholdsvis noget større i Jylland end paa Øerne, og i Henseende til Antallet af Tyre og Stude var der overordenlig stor Forskjel. Ligeledes i 1866, i hvilket Aar der i Forhold til det samlede Kvægtal fandtes over 3 Gange saamange Tyre men kun omtr. $\frac{1}{3}$ saamange Stude paa Øerne som i Jylland. Dette er en naturlig Følge af Agerbrugets forskellige Karakter i de nævnte Hoveddele af Landet; paa Øerne lægges især Vind paa Kornfrembringelse og Mejeridrift; er dette ogsaa væsenlig Tilfældet i de frugtbareste Egne af Jylland, saa er det derimod i de magrere Egne saaledes, at Salget af Kreaturer skal give Hovedoverskudet. — Kvægraserne ere ikke lidt forskellige; den saakaldte jydsk Rase har en smuk Skabning, er haardfør og har et godt Navn som Slagtekvæg; den egenlige sællandske Rase er vistnok i alle Henseender mindre god, men medens man i Jylland endnu i Almindelighed holder paa Handyr af indenlandsk Blod, have fremmede Tyre, fornemlig af Angler Rasen, der anses for fortrinlig til Malkekvæg, fundet mere Indgang paa Øerne. — Ligesom vi i Henseende til Hestenes rationelle Røgt og Pleje staa endel tilbage, saaledes maa det Samme vistnok ogsaa siges med Hensyn til Kvæget, om end utvivlsomt betydelige Fremskridt efterhaanden ere gjorte. — Engdriften har hidtil staaet temmelig tilbage, men ligesom man dog paa enkelte Steder i Jylland allerede har udrettet endel ved Engvanding og ved Bortledning af surt stillestaaende Vand, saaledes er Opmærksomheden i den seneste Tid særlig bleven henledet paa dette Middel til en Forøgelse af Agerbrugsudbyttet. — Den direkte Udførsel til England har medført, at endel Kvæg nu sælges i fed istedetfor i halvmager Tilstand, og de forbedrede Færdselsmidler ville forhaabenlig i den nærmeste Fremtid fremkalde en fuldstændig Omvæltning i dette Forhold. Udførselen af Kvæg og Kvægprodukter er meget stor, i Finantsaaret 1865—66 af levende Kvæg, efter Fradrag af Indførselen, mellem 40 og 50,000 Stk., næsten alle voksne, af Smør over 43,000 Tønder og desuden betydelige Kvantiteter Kjød. Antages

Værdien af hvert Stykke Kvæg, som udføres, at være i Gjennemsnit 75 Rdl. og af hver Tønde Smør 100 Rdl., giver Udførselen af disse 2 Gjenstande alene en Indtægt af over $7\frac{1}{2}$ Mill. Rigsdaler. — Udførselen af Ost er derimod ringe og kan ikke opveje Indførselen. — Ved Dyrskuer og Præmieuddeling, hvortil Statskassen yder Bidrag, virkes rundt omkring i Landet til Opmuntring af Hornkvægets stadige Forbedring.

Faarene ere af Vigtighed som Slagtekvæg og som uldfrembringende. — I Aaret 1838 taltes 1,644,607 Faar, i 1866 derimod 1,868,786 Stk., hvilket giver en Tilvækst af 13,7 pCt., altsaa meget mindre end Tilvæksten af Kvæg. Paa Øerne var Faarenes Antal endog kun steget med 3,9 pCt., i Jylland derimod med 20 pCt. — Faarebestanden beløb i 1866:

	Øerne	Jylland	Hele Landet.
	672,648	1,196,138	1,868,786 Stk.
p. 1000 Msk. ud. Kbh.	838	1,582	1,200 (m. Kbh. 1088)
p. □ Mil.	2,855	2,622	2,701
p. 100 Td. Hrtkrn.	321	698	490

Med Hensyn til Faarene er Jyllands Overvægt saaledes især fremtrædende, men det store Faarehold paa de magre Heder er ogsaa noksom bekjendt.

Forholdet mellem voksne Faar og Opdrættet (under 1 Aar) var (1861) netop som 3:2, men der var betydelig Forskjel i saa Hensende mellem Øerne og Jylland; i denne Landsdel var Antallet af voksne Faar næsten dobbelt saa stort som af Lam, paa Øerne fandtes omtrent ligemange i hver Klasse. Af Væddere fandtes paa det Nærmeste 1 paa hver 28 Faar og Lam, paa Øerne 1 for 31, i Jylland 1 for 27 Stk., hvilket maaske ikke er overvættets mange Handyr i Forhold til de smaa Faareflokke. — Af Merinos og andre finuldede Faar findes kun faa især i Jylland, og deres Antal er endog i Aftagende. Derimod ere gode Kjødraser fornemlig Dishleyfaar mere søgte, hvilket er en Følge af, at Kjødet i de senere Aar er steget i Værdi, medens

Prisforskjellen mellem den fine og grovere Uld samtidig er bleven mindre. De oprindelige Faareraser heri Landet ere ikke gode hverken som Uldfaar eller som Kjødfaar, men det jyske Hedefaar udmærker sig ved Nøjsomhed og Haardførhed. Større Faaredrift i Skæferier er sjælden, og Faareholdet anses i Almindelighed som en Biting, hvoraf Følgen naturligvis er, at den almindelige Regel om Husdyrenes mindre gode Røgt og Pleje fortrinsvis finder Anvendelse med Hensyn til Faarene. Af Faar udførtes i 1865—66 omtrent 30,000 Stk. flere end der indførtes, og endel af Kjødudførselen falder aabenbart paa slagtede Faar. Desuden oversteg Udførselen af Uld Indførselen med omtrent $3\frac{1}{4}$ Mill. Pund. — Ansættes Værdien af hvert Faar til 10 Rdl. og af hvert Pund Uld til 64 Sk., bliver Indtægten af disse 2 Poster omtrent $2\frac{1}{2}$ Mill. Rigsdaler.

Svinene spille fra de ældste Tider af en stor Rolle i Danmark, idet de forsyne Almuen med dens største og vigtigste Kjødforbrug, de Hedeegne undtagne, hvor Faarene nærmest have denne Betydning. I Aaret 1838 fandtes her 235,291 Svin, i 1866: 381,181 Stk., altsaa en Tilvækst af 62 pCt., paa Øerne 37,5 pCt., i Jylland 116,3 pCt., hvorved dog maa erindres, at Svineholdet i Jylland i 1838 kun var $\frac{1}{3}$ mod paa Øerne. Af Svin taltes i 1866:

	Øerne	Jylland	Hele Landet.
	225,545	155,636	381,181 Stk.
p. 1000 Msk. ud. Kbh.	280	206	244 (md. Kbh. 222)
p. □ Mil	957	341	551
p. 100 Td. Hrtk. . .	168	90,9	100

Svineholdet er saaledes endnu mindst i Jylland, hvilket finder sin naturlige Forklaring i det langt større Kvæg- og Faarehold.

Forholdet mellem gamle Svin og Grise under 1 Aar var (1861) paa Øerne omtrent som 1 : 4, i Jylland som 1 : 3, hvilken Forskjel tyder paa, at det i Jylland er almindeligere at lade Svinene blive fuldvoksne end paa Øerne. Af Orner

fandtes i hele Landet 1 paa 156 Svin og Grise, paa Øerne 1 for 146, i Jylland 1 for 173 Stk. Orner af engelsk Rase ere nu ligesaa almindelige som af Landrasen, og Svinet er maaske det Husdyr, som i den nyere Tid er bleven mest forbedret. Udførselen af Svin og Grise oversteg i 1865—66 Indførselen med omtrent 40,000 Stk., og desuden udførtes over 13 Mill. Pund Flesk. Denne Udførsels Værdi — 1 Svin beregnet til 30 Rdl. og 1 Pund Flesk til 16 Sk. — kan anslaaes til $3\frac{1}{4}$ Mill. Rigsdaler.

Æsler og Geder findes kun i ringe Mængde og i Almindelighed enkeltvis hist og her. I de allermagreste Egne holdes dog flere Geder sammen med Faarene.

Af Fjederkræ avles mange heri Landet, men deres økonomiske Betydning er ikke stor. Flere Forsøg ere gjorte i den senere Tid paa Indførselen af fremmede Raser, men de synes ikke ret at passe i vort Klima.

Biavl en er ikke meget udbredt, skjøndt den synes at være tiltagen endel i de sidste Aar. Paa 1000 Mennesker kommer nu saavel paa Øerne som i Jylland omtrent 80 Bi-stader, men Forholdet er dog meget forskjelligt i de enkelte Amter. Indførselen af hensigtsmæssigere Stader er i Fremgang.

B. Andre Raafrembringelser.

Skovdyrkingen danner en Slags Overgang mellem Agerbruget og andre Raafrembringelser, med Hensyn til hvilke den menneskelige Virksomhed saa at sige udelukkende indskrænker sig at fremdrage og bemægtige sig Stofferne. — Skovene drives vistnok bedst fagmæssig, men de behøve ikke nødvendigvis særlig Pleje, og denne bliver i hvert Fald af langt mindre Omfang end med Hensyn til den egenlige Agerdyrkningsfrembringelse. I Agerbruget kommer Høsten i Løbet af nogle Maaneder, Skovene give først Udbytte efter længere Tids Forløb. Kornhøsten falder desuden til bestemt Tid, naar Modenheden indtræder, hverken tidligere eller senere, Skovene have derimod Værdi, længe

før Træerne kunne siges at være nogenlunde udvoksede. At omhugge Skov kan derfor i trange Tider af Ejeren bruges som Middel til at skaffe Penge i Kassen, og naar en Skov saa engang er omhuggen, vil det altid tage nogen Tid, inden den paany kan bringes tilveje; ja ofte er det ligefrem vanskeligt eller endog næsten umuligt overhovedet at gjenfrembringe Skoven, hvor nemlig klimatiske Forhold eller Jordbundsforhold lægge Hindringer ivejen. Tidligere fandtes heri Landet langt flere Skove end i vore Dage, men i det 17de og 18de Aarhundrede forsvandt store Strækninger især i Jylland, først paa Grund af Krigens Ødelæggelser, senere fornemlig ved stærk Hugst fra private Spekulanter Side, som købte Godser, udstykkede dem og forhuggede Skovene (Herregaardsslagteriets Periode fra 1784 til 1806). Dette blev virkelig et Tab for det vestlige og nordlige Jylland, hvor Skov senere saa haardt er savnet, og Regjeringen, som allerede i 1733 havde søgt at standse Skovenes Udryddelse, ansaa det i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede for fornødent at gribe ind med bestemte og omfangsrige Tvangsforanstaltninger. Dette skete ved Frd. af 27de Septbr. 1805, som endnu den Dag idag er den gjældende Skovlov. Forordningen af 1805 hævede det tidligere Fællesskab mellem Ejerne af Overskoven, Underskoven og Græsningsretten, den gav Regler for Hugsten i Skovene og anordnede Skovenes Fredning. Den bestemte derhos, at al daværende Skov skulde bevares som Fredskov. Lovgivningsmagten har desuden senere paa forskjellig Maade søgt at fremme Plantning af ny Skov, og megen Skov findes nu, hvor der i 1805 ingen var, ligesom omvendt nogle om end mindre Skovstrækninger efterhaanden imod Loven ere ryddede. Frd. af 27de Septbr. 1805 var i flere Henseender heldig. Det kan ikke omtvistes, at Fællesskabets Ophævelse var et stort Gode, ej heller at Forordningens Bestemmelser om Skovenes Fredning har virket til, at et fornuftigt Skovbrug mange Steder fremkaldtes tidligere, end rimeligvis ellers vilde være sket, men hvorvidt Hovedreglen om alle Skoves

ubetingede Bevarelse nogensinde har været forsvarlig, kan nok være Tvivl underkastet, og at den i hvert Fald nu er uhensigtsmæssig, maa anses for afgjort. Det er en Kjendsgjerning, at ikke lidt Skov findes paa en Jordbund, som kan give langt større Udbytte ved at anvendes til Agerbrug og Kornavl, medens der omvendt er skovløs Jord nok, som netop er skikket til Skovvækst. I 1805 vare Skovene ingenlunde heldig fordelte, og Frd. af 27de Septbr. kom i saa Henseende baade for sildig og for tidlig. Den kom for sildig, fordi de vigtigste Skove i Jylland allerede vare ødelagte, den kom for tidlig, fordi den, ved at stoppe Rydningen af uhensigtsmæssig beliggende Skove paa Øerne, hæmmede ny Frembringelse af Skov paa mere passende Jorder. Den bedste Opmuntring til kraftig Skovdrift, gode Priser paa Produkterne, trykkes nemlig, naar Konkurrence skal finde Sted med kunstig (ved Tvang) frembragte Varer. Det er derfor ikke saa besynderligt, at det Spørgsmaal er blevet reist i den senere Tid, om det overhovedet kan forsvares, at Staten griber ind i de Privates Frihed i Henseende til Benyttelsen af deres Skove. Forsvarene anføre, at det er af Vigtighed at drage Omsorg for, at en saa vigtig Forbrugsgjenstand som Træ stadig haves til Raadighed til nogenlunde billig Pris, men det er klart, at denne Grund ingen Vægt har; den private Økonomis Frihed er heldigvis i vore Dage almindelig anerkjendt. Man anfører dernæst, at Skovene have æstetisk Betydning, men om end denne Grund kan indeholde Opmuntring for Staten, Kommuner og Selskaber til at bevare eller plante enkelte Skove hist og her og til paa anden Maade at sørge for, at Skov ikke aldeles forsvinder, saa kan den dog aldeles ikke forsvare et Baand, som ene trykker den Enkelte. Den væsenligste og eneste betydningsfulde Grund, som er kommen frem, er Hensynet til de klimatiske Forhold. I saa Henseende paa-
staas det, at Skovene skaffe Læ og bidrage til at holde den nødvendige Fugtighed i Jorden, hvilket kommer hele Samfundet tilgode, medens hver enkelt Skovejer kun vil tage

Hensyn til sin egen og tilmed som oftest sin øjeblikkelige Fordel. Det turde dog være tvivlsomt, om man i saa Henseende har Ret. Det er vistnok en Kjendsgjerning, at de paastaade klimatiske Forhold finde Sted i Skoven selv og i dens umiddelbare Nærhed, men at de forholdsvis ubetydelige Skovstrækninger hos os skulde strække deres Virkninger videre ligeoverfor de mægtige Naturforhold, som give vort Klima sit Præg, Havet og det store østlige Fastland (Rusland), synes lidet troligt. Men selv om det til en vis Grad skulde være Tilfældet, kan det dog ingenlunde forsvare den nuværende Skovordning. Det skulde tvertimod føre til Foranstaltninger, som tildels flyttede Skovene fra Øerne til Jylland, især til det midterste og vestlige Jylland, hvor de netop nu ikke findes, og en saadan Flytning forhindres ved at beholde Skovtvangen, i hvert Fald i dens nuværende Udstrækning. Hertil kommer, at Staten hos os ejer særdeles megen Skov, og det er ikke usandsynligt, at Staten, der dog kun bør lægge Byrden til Fordel for det almene Vel over paa enkelte Borgere, naar den ikke paa anden Maade kan tilfredsstille Øjemedet, kunde ved en fornuftig Omsætning og Anvendelse af det Middel, den saaledes har ihænde, sikkre den Skovs Tilstedeværelse, som klimatiske Grunde maatte paabyde. At ogsaa Private udenfor de Egne, hvor der aabenbart er formegen Skov, langt fra under Friheden ville være tilbøjelige til at formindske Skovene i betydelig Grad, er indlysende, saameget mere som Udviklingen i den senere Tid snarere gaar i modsat Retning. En Omordning af Skovtvangslovgivningen er derfor absolut ønskelig, og det er ingenlunde bevist, at endog fuld Frihed for den private Ejer ikke vilde være det Rigtigste.

Danmarks Skovplan udgjør omtrent $31\frac{1}{2}$ □ Mil, hvoraf $20\frac{1}{2}$ □ Mil findes paa Øerne og 11 □ Mil i Jylland: henholdsvis omtr. $4\frac{1}{2}$, 9 og $2\frac{1}{2}$ pCt. af Arealet. Skjøndt Jylland er omtrent dobbelt saa stor i Fladeindhold som Øerne, har det ikke syndelig mer end halvt saameget Skov, er altsaa i Virkeligheden næsten 4 Gange saa bar som disse, og hertil kommer, at en stor Del af de jydske Skove mere ere

tilstede i Tanken end i Virkeligheden eller dog egenlig kun ere lave Krat, medens Øernes Skove i det Hele ere godt bevoksede. Kraftige Bestræbelser for Fremelskelse af Skov i Jylland ere derfor i alle Henseender anbefalelsesværdige. — Af Skovplanen ejer Staten henved en Fjerdedel, men ogsaa i denne Henseende er Jylland Stedbarn; af Statsskovene ligge nemlig $\frac{5}{7}$ paa Øerne, kun $\frac{2}{7}$ i Jylland. Det skovrigeste Amt heri Landet er Frederiksborg Amt, der har mellem $\frac{1}{5}$ og $\frac{1}{6}$ af sit Areal beplantet med Skov, det skovfattigste Amt er Thisted Amt, som kun har 55 Td. Land Skov.

Det mest udbredte Træ er Bøgen, dernæst Eg og Naaletræer. Egen var tidligere langt almindeligere, men Skovenes Fredning og Landets Kultivering har givet Bøgen Overhaand, idet denne ødelagdes mest af Dyrene og ikke gror godt, hvor Jorden er vaad og sur af Grundvand. Egen findes derfor endnu mest paa lave og fugtige Steder og fra ældre Tid af som Egekrat i Jylland. Naaleskovene ere i vore Dage alle fremkomne ved Plantning og kunne især anbefales som et Gjennemgangsled paa ufrugtbare sandede Strækninger. Af andre Træer skal endnu nævnes El, især i Jylland, og Ask, især paa de sydlige Øer, samt Birken paa sur og for Stormen udsatte Jorder. Danmark kan ingenlunde forsyne sig selv med Træ; her indføres aarlig Betydeligt fornemlig af Skibs- og Bygningstømmer, i Finantsaaret 1865—66 omtrent 80,000 Kmlst. og $3\frac{1}{2}$ Mill. Kubikfod Træ.

Tørvemoserne. Det er allerede tidligere bemærket, at vore Moser have nationaløkonomisk Betydning som Tørvemoser, der findes nogenlunde jævnt udbredte over hele Landet (dog mindre i Vestjylland og enkelte Hedeegne) og levere Hovedbrændselet i vore Husholdninger. I industriel Henseende spiller derimod Tørven kun en ubetydelig Rolle, dels fordi den Varmegrad, som ved den kan udvikles uden en altfor kostbar Bearbejdelse, er for ringe til de fleste Industriers Behov, dels fordi større Tørvemoser kun findes samlede paa enkelte Steder, eller ialfald ligge i Egne, som

af andre Grunde ere mindre gunstige for Fabrikdrift, og en længere Transport af Tørv er vanskelig og bliver for dyr i Forhold til Værdien. Vore Tørvemoser behandles ofte slet; man gaar sjelden frem efter en velordnet Plan, og Moserne opskæres hurtigere end nødvendig; ej heller bliver Tørven, naar den er udskaaren, altid underkastet tilbørlig Bearbejdelse. Opmærksomheden er dog ogsaa i de senere Aar vakt i denne Retning, og det staar til at haabe, at saavel større Sparsommelighed med Hensyn til Tørvemosernes Afbenyttelse som en bedre Behandling af Raaproduktet vil blive almindelig.

I Henseende til Tørvemosernes forskellige Godhed maa der skjælnes imellem Skovmoser, Kjær- og Lyngmoser. De første findes i Rullestensformationen, have tidligere været Skovsøer, og Tørvejorden bestaar derfor dels af forraadnede Vandplanter, dels af Levninger af Fortidens Skovvækst, af hvilken man endog finder hele temmelig vel bevarede Træer, nederst Bæverasp, dernæst Fyr, Eg og tilsidst El, hvorimod aldrig Bøg, saa at det med Sikkerhed kan sluttes, at Tørvedannelsen er afsluttet, inden dette Træ fik Indgang. Da Skovmoserne ere dybe, og Tørven saaledes har været udsat for et stærkt, Aarhundreders langt Tryk, give de det bedste Brændsel, men de findes intetsteds samlede i større Udstrækning. Kjær- og Lyngmoserne er derimod ofte vidtstrakte, men Tørvejorden gaar ikke dybt, og er temmelig løs; de tilhøre for største Delen den historiske Tid, ere dannede i lave stillestaaende Vande af Vandplanter og lade sig gjenfrembringe i langt kortere Tid end Skovmoserne, der saa langtsomt afsætte ny Tørv, at de engang opskaarne i Grunden maa anses som aldeles tabte. Lyngmoserne have Navn deraf, at deres Overflade er bevokset med Lyng. Hvor Tørvemoserne i sin Tid ere blevne bedækkede med Flyvesand, er Tørven bleven sammentrykket til en tæt Masse, der kaldes Martørv, som i i Haardhed og Varmemængde nærmer sig Kul. I enkelte Hedeegne er Tørven undertiden blandet med harpiksagtige

Dele, der lade den brænde i klar Lue, hvorfor den kaldes Lyseklyne. Tørvens Værdi som Brændsel kan med temmelig Sikkerhed beregnes efter dens Vægt i tør Tilstand, saa at Salg efter Vægt i Grunden er det Rigtigste; Tørven er dog undertiden i høj Grad blandet med Jord, som kun giver betydelig Aske. Ved Lov af 30te Decbr. 1858 har man søgt at fremme Mosernes Udskiftning.

Stenkul findes paa Bornholm, men Lagene ere tynde og vanskelige at bearbejde, da de gaa i skraa Retning. Den bornholmske Kul er derhos ikke god, da den smuldrer i Luften, og 1 Td. neppe giver samme Varme som $\frac{3}{4}$ Td. engelske Stenkul. Paa enkelte Steder især paa Vestkysten af Jylland findes Brunkul, men Lagene ligge som oftest dybt og benyttes ikke meget. Af engelske Stenkul indføres store Masser (i Finantsaaret 1865—66 omtrent 3 Mill. Tønder), og Forbrugen tiltager stedse.

Jern findes i Kulegnene paa Bornholm, men i saa indskrænket Mængde og saa stærk blandet, at det vanskelig nogensinde kan faa Betydning. Paa Halvøen fornemlig i Midten af Landet findes det saakaldte Myremalm især i Moserne; Jernholdigheden er paa sine Steder temmelig stor, men til Hinder for Udvinning, der forøvrigt er forsøgt i ældre Tider, er dels det dyre Brændsel dels den Omstændighed, at Lagene ere meget tynde; de ligge derimod meget nær ved Overfladen. Af Jern indførtes i Finantsaaret 1865—66 henved 60 Mill. Pund.

Af andre Mineralier findes Spor paa Bornholm, men de ere uden Betydning.

Rav opkastes af Havet paa alle vore Kyster, men i større Mængde kun langs Vesterhavet.

Af Vigtighed ere vore Kalkbrud. Som allerede bemærket i Indledningen, naar Kalkunderlaget enkelte Steder op til Overfladen, og Kalken, som er et saa vigtigt Materiale til vore Bygninger, udvindes da gennem Brud, hvoraf heri Sælland kan fremhæves Fakse- og Saltholms Brudene. Den første Kalk er den bedste og udvindes i stor Mængde, men

Arbejdet sker ikke under Et og kun lidet planmæssig; for at lette Afsætningen er der i de seneste Aar anlagt en Spørvej til Havet. Saltholmskalken strækker sig i nordvestlig Retning gennem Sælland, og hist og her findes Brud, saaledes i Odsherred. I Jylland kan fremhæves Kalkbrudene ved Davbjerg og Mønsted i Viborg Amt. Paa Bornholm findes Vandbygningskalk (Sement), som modstaar Fugtighed, samt en haard Kalksten, der kan poleres som Marmor (bornholmsk Marmor); Kridtet fra Møen er fortrinligt som Skrivekridt. En betydelig Rolle i Agerbruget spiller Kalken som Middel til Jordens Forbedring; Merglen er kalkholdig, mer eller mindre blandet med Ler eller Sand.

Ler er en Hovedbestanddel af Landets Overflade og er af overordenlig Vigtighed for Agerbruget, for hvilket de frugtbareste Jorder netop ere Lermarkerne. Ler af en saadan Renhed, at det kan brændes til gode Mur- og Teglsten, findes rundtomkring i Landet, og vi have saaledes bekvem Adgang til vort vigtigste Bygningsmateriale. Fuldstændig fin ublandet Ler (Porsellænjord) udvindes siden 1772 paa Bornholm, og almindeligt Pottemagerler findes paa mange Steder, saa at Landet kan forsyne sig selv med simplere Lertøj. Her indføres dog af Stentøj og Porsellæn ikke Ubetydeligt, i 1865—66 omtrent 4 Mill. Pund.

Sandsten brydes paa Bornholm.

Jagten er nu aldeles ubetydelig og uden økonomisk Interesse. Vor senere Jagtlovgivning (Fr. af 20de Maj 1840 og L. af 25de Marts 1851) har sikkert Jordejerne Jagtretten og understøtter fuldstændig Bonden i hans Bestræbelser for at jage og udrydde de for Agerbruget skadelige Dyr, og dette er et stort Gode, da Vildtet paa Agerdyrkningens nuværende Standpunkt ødelægger langt mere end det er værd. De nugældende Indskrænkninger (L. af 30te Januar 1861) have kun til Hensigt at frede Dyr, som ere nyttige for Agerbruget.

Fiskeriet er betydeligere, men langtfra af det Omfang eller den Vigtighed, som kunde formodes efter Landets

udstrakte Kyster. Vor store Landbefolkning bruger kun undtagelsesvis Fisk som Næringsmiddel, men desuagtet kan Landet ikke forsyne sig selv med tør eller nedsaltet Fisk, hvoraf i 1865—66 indførtes henved 10 Mill. Pund.

I de senere Aar er dog Opmærksomheden bleven henvendt paa vore Fiskerier; der har dannet sig enkelte Fiskeriselskaber, og Røgerier, Salterier og Tørringsanstalter (ved Korsør og Skagen) ere begyndte at indrettes, hvilket er en nødvendig Betingelse for Fiskeri i det Store, da Afsætningen ellers er indskrænket til den øjeblikkelige Forbrug af fersk Fisk. Ferskvandsfiskerierne ere aldeles ubetydelige; de drives mest i Gudenaa og i Silkeborgsøerne; kunstig Fiskeavl er neppe engang i sin Begyndelse. Saltvandsfiskerierne drives især i Belterne, ved Bornholm, i Limfjorden, paa den nordostlige Kyst af Jylland mellem Skagen og Frederikshavn, omkring Helsingør samt paa hele Vestkysten af Jylland. Paa disse Steder er Fiskeri endog tildels Hovednæring for endel af den fattigere Befolkning, og Fiskene fanges saavel til egen Forbrug som til Salg. Kjøbenhavn forsynes med fersk Fisk fra Bornholm, fra Nordkysten af Sælland samt fra det nordostlige Jylland. Fra Skagen udføres desuden Fisk, især Flyndere, til Gøteborg og Christiania. Vore vigtigste Fisk ere Sild, Torsk, Flyndere, Hornfisk, Makrel, Aal, Laks o. s. v. Tidligere var Limfjordsfiskeriet meget vigtigt, men det ødelagdes ved Gjenmembrudet af Aggerkanal i 1825; i de senere Aar er det paany tiltaget, og forskellige Love ere givne til Gennemførelsen af hensigtsmæssige Regler for Fangsten. Den aarlige Værdi af Fiskeriernes Udbytte anslaaes til omtrent $1\frac{1}{2}$ Mill. Rigsdaler.

Endnu skal nævnes Østersfiskerierne, der ere et Regale; Østersbanker findes ved Frederikshavn, Skagen og i Limfjorden. — I den nordlige Del af Lillebelt, især ved Middelfart, fanges aarlig henved et Par Tusinde Marsvin, af hvilke Spækken koges til Tran. Marsvin og Sælhunde

findes forøvrigt rundt omkring i vore Farvande, men Jagten paa dem drives ikke som egenlig Næring. — Ifjor blev herfra Kjøbenhavn udrustet et Par Skibe til Fangst af Hvaler og andre Havdyr med Spæk ved Islands Kyster; skjøndt det ikke gik heldigt, er Foretagendet paany iaar sat i Værk, som det synes med Haab om bedre Udfald. Her indførtes i Finantsaaret 1865—66 omtrent 5 Mill. Pund Spæk og Tran.

IV. Industrien.

De nødvendige Betingelser for Industriens Udvikling.

Det vil af foranstaaende Fremstilling af vor Agerbrugsstatistik være klart, at Agerbruget i Danmark er Landets Hovederhverv, ja at det frembringer et saa betydeligt Overskud af Produkter, at det ikke alene forsyner Befolkningen med de vigtigste Agerbrugsfrembringelser, men endog sætter os istand til af forskellige Fødevarer at udføre saa betydeligt, at intet andet Land, i Forhold til sit Omfang og Produktionens Størrelse, i denne Henseende kan maale sig med Danmark. — Det Omvendte er tildels Tilfældet med Industrien, vi staa med Hensyn til den ikke saa lidt tilbage og gjorde det endnu i højere Grad for en Snes Aar siden. — Danmark kan langt fra forsyne sig selv med saadanne Forbrugsgjenstande, som udkræve en betydelig Forarbejdelse og Forædling af Raastoffet. Dette er ingenlunde en Følge af, at tidligere Regjeringer især have havt deres Øjne henvendte paa Agerbruget og begunstiget denne paa Industriens Bekostning; i forrige og næstforrige Aarhundrede tænkte Regjeringerne tvertimod saavel her som andetsteds først og fremmest paa Industrien, og en Mængde Forsøg gjordes paa at fremkalde en storartet Industri, dels ved direkte dels ved indirekte Understøttelser, men Forsøgene mislykkedes tilhobe uagtet alle Anstrengelser og Opoffrelser. — Heraf have Mange draget den Slutning, at en industriel Udvikling aldeles ikke passer for Landet, ja man er gaaet saavidt, at ikke Faa endog tildels have glædet sig derover, fordi vi ifølge Industriens Standpunkt have været fritagne

for flere af de Vanskeligheder, som de mere fremragende industrielle Stater have havt at kjæmpe imod saavel tidligere som ogsaa i Nutiden. Denne Glæde er dog aldeles ensidig, thi en god Ting kan aldrig blive et Onde, fordi den af og til medfører visse Ulemper, selv om disse ere uundgaaelige eller dog kun vanskelig lade sig fjerne. En udviklet Industri er et Gode; den giver Stofferne forøget Brugbarhed og er saaledes en Kilde til Rigdom. En industriel Befolkning afgiver Forbrugere af Agerbrugsprodukterne og forsyner til Gjengjæld Agerdyrkerne med forarbejdede Gjenstande. Naar Danmark fører sit Korn og sit Kvæg til England og henter Fabrik- og Manufakturvarer hjem, saa er dette ikke en ideel Tilstand. Omsætningerne vilde gaa langt lettere for sig, om Næringsdrivende i selve Indlandet kunde ombytte deres forskelligartede Produkter. — En tæt Befolkning er i mange Henseender en Fordel for et Land, men den fremkaldes med Held kun gennem en udviklet Industri. De Vanskeligheder, som industrielle Kriser medføre, kunne ved fornuftige Foranstaltninger dels modarbejdes dels betydelig mildnes. — Det bliver derfor af Vigtighed i al Korthed at undersøge, hvorvidt Danmark er eller dog i en overskuelig Fremtid kan vente at komme i Besiddelse af de Betingelser, som danne Grundvolden for enhver større og kraftig Industri.

Af ikke ringe Betydning er det, at der i Landet selv findes let tilgængelige Raastoffer. En Industri er altid uheldig stillet, naar den er henvist til at hente sine Raastoffer langvejsfra, thi Transporten af disse bliver som oftest for kostbar og besværlig, isærdeleshed naar de ere meget omfangsrige og vægtige; enkelte Raaprodukter taale ikke engang ret vel at flyttes langt bort. I Henseende til Raaprodukter ere vi vel ikke begunstigede, saaledes som f. Ex. England, men vi ere ligesaa lidt absolut uheldig stillede. Vi frembringe Korn, som kan males til Mel og bages til Brød, vi dyrke Raps og andet Frø, som kan presses til Olie, vi have Uld, som kan gøres til Tøjer, Huder og Skind,

som kunne garves og videre bearbejdes, og vor Jordbund er vel skikket til Avl af Hør og Hamp, naar Industrien blot var tilstede til straks at afkjøbe Landmanden Raaproduktet. Vi have fremdeles Kalk og Ler, som paa forskjellig Maade kan formes og brændes, vi have Raastof nok til Papirmøller og Glasværker, men ikke destomindre kunne disse Industrier langt fra forsyne Landet. Vistnok mangle vi to af de vigtigste Raastoffer, nemlig Metaller og tildels Træ, som er skikket til Bearbejdelse, men at dette ikke udelukker kraftig Industri, ses allerede deraf, at vore bedste Værksteder netop ere blandt dem, som især benytte disse Materialier. — Vort Klima forbyder os at avle Bomuld og Silke, men i Henseende til den første, som er den vigtigste, dele vi Skjæbne med alle egenlig industrielle Stater, og hvad Silken angaar, ere vi ligesaa heldig stillede som England og flere andre Lande. Forsaavidt overhovedet Raastof skal hentes udenlandsfra, have vi den store Fordel, at Adgangen til Havet er saa let.

Bevægkraft spiller en vigtig Rolle i Industrien. Den kan ydes af Mennesker og Dyr, men disses Underhold er saa kostbar, at den egenlige Industri kun i ringe Udstrækning kan nøjes med Menneske- eller Dyrekraft. Ogsaa Vandets og Vindens Kraft kan have betydelig Styrke; den har den Fordel, at den er billig, og anvendes derfor i flere Industrier. Men Vandet har altid den Mislighed, at det ikke efter Behag kan flyttes; det maa benyttes, hvor det findes, uanset om Stedet i andre Henseender er gunstigt eller ikke. Danmark er desuden ifølge Landets Form og Klimaets Beskaffenhed mindre godt forsynet med Vandkraft; vore Vandløb ere i det Hele kun smaa, de fryse ofte til om Vinteren og udtørres let om Sommeren. Vinden er aldeles ustadig og uberegnelig, den blæser snart for stærkt, snart for svagt; den kan derfor ikke benyttes af Industrier, som kræve en jevn og stadig Frembringelse. Ingen af de nævnte Kræfter kunne begrunde mange og store industrielle Foretagender. I vor Tid er Damp den vigtigste Bevægkraft, men Brænd-

selet er ingenlunde overflødigt eller billigt heri Landet. At bruge Træ som Brændsel i Masse gaar ikke an, det er for kostbart og vor Skovbestand er kun ringe. Af Tørv have vi vistnok store Forraad, men Tørvemoserne ligge ikke samlede, og en længere Transport af Tørv er baade vanskelig og dyr; Tørvens Varmedygtighed staar i et betydeligt Misforhold til dens Omfang og er utilstrækkelig for de fleste Industrier, naar den ikke underkastes større Bearbejdelse; nye Arbejdsmaader i denne Retning ere forsøgte, men de synes ikke saa billige, at det kan betale sig at danne Tørven til et brugbart industrielt Brændselmateriale, uden ganske undtagelsesvis. Der bliver saaledes ikkun Stenkul tilbage; disse maa hentes fra England, og Transporten fordyrer dem til det Dobbelte mod i Englands Kul egne. De ere dog, takket være den bekvemme Adgang til Havet, ikke dyrere hos os end i mange Industrilande, ja ikke synderlig dyrere end i selve London.

Medens Agerbruget forholdsvis fordrer megen Arbejds-kraft, udkræver Industrien store Kapitaler til Bygninger, Maskiner og Redskaber, til Indkjøb af Raastoffer, Forskud af Arbejdsløn o. s. v. Lande, som raade over store og billige Kapitaler, have derfor et afgjort Fortrin i industriel Henseende for Lande, som mangle disse. Indtil for 30 til 40 Aar siden var Danmark ligefrem et fattigt Land, saaledes som Digteren Poul Møller udtaler det i sin »Glæde over Danmark«. Den forkerte Lovgivning, som vi med Hensyn til Agerbruget, Landets Hovednæringskilde, have omtalt i det Foregaaende, holdt al Fremgang og Rigdomsudvikling nede indtil Slutningen af forrige Aarhundrede; det efter Landboreformerne begyndende økonomiske Liv standsede med Aaret 1807, da forskellige Landeulykker strømmede ind over Danmark. Den trykkende Krig indtil 1814, det elendige Pengevæsen og senere de ualmindelig lave Priser paa Landbrugsprodukter, der skulde give Nationen sit Overskud, ere noksom bekjendte. Først efter Aaret 1830 sporedes atter Fremgang, men i Begyndelsen gik det naturligvis

langsomt, under Christian den Ottendes Regering noget hurtigere, og efter 1848 endog med stærke Skridt, uagtet vi siden den Tid have gennemgaaet en betydelig Handelskrisis i 1858 og 2 Krige, af hvilke den sidste endog endte med Tab af de to Femtedele af Riget. Det er derfor naturligt, at Danmark endnu ikke er i Besiddelse af betydelige Kapitaler; hvad der hidtil er opsamlet, har ikke været rigeligere, end at Agerbruget har havt fuld Anvendelse derfor, og først i de seneste Aar have Kapitalister med Alvor fæstet deres Blik paa Industrien. Kan Landet imidlertid vedblive med at gaa fremad, hvad der ingen Grund er til at mistvivle om, saa kan den Tid ikke være fjern, da Danmark ogsaa i denne Henseende er ude over de største Vanskeligheder. Vor med Rette gode Kredit giver os ogsaa Adgang til fremmede Kapitaler.

En kraftig Industri behøver fremdeles en dulig og teknisk uddannet Arbejderbefolkning samt Bestyrerdygtighed hos Driftsherrerne. I ingen af disse Retninger ere vi vidt fremme, og navnlig er den sidste Egenskab neppe endnu tilbørlig skattet af vore Industri-drivende, men begge Egenskaber naas desuden aldrig uden efterhaanden og i nøje Sammenhæng med Industriens Udvikling. Disse Forhold virke gjensidig paa hinanden. Det er ganske naturligt, at den danske Arbejder endnu i teknisk Dygtighed staar tilbage for f. Eks. den engelske; her findes overhovedet endnu ingen fast Fabrikbefolkning, saa at Børnene fra smaa af kunne blive fortrolige med Maskiner og vænne sig til at bruge Redskaber og Manipulationer. Vor industrielle Befolkning har hidtil maattet savne den Fordannelse, som kommer af sig selv, naar man fra Barnsben bevæger sig i vedkommende Forhold, og som f. Eks. ogsaa hos os i Agerbruget giver den en stor Fordel, som er opvokset paa en Landejendom. Paa samme Maade forholder det sig tildels med Bestyrerdygtigheden; den haves undertiden som en naturlig Gave, men den udvikles dog altid og kan til en vis Grad erhverves ved Erfaring gennem be-

staaende Bedrifter. Naar vi derfor hidtil have staaet endel tilbage i de nu nævnte Retninger, saa maa det dog samtidig erindres, at der her er Tale om Vanskeligheder, som enhver begyndende Industri har at kæmpe imod, og ligesom vi unægtelig ere gaaede fremad, saaledes er der tillige Intet, der tyder paa, at Folket overhovedet skulde mangle de Egenskaber, som det fornemlig kommer an paa, naar de kun efterhaanden faa Lejlighed til at udvikle sig. En Bemærkning skal endnu gjøres; vore Arbejdere vise ikke altid den kraftige Vedholdenhed og Iver, som i Forening med tilbørlig Hvile giver de største Resultater, men dette er vistnok nærmest en ikke aldeles forsvunden Levning fra den Ufrihedens Tid, da det med Rette var et Ordsprog, »Det er bedre at sove sig arm end slide sig arm«.

Større og samlede industrielle Anlæg understøtte hverandre ved at uddanne en dygtig Arbejderbefolkning, ved at give en Maskinfabrikation Beskæftigelse og ved paa flere andre Maader at yde hverandre betydelige Fordele, men de kræve nødvendigvis heldige og storartede Afsætningsforhold. Frembringelsen forudsætter tilsvarende Forbrug, den maa ellers gaa istaa. I denne Henseende er især Indlandets Størrelse og en tæt Befolkning af Vigtighed; Afsætning til Udlandet er ofte besværlig, ikke alene paa Grund af den længere Transport, det mindre sikre Kjendskab til de fjernere Forhold, Nødvendigheden af Mellemmænd ved Afsætningen o. s. v., men ogsaa fordi Udlandets beskyttende Toldlovgivninger ikke sjelden lægge Hindringer ivejen. — Danmark har nu hverken nogen betydelig Udstrækning eller en tæt og rig Befolkning, vi ere altsaa ikke paa den Maade begunstigede med Hensyn til Afsætningsforhold; men omvendt skal det ogsaa fremhæves, at vor Beliggenhed ved Havet gjør al Transport forholdsvis let, og at den nyere Tids Udvikling med stærke Skridt gaar i Retning af Beskyttelses-systemets Ophævelse i alle Lande; England har allerede i alt Væsenligt gennemført Frihandelsgrundsætningerne, andre Nationer følge lidt efter lidt Eksemplet.

Af stor Vigtighed er naturligvis hele den industrielle Lovgivning. Denne skal imidlertid nærmere blive omtalt i det Følgende, og det vil straks indses, at i saa Henseende behøver man ikke at staa tilbage; forsaavidt er ethvert Folk sin egen Lykkes Smed.

De saaledes nævnte Betingelser ere de vigtigste for Industriens Blomstring i ethvert Land. Det tør maaske ogsaa ansees for paavist, at Danmark vistnok ikke er særlig heldig, men endnu mindre særlig uheldig stillet, at vi altsaa med godt Haab kunne arbejde paa at udvikle os videre i industriel Retning, uden at afskrækkes af, at vi hidtil have været noget tilbage. Endnu skal derfor kun nævnes et Forhold, som af Mange med Uret anses for fremmede Industriens Udvikling, nemlig lav Arbejdsløn. Allerede et Blik paa de virkelige Tilstande i Verden maa svække denne Antagelse; det store Industriland England har en høj Arbejdsløn, de østlige Lande i Europa med deres lave Arbejdsløn staa paa et lavt industrielt Trin. Dette er ogsaa aldeles overensstemmende med Naturens Orden. Naar Spørgsmaalet er, om den ene eller den anden Art af Frembringelse har størst Lethed ved at udvikle sig i et Land, saa maa dette besvares efter, om de tilstedeværende Betingelser ere af overvejende Vigtighed for den ene eller for den anden af dem. Fordrer den ene Frembringelse forholdsvis mindre Kapital og mere Arbejdskraft, den anden mere Kapital og mindre Arbejdskraft, saa vil den første være gunstigst stillet i Lande med faa Kapitaler og billig Arbejdsløn, den sidste derimod i Lande med betydelige Kapitaler og høj Arbejdsløn. Men netop saaledes er Forholdet mellem Agerbruget og Industrien. Den nyere Tids Udvikling kræver langt større Kapitalanvendelse i begge end tidligere, men dette er dog især og ubetinget Tilfældet med Hensyn til Industrien, hvor Maskinvæsen og Arbejde i det Store giver et saa ubetinget Fortrin. Dette bekræftes ogsaa af vor egen Historie; Industrien har netop i den seneste Tid gjort Fremskridt hos os, samtidig med at Kapitalerne ere tiltagne stærkt og Arbejdslønnen er stegen ligesaa stærkt.

Den industrielle Udvikling.

For at Industrien skal udvikle sig med Kraft, er det nødvendigt, at den støttes af en Lovgivning, som giver den industrielle Bevægelse fuld Frihed. Ethvert Baand er en Hindring, thi den Ordning, som passer idag, passer ikke imorgen, den Arbejdsmaade og den Arbejdsdeling, som giver størst Udbytte for den Ene, er aldeles uhensigtsmæssig for den Anden. Friheden fører Arbejde og Kapital hen i de naturligste og mest indbringende Retninger; Konkurrencens skærper Opfindsomheden, fremmer Arbejdsomheden og nøder hver enkelt Frembringer til at følge med Tiden, til at frembringe billige og søgte Varer. Vor Lovgivning har imidlertid tidligere, ligesaa lidt som andre Landes Lovgivning, hyldet Frihedens Grundsætninger. Middelalderens Standsadskillelse og Ordning med særegne Rettigheder og Privilegier frembragte Kjøbstadrettigheder og Lavgsvæsen, og disse styrkedes og udvikledes yderligere som Følge af de økonomiske Grundsætninger, som Handelsbalansesystemet gjorde gjældende. Læren om Handelsbalansen og om Nødvendigheden af at beskytte den indenlandske Industri førte derhos med sig en Række afspærrende Forholdsregler imod Udlandet, saa at al Industri blev en kunstig opelsket Plante, der drøbtes ved den mindste friske Luftning.

Lavgsvæsenet kan efterspores i Danmark lige ned til Valdemarernes Tid og støttedes i det Hele af Kongerne, som i Byerne søgte Støtte imod den overmægtige Adel. Kristian den Fjerde ophævede vel Lavgene, men han indførte dem senere paany, og fra Kristian den Femtes til Kristian den Sjettes Regjeringstid inklusive falder Lavgsvæsenets mest blomstrende Tid heri Landet. Samtidig udvikledes storartede Bestræbelser fra Regjeringens Side for ved Indkaldelse af sagkyndige Fremmede, ved betydelige direkte og indirekte Tilskud, ved Præmier, Monopoler o. s. v. at bringe en betydelig Industri paa Fode, men Intet opnaaedes. Under Frederik den Femte begyndte friere Ideer

at yttre sig, og mærkelig er et Reskript af 10de April 1761, hvori der udtales, at Enhver maatte kunne ernære sig paa enhver lovlig Maade, at nye Lavg ikke mere vilde blive oprettede, og at friere Grundsætninger vilde blive gjort gjældende i de bestaaende Lavg. Man vendte dog snart tilbage til det Gamle, og først i Slutningen af Aarhundredet optoges Sagen paa en saadan Maade, at et varigt Udbytte tilvejebragtes. — Det skete ved Frd. af 21de Marts 1800, ved hvilken bestemte Læreaar som Dreng og Svend afskaffedes, enkelte taabelige indskrænkende Lavgsbestemmelser hævedes, Omkostningerne ved Svende- og Mesterstykker indskrænkedes, og endelig et virksomt Frimesterskab indførtes, idet den, som i et vist Antal Aar (4—6) havde arbejdet som Svend, fik Adgang til at arbejde paa egen Haand som Frimester og 2 Aar efter antage en Dreng til Oplærelse og Medhjælp; desuden blev Haandlangerarbejde, der ikke krævede særlig Haandværkskundskab, givet fri, og det tillodes Enhver at benytte Hustrus og Børns Hjælp i sin Haandtering. Heri skete dog senere et betydeligt Tilbageskridt ved Pl. af 23de Octbr. 1822, som indskrænkede Frimesterskabet saaledes, at det tabte sin væsentligste Betydning, og som paabød Forfærdigelse af Prøvestykke for Haandværkere, der vilde nedsætte sig i Byer, hvor ingen Lavg fandtes paa deres Haandværk. — Samtidig med at Lavgsvæsenet blomstrede i Byerne, var det en Hovedregel, at Industri som egenlig Næring ikke maatte taaes paa Landet. Kristian den Femtes Danske Lovs 3—13—23 havde kun tilladt de for Landboen allernødvendigste Haandværkere at bo paa Landet, og skjøndt der efterhaanden gaves Bevillinger for flere Slags Haandværkere til at nedsætte sig hist og her, saa vedblev dog Grundsætningen at være den samme og fastholdtes endnu strengt i Pl. af 3die April 1816 og Frd. af 23de Marts 1827. — Nedsættelse paa Landet bevilgedes kun i en Afstand af mindst $1\frac{1}{2}$ Mil fra nærmeste Kjøbstad, og en saadan Bevilling var det endda ofte vanskeligt at opnaa, ikke at tale om, at den i hvert Fald ahang af Overøvrighedens løse Skjøn. — En Hovedforandring i alle disse

Forhold er nu gennemført ved L. af 29de Decbr. 1857, der maa betragtes som en god Overgangslov til virkelig Næringsfrihed. Beslægtede Haandteringer ere sammensmeltede under et Borgerskab (i Kjøbstæderne) eller Næringsbevis (paa Landet), og kun forsaavidt Loven udtrykkelig forbyder det, er det utiladeligt at forene flere Næringsveje. Det er saaledes i Almindelighed forbudt at forene Haandværksdrift med Handel. Myndige Kvinder have faaet Næringsberettigelse lige med Mænd. Enhver Haandværker kan selv eller ved Medhjælpere forfærdige alle enkelte Dele af Gjenstande, som han er berettiget til at afhænde som hele Fabrikata. Lavgene vedblive at bestaa, forsaavidt Medlemmerne ønske det, men deres udelukkende Ret er bortfalden. Enhver har Ret til med egne Hænder og med Hustrus og Børns Hjælp at udføre hvilket-somhelst Arbejde. Den fri Nedsættelsesret paa Landet er bleven udvidet, saa at Bevilling kun er nødvendig til ganske faa Næringer, og skjøndt Afstandsbestemmelse er bibeholdt for de fleste Næringers Vedkommende, saa er den dog indskrænket til 1 Mil fra nærmeste Kjøbstad. Fabrikdriften er ligesom tidligere færre Indskrænkninger undergiven end Haandværksnæringsen.

Beskyttelsessystemet i Forholdet til Udlandet herskede i sin fulde Strenghed indtil Slutningen af forrige Aarhundrede, saa at der endog tilsidst, ved Siden af mange urimelig høje Toldsatser, fandtes ikke færre end 148 Indførsels- og 12 Udførselsforbud. Heri skete en Hovedforandring ved Frd. af 1ste Febr. 1797, der efter sin Tid var et Mønster for en Toldlov, og hvis Bestemmelser endnu den Dag idag i væsentlige Punkter ere gjældende. Den hævdede alle Udførselsforbud og Indførselsforbudene paa nogle enkelte nær — fremmed Sukker, Porsellæn, Spillekort og et Par Artikler til —, den nedsatte Toldsatserne og gav en Række Bestemmelser, som i høj Grad lettede den hidtil meget besværede Samfærrelse. Under Krigen fra 1807—14 gik man tilbage til det gamle System, men Frd. af 2den April 1814 indførte paany Toldafgifterne fra 1797 med enkelte mindre

Forandringer. Fra den Tid og indtil 1838 fremkom kun Toldbestemmelser for enkelte Artikler, og de viste i det Hele den tilbagegaaende Retning, som vi ovenfor have paa-vist med Hensyn til Næringslovgivningen. Frd. af 1ste Maj 1838 førte Udviklingen tilbage i Sporet fra 1797, den om-ordnede Satserne efter de forandrede Prisforhold, gjorde dem mere ensformige og moderate, samt nærmede Toldafgifterne for Kongeriget og Hertugdømmet til hinanden. Pl. af 13de Marts 1844 og 9de Juni 1847 samt L. af 7de Febr. 1851 og 26de Juli 1853 kunne nærmest betragtes som Revisioner af Frd. af 1838, de 2 sidste foranledigede ved Toldgrænsens Flytning til Ejderen og senere til Elben. Den nugældende Toldtarif er af 4de Juli 1863, jfr. L. af 5te August 1864 og 11te Marts 1865. Al Udførsels- og Gjennemførelstold er hævet, saa at vi nu ikkun have Indførelstold; Satserne ere i det Hele maadeholdne og Beskyttelsen er formindsket, men Loven hviler endnu paa de milde Beskyttelsesprinsipper fra 1797; der gjøres Forskjel paa Raastof, halvforarbejdede og helforarbejdede Varer, og Indførelsestold svares af en Mængde Artikler, som kunde frigives uden mindste Fare for Finantserne. I den senere Tid have især 2 Fordringer med Hensyn til Toldlovgivningen vundet Tilslutning, nemlig Fortoldning efter Værdi istedetfor efter Vægt, og Frihed for alle Varer undtagen enkelte, temmelig almindelig brugte, Fortæringsgjenstande, som til Gjengjæld skulde beskattes tilstrækkelig højt (det engelske System). Den første Fordrings Gjennemførelse vil medføre saamange praktiske Ulemper, at man kun i meget ringe Grad kan gaa ind paa den, den anden har Ret i, at mange Satser burde helt udskydes af Tariffen, men det vil neppe efter vore Forhold kunne forsvares aldeles at bortkaste t. Eks. Tolden paa Manufakturvarer og lægge den over paa Kaffe, Sukker og Brændevin. Hovedsagen er at faa al Beskyttelse fjernet, saa at den naturlige Arbejdsdeling og Omsætning kan gjøre sig gjældende.

Lovgivningen har saaledes siden Slutningen af forrige Aarhundrede efterhaanden fjernet de mest trykkende Baand og Hindringer for en kraftig Industris Opkomst, og Erfaringen

har godtgjort Rigtigheden af de trufne Foranstaltninger. Ophævelse af Lavgsindskrænkninger og af Toldbeskyttelsessatser er stedse hurtig efterfulgt af Fremskridt og af forøget Liv i vedkommende Industri, og i sin Helhed har Industrien, navnlig i de sidste Snese Aar, hævet sig betydelig. Hertil har ogsaa i høj Grad Udbredelsen af større teknisk Kyndighed bidraget, og den skyldes for en ikke ringe Del Statens Mellemkomst. Kunstakademiet, stiftet 1754, har opdraget mange Kunstnere, som paa forskellig Maade have paavirket og leveret Arbejde for Industrien — danske Fabrikater have et godt Navn for deres Smagfuldhed — men det har maaske især gavnet ved sin Tegneundervisning. Den polytekniske Lærestalt, stiftet i 1829, har virket meget til Udbredelsen af den teoretiske Kundskab, som er nødvendig, naar en Industri ikke skal blive staaende paa det aldeles haandværksmæssige Standpunkt. Institutet for Metalarbejdere (fra 1807) og det tekniske Institut (fra 1844), der nu ere sammensmeltede, skyldte private Midler deres Tilværelse; de have begge med Held arbejdet for unge Haandværkeres og Industridrivendes højere praktiske Uddannelse. Af private Selskaber til Industriens Fremme kan nævnes Industriforeningen i Kjøbenhavn af 1838, som har udbredt megen Kundskab. Det Rejersenske Fond og det Classenske Fideicommiss have bestandig stor Betydning som ydende betydelige Midler til alleslags Forehavender, der kunne udvikle Industrien eller bidrage til de Industridrivendes Tarv. Industriudstillinger og Industri-møder have givet de Industridrivende Lejlighed til at anstille Sammenligninger, til at se Andet end egne eller Bekjendtes Arbejder samt til at drøfte industrielle Spørgsmaal; men ganske smaa Udstillinger, hvoraf de senere Aar have leveret enkelte, gjøre vistnok snarere Skade end Gavn, da de svække Interessen for de større og betydningsfuldere Udstillinger. Særdeles gavnlige ere Tegneskoler og teknisk Undervisning omkring i Provindsbyerne, men det er naturligvis endnu ofte vanskeligt at skaffe Midlerne og Lærerne tilveje. Til Slutning

skal endnu nævnes den Understøttelse, som Staten yder gjennem sin Patentlovgivning og Forbud imod Eftergjørelser.

Industrien i Almindelighed.

I Industrien maa man skjelne mellem tre Hovedformer: Husflid, Haandværksarbejde og Fabrikdrift. Husfliden, der drives lejlighedsvis og som Binæring, er især af Betydning med Hensyn til saadanne Forarbejdelser, som passende kunne beskæftige Landbefolkningen i ledige Timer, fordi Fabrikationen er simpel og Raastoffet billigt samt Redskaberne faa og lette at haandtere. Den er derimod kun lidet hensigtsmæssig, naar Raastoffet er kostbart og udsættes for Bedærv ved ukyndig Behandling, eller naar den mere udviklede Industri er i Besiddelse af Redskaber og Fremgangsmaader, som Husfliden ikke kan optage, men som i høj Grad forøge det færdige Produkts Brugbarhed og Værdi. I alle Lande er Husfliden gaaet tilbage, eftersom Industrien har hævet sig, og større Arbejdsdeling er bleven almindelig; saaledes ogsaa i Danmark. Landbefolkningen, der tidligere ene klædte sig i hjemmegjorte Stoffer og endda frembragte til Salg saavel af linnede som af uldne Varer, kan nu ingenlunde forsyne sig selv, men bruger ikke Lidt af indførte finere Fabrikvarer. Det kan dog i Grunden ikke beklages; det er ganske vist uheldigt, naar den egenlige Gjærning, Agerbruget, ikke samtidig bliver kraftigere og hurtigere udført, eller naar Fritiden aldeles døses bort; men ligesom det Første ubetinget er sket, saaledes er Interessen i de senere Aar stærk vakt for at benytte de ledige Timer til aandelig Udvikling. Haandværksarbejdet passer især for Frembringelsen af Gjenstande, som ikke kunne benyttes i stor Mængde af samme Art og Beskaffenhed af Publikum i Almindelighed, men hvis Forbrugere nærmest ere Enkeltmand, hvor det derfor er af Vigtighed, at Frembringeren kan træde i personlig Forbindelse med Kjøberen; den haandværksmæssige Industri kræver ogsaa mindre Kapital end

Fabrikdriften og kan nøjes med et mindre Marked. Hvad Haandværksarbejdet angaar, ere vi upaatvivlelig gaaede meget fremad heri Landet i de sidste Par Tiaar; ikke faa Haandværkere især i Kjøbenhavn forstaa at forene Soliditet med Smagfuldhed. I Provindserne er man endnu endel tilbage, fornemlig i Henseende til Smagen, men Sandsen er dog vakt, og Tegneskoler i Forbindelse med det livligere Samkvem med Hovedstaden virke til, at bedre, hensigtsmæssige og tillige simple, ædle Former efterhaanden vinde Indgang. — Den egenlige Fabrikdrift har sin store Betydning med Hensyn til Forfærdigelsen af saadanne Varer, som have et udstrakt Marked, fordi de forbruges aldeles af samme Art og Beskaffenhed af Folk i forskellige Stillinger og af forskellige Formuesomstændigheder. Afsætningen af den Slags Fabrikater beror først og fremmest paa Prisen, og denne kan nedsættes overordenlig ved Anvendelsen af en udviklet Arbejdsdeling og ved Brugen af store og hensigtsmæssige Maskiner. Ogsaa med Hensyn til Fabrikdrift ere vi gaaede fremad, men det er dog nærmest i Henseende til denne industrielle Arbejdsmaade at vi staa tilbage og i saa høj Grad gjøre Brug af Indførsel fra fremmede Lande. En betydelig Fabrikdrift udfordrer imidlertid rigelige Kapitaler samt stor teknisk og administrativ Kyndighed; der skal derfor Tid til at fremkalde en saadan.

Forinden vi gaa over til at omtale de vigtigste enkelte Industrigrene, maa vi endnu henlede Opmærksomheden paa, at det er umuligt at give nogen udtømmende eller aldeles sikker Fremstilling af deres Betydning og Udvikling, da der heri Landet savnes et omhyggelig indsamlet og bearbejdet Materiale i saa Henseende. Det statistiske Bureau har hidtil ikke set sig istand til at levere Oversigter over Industriens Tilstand; igjennem Folketællingerne kjender man vistnok Antallet af de Industrivende i hver Klasse, men ej heller mere.

Forarbejdelsen af Næringsstoffer.

Mølleindustrien har tidligere været meget bunden heri Landet, hvilket har hindret Udviklingen, og denne er

endnu langt fra saa fremskreden, som kunde synes naturligt efter Kornfrembringelsens Betydning. Ikkun en mindre Del af vort Korn udføres i forarbejdet Tilstand, i Finantsaaret 1865—66 omtrent 200,000 Td. Absolut Mølletræng har ikke fundet Sted hos os, saaledes som i Slesvig og i Holsten, men ved Matrikuleringen i 1688 paalagdes Møllerne Hartkorn, og da denne hvilede som en fast uforanderlig Næringsskat, stod det i naturlig Sammenhæng hermed, at Møllenæringen sikkedes Vedkommende derved, at hverken nye Møller frit kunde anlægges eller de gamle vilkaarlig udvides. Frd. af 3die Juni 1825 ordnede Forholdet nærmere. Det tillodes Enhver paa Landet at male til egen Brug paa Haandkværne, hvilket dog var af liden praktisk Betydning; vigtigere var det, at enhver Mølleejer fik Lov til at udvide sin Bedrift med en Hestemølle med en Kværn til Melmaling. Møllekværnenes Størrelse blev given fri, men det tillodes kun at forøge Kværnenes Antal eller at bygge nye Møller, saafremt der var Mølletræng tilstede, hvilket antoges at finde Sted, naar der ingen Mølle var i en Mils Afstand, eller naar de nærmere boende Møllere gave deres Indvilligelse til den nye Mølles Bygning, eller endelig naar en Kommission skjønnede, at der virkelig fandtes Mølletræng. — I Byerne fordredes Bevilling til Mølledrift, men naar Bevilling var given, kunde Mølleren udvide sin Drift efter Forgodtbefindende. Formalingsafgiften i Byerne var derfor mere trykkende, da den medførte stadig Opsigt fra Toldvæsenets Side og nødvendigjorde Indskrænkninger med Hensyn til Anskaffelsen af større Forraad o. s. v. — En Hovedforandring i disse Forhold skete, for Kjøbstædernes Vedkommende ved L. af 7de Februar 1851, der hævede Formalingsafgiften tilligemed den øvrige Konsumtionsskat, og forøvrigt for hele Landets Vedkommende ved L. af 14de April 1852, der gav Møllenæringen fri fra 1ste Januar 1862. Fra samme Tidspunkt hævedes Mølleskyldshartkornet. Som Overgangsbestemmelse for Mellemtiden fastsattes, at Enhver straks kunde foretage al Slags Maling til egen Brug, og at Mølleejerne frit kunde udvide

deres Møller. Hvad nye Møllers Anlæg angik, blev man under Overgangstiden ved det Gamle, og hvor Mølletrang anerkjendtes, sikkredes der endogsaa de nærmest boende Møllere Fortrinsret til nye Møllers Opførelse. Følgerne af den større Frihed have allerede tildels vist sig. Af samme Maal Korn udvindes nu, især i Kjøbenhavn og i Kjøbstæderne, baade mere og bedre Mel end tidligere, saa at Brødet ingenlunde er steget i Forhold til Kornpriserne. Paa Landet er det endnu i de fleste Egne Skik og Brug, at Enhver sender sit Korn til Møllen for at faa det malet efter Opgivende, men herved forhindres enhver regelmæssig og forbedret Mølledrift. En saadan vil først fuldstændig kunne gennemføres, naar Industrien forandres derhen, at Møllerne indkøbe Kornet i større Partier, bearbejde det efter dets særlige Beskaffenhed og derefter sælge det som Mel eller Gryn. Landboerne maatte altsaa købe deres Brød og Gryn ligesom Folk i Kjøbstæderne. Denne Forandring er ogsaa iværksat hist og her, men den synes at ville foregaa meget langsomt, hvortil især bidrager, at Møllerne selv ere temmelig utilbøjelige til at gjøre de fornødne Skridt, der dog utvivlsomt vilde hæve deres Bedrift meget. I 1860 fandtes heri Landet 1570 Møllere, der understøttedes af 2421 Medhjælpere, saa at Forholdet mellem Hovedpersoner og Medhjælpere omtrent var som 2 : 3. I Kjøbenhavn kom dog henvend 6 Medhjælpere paa hver Hovedperson, i Kjøbstæderne uden Kjøbenhavn derimod neppe $2\frac{1}{2}$ og paa Landet endel under $1\frac{1}{2}$ Medhjælpere paa hver Hovedperson. Hovedpersonernes Antal var i Kjøbenhavn 34, i Kjøbstæderne 160 og paa Landet 1376. Af Dampmøller findes nu i Kjøbenhavn 13, og enkelte Dampmøller ere ligeledes igang i flere af vore Kjøbstæder.

Bagernæringen var tidligere i Byerne lavgsbunden, ja var i Kjøbenhavn endog indtil Aaret 1860 indskrænket til visse bestemte (50) Bagergaarde. Paa Landet har Rugbrødsbagningen altid været fri Næring, men dette har ikke havt stor Betydning, da det har været almindeligt at bage

Brødet ved Husflid i hver enkelt Husholdning. Dette er endnu Tilfældet i de fleste Egne, skjøndt en Reform i saa Henseende (se ovenfor om Møllerne) absolut vilde være ønskelig. Husfliden frembringer ved den mindre gode Behandling som oftest et meget ufuldkomment Produkt, og den medfører en storartet unyttig Forbrug af Brændsel til Opvarming af de tilmed i Reglen slet indrettede Ovne. I 1860 fandtes af Bagere 975 Hovedpersoner, nemlig i Kjøbenhavn 98, i Kjøbstæderne 518 og paa Landet 359, hvilket sidste Tal, sammenlignet med Resultaterne fra tidligere Folketællinger, viser, at Landbageriernes Antal er i god Stigning. Paa hver Hovedperson kom i Kjøbenhavn mellem 5 og 6 Medhjælpere, i Byerne og paa Landet derimod kun omtrent 1 Medhjælper. Dampbagerier findes nu ikke alene i Kjøbenhavn, men ogsaa i flere af vore Kjøbstæder. Her udføres aarlig af Brød, især til Skibsbrug og til Grønland, fra $1\frac{1}{2}$ til 2 Millioner Pund.

Ølbrygningen var indtil 1805 i Kjøbenhavn bunden til visse Bryggergaarde og desuden underkastet andre betydelige Indskrænkninger, men har siden den Tid i alt Væsenligt været fri borgerlig Næring. Ved Lov af 9de Desbr. 1851 hævedes alle indskrænkende Bestemmelser, saaledes ogsaa Forbudet imod at anlægge Ølbryggerier paa Kjøbstadjorder og imod fra Landet at indføre og afsætte Øl til Byerne. Ølbrygningen paa Landet drives dog endnu i langt overvejende Grad som Husindustri, og Følgen heraf er, at Produktet, hvis gode Bearbejdelse ingenlunde er aldeles simpel, i Reglen er slet, og at meget Materiale gaar tilspilde. En fuldstændig Reform i saa Henseende er dog ikke ganske let, da Øllets Transport er temmelig vanskelig. Selv i Kjøbstæderne staar Ølbrygningen endel tilbage, skjøndt forbedrede Bryggerier ere indrettede paa mange Steder i de senere Aar. Kjøbenhavn har længe haft et godt Navn for sit Øl. Tidligere frembragtes heri Landet alene Ølsorter af en mere nærende og lidet spirituøs Beskaffenhed, men efterat Ølbrygger Jacobsen i Kjøbenhavn havde begyndt paa

1846 at brygge bajersk Øl, er denne Fabrikation tiltagen overordenlig, saaledes at der nu ikke alene i Hovedstaden frembringes betydelige Masser bajersk Øl, men at ogsaa lignende Bryggerier ere opstaaede i flere af vore Kjøbstæder. I 1860 fandtes af Ølbryggere 197 Hovedpersoner, i Kjøbenhavn 29, i Kjøbstæderne 114 og paa Landet 54. Paa hver Hovedperson kom i Kjøbenhavn mellem 5 og 6 Medhjælpere, paa Landet lidt over og i Kjøbstæderne endog noget under 1 Medhjælper. Fra England indføres noget Øl, men Udførselen, som især gaar til Nordtyskland (Lübeck) og de dansk vestindiske Øer, overstiger Indførselen.

Brændevinsbrænding. Denne Industri synes ifølge sin Beskaffenhed særlig skikket til at udøves i Forbindelse med Landbrug, da den fordrer megen Plads, da Affaldet egner sig til Kreaturfoder og den med det store Kvæghold forbundne betydelige Gødning i høj Grad kan understøtte Agerdyrkningen. Brændevinsbrændingen har dog stedse heri Landet paa Grund af Lovgivningen havt sit Hovedsæde i Byerne. Beskatningen gjør nemlig en nøjagtig Kontrol nødvendig, saa at Brændevinsbrænding ikke kan gøres til fri Næring; den er paa Landet Gjenstand for Bevilling af Indenrigsministeriet, i Kjøbstaden fordres Borgerskab. Tidligere var Afgiften temmelig indviklet og forskjellig efter Raastoffet (Korn eller Kartofler) samt efter Stedet (Kjøbenhavn, Kjøbstæderne, Landet), men ved Lov af 7de Febr. 1851 omordnedes Beskatningen saaledes, at den blev aldeles simpel. Det bestemtes, at Afgiften alene skulde udredes af Mæskekarret (64 Sk. p. Td. Karrum), at den skulde være ens for Kjøbstad og Land og for alle Materialier, samt at den kunde betales enten for hver enkelt Brænding i Henhold til en forud angiven Driftsplan eller efter den Tid, hvori Værket stod til Brændevinsbrænderens Raadighed. Denne sidste Opkrævningsmaade havde det Fortrin, at den var overordenlig let og at den befriede Skatteyderen for den Ulempe at skulle finde sig i Oppebørselopsynets stadige Kontrol med hans Drift, men man fandt sig dog

ved L. af 28de Maj 1853 foranlediget til at hæve den, saa at Afgiften nu alene svares for enkelt Brænding. Grunden hertil var den, at en forstærket Brænding kunde sætte Fabrikanten istand til at unddrage sig endel af Beskatningen (ved at tage 4 Brændinger i den Tid, som var beregnet til 3 Brændinger), og uagtet han herved maatte finde sig i, at ikke aldeles ubetydeligt Raastof gik tilspilde, blev der dog formedelst Beskatningens Størrelse en mindre Fordel tilovers for ham; men Samfundet havde et sikkert Tab ved den mangelfulde Anvendelse af Materialet, og Statskassen blev bedragen for sin Indtægt. Ved Lov af 5te Avgust 1864 er der lagt en Krigsskat af 50 pCt. paa Brænderidriften, hvilken indtil videre er vedvarende, saa at Skatten nu udgjør 1 Rd. p. Td. Karrum, eller da man regner, at 20 Potter Brændevin kunne udvindes af hver Td. Karrum, henved 5 Sk. p. Pot 8° Brændevin. Ved Udførsel godtgjøres ogsaa 3,2 Sk. + 1,6 Sk. = 4,8 Sk. p. Pot (se L. af 24de Febr. 1865).

I Aaret 1860 fandtes i hele Landet 315 Brændevinsbrændere, i Kjøbenhavn 127, i Kjøbstæderne 169 og paa Landet 19; i Kjøbenhavn og paa Landet kom der paa hver Hovedperson omtrent 2 Medhjælpere, i Kjøbstæderne derimod kun 1 Medhjælper. I Finantsaaret 1865—66 opgives Brænderiernes Antal til 384 med en samlet Produktion af henved 36 Millioner Potter, nemlig i

Kbhvn.	Kjbst.	Ldt.
Brænderier 90 Stkr.	260 Stkr.	34 Stk.
Produktion 11½ Mill. Pott.	21¾ Mill. Pott.	2¾ Mill. Potter.

hvilket gennemsnitlig for hvert Brænderi giver en aarlig Produktion i Kjøbenhavn af omtr. 127,000 Potter, i Kjøbst. af omtr. 83,000 Potter og paa Landet af omtr. 80,000 Potter. Vore Brænderier maa i det Hele taget anses for at staa paa et godt teknisk Standpunkt, større Forbedringer ere gennemførte i de senere Aar, og Dampkraftens Anvendelse er bleven temmelig almindelig. Udførselen beløber henved et Par Millioner Potter, men Indførselen af fremmede Spirituosa er omtrent ligesaa stor. Udførselen gaar især til

Skibsbrug samt til Island og Sverig; de indførte Spirituosa komme fornemlig fra de dansk-vestindiske Øer samt fra Holland og Nordtyskland.

Eddikefabrikationen var tidligere ubetydelig, da vor meste Forsyning skete fra Hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Nu brygges dog Eddike saavel i Hovedstaden som i Provindserne, saa at Landets egen Produktion i alt Væsenligt kan tilfredsstille den indenlandske Forbrug.

Gjær frembringes dels i Husholdningerne dels som Industriprodukt. Landet kan i saa Henseende forsyne sig selv. Stivelse tilvirkes mest ved Husflid, dog ogsaa i enkelte Fabriker. Frembringelsen er ikke tilstrækkelig til Landets Behov, men der indføres ligesom tidligere endel fra Slesvig og Holsten.

Risafskalning finder Sted paa et Par Møller ved Kjøbenhavn. Af Ris indføres aarlig 7 à 8 Millioner Pund, Størstedelen direkte fra Produktionslandene, Resten især over de nordtyske Handelsstæder. Af Indførselen gaar omtrent det Halve ud igjen, fornemlig til Sverig, til Preussen og til vore nordlige Bilande.

Sukkerraffinaderierne. Denne Industri er meget gammel heri Landet. Den opstod efter Erhvervelsen af vore vestindiske Kolonier i det 17de Aarhundrede, og blev ordnet efter Datidens koloniale Politik, altsaa med alle tænkelige Beskyttelsesmidler. Lige indtil Slutningen af Aaret 1839 var Indførselen af raffineret Sukker forbudt, og Forbudet afløstes kun af høj Beskyttelsestold, som dog efterhaanden er bleven nedsat, sidst ved Loven af 4de Juli 1863. Nogen Beskyttelse maa dog endnu antages at være tilstede, men forøvrigt er Raffinaderiernes Udvikling et godt Bevis paa, at slig kunstig Understøttelse ikke er til Gavn for Produktionen. Toldbeskyttelsens Nedsættelse har nemlig langtfra skadet Raffinaderierne, den har kun bevirket en anden og bedre Arbejdsmaade. De mange smaa og daarlige Raffinaderier ere afløste af enkelte større og gode Etablissementer, som nu til en langt billigere Pris bearbejder meget

større Partier Sukker, end nogensinde tidligere er fabrikeret heri Landet. Fortiden findes 4 Raffinaderier i Kjøbenhavn. Indførselen af Sukker udgjorde i Finantsaaret 1865—66 over 35 Millioner Pund, hvoraf omtr. 7 Millioner atter udførtes, fornemlig til Sverig, Preussen og vore nordiske Bilande. I 1845 leverede de dansk-vestindiske Øer endnu de $\frac{2}{3}$ af Indførselen hertil Landet, men dette har forandret sig saaledes, at i de senere Aar neppe $\frac{1}{3}$ kommer derfra, Resten indføres fra de fremmede vestindiske Øer, fra Sydamerika og Ostindien samt fra forskjellige europæiske Lande, fornemlig fra England og de nordtyske Havne. Indførselen af Runkelrosukker fra Frankrig og Belgien er i Tiltagende. Forbrugen af Sukker heri Landet er meget stor, 16 à 17 Pund aarlig p. Individ, og vi overgaas i saa Henseende kun af England.

Sokoladefabriker forarbejde den raa Kakao. Denne Fabrikation drives i nogle enkelte større Etablissementer i Kjøbenhavn og forøvrigt som mindre Industri i de fleste vigtigere Kjøbstæder. Forbrugen er dog ikke betydelig.

Kaffebrænding som Industri er opstaaet i de senere Aar derved, at Kaffen nu i Byerne mest sælges til Forbrugerne i malet Tilstand. I Forbindelse hermed staaer Fabrikationen af Kaffesurrogater, især Sikorie og Løvetand.

Sikorie- og Løvetandsfabriker findes fornemlig i Kjøbenhavn. I Finantsaaret 1865—66 indførtes over 4 Millioner Pund Sikorierødder, næsten udelukkende fra Holland. Af Kaffe indførtes i samme Tidsrum over 15 Mill. Pund, hvoraf $\frac{1}{3}$ atter udførtes, især til Sverig, Norge og vore nordiske Bilande. Omtrent Halvdelen af den indførte Kaffe kommer umiddelbart fra Produktionsstederne, fornemlig fra Brasilien, den anden Halvdel ved indirekte Handel over Slesvig og Holsten, England, Holland o. s. v.

Fabrikationen af mineralske Vande er tiltagen stærkt i de senere Aar; den drives nu ikke alene i Kjøbenhavn, men ogsaa i flere af vore større Kjøbstæder.

Saltraffinaderier findes i Kjøbenhavn og i flere Proviandsbyer. Indførselen af Salt beløb i Finantsaaret 1865—66

over 31 Mill. Pund, hvoraf Størstedelen kom direkte fra Produktionsstederne, især England og Portugal.

Enkelte større Slagterier og Salterier til Udførsel ere opstaaede i de senere Aar i Kjøbenhavn, hvorfra i 1865 —66 udførtes over 8 Mill. Pund Kjød og Flesk, hvilket var over Halvdelen af Landets samlede Udførsel af denne Vare.

Forarbejdelsen af Beklædningsstoffer.

Uldtilvirkningen. Af vor Uld bliver vel omtrent Halvdelen udført i raa Tilstand; Resten bearbejdes dels ved Husflid og Haandværksdrift dels i enkelte Fabriker. Uldens Forarbejdelse ved Husflid er vistnok aftagen stærkt, men Almuen paa Landet bruger dog endnu mest hjemmegjorte Stoffer (Vadmel, Hvergarn, Dynevaar, Tepper o. s. v.), skjøndt Tilvirkningen vistnok i det Hele er simpel og neppe giver noget virkeligt Overskud. Vævningen af den hjemmegjorte Uld sker fornemlig paa Haandværksvæve, men tildels ogsaa paa Husflidsvæve. En anden Art Husflidsindustri er Strikning af uldne Varer, den saakaldte Uldbinding, der drives, ikke alene til egen Forbrug men ogsaa til Salg, i visse Hedeegne i det midterste Jylland (endel af Viborg og Ringkjøbing Amter). De færdige Varer (Trøjer, Strømper o. s. v.) opkjøbes af Hosekræmmere, der afsætte dem i Indlandet selv, enten til faste Handlende eller paa Markederne eller endogsaa ved at gaa fra Dør til Dør. En tidligere ikke aldeles ubetydelig Udførsel til Amerika gik istaa, fordi Varerne, da Efterspørgselen steg, gjordes slettere og slettere.

Den egenlige Klædefabrikation finder nu fornemlig Sted paa nogle enkelte større og spredte Fabriker. Usserød Fabrik tilhører Staten og er tilligemed Porsellænfabriken i Kjøbenhavn den sidste Levning fra Statsfabrikerne Periode. Den frembringer Klæde til Armeen og sælger kun til Private, forsaavidt det til Driftens Vedligeholdelse anses nødvendigt at have en vis aarlig Afsætning. For nogle Aar tilbage blev der fra Repræsentationens Side arbejdet paa Fabrikens Nedlæggelse som Statsfabrik, men det skete

ikke, og i de senere Aar synes Stemningen at have forandret sig, idet Erfaringen fra Krigsperioden formenes at have godtgjort Hensigtsmæssigheden af, at Staten selv frembringer sit militære Klæde. Opfattelsen er dog i saa Henseende neppe rigtig klar eller tilstrækkelig alsidig. I Straffeanstalterne fabrikeres ogsaa noget Klæde, men her gjælder det fornemlig om at skaffe Fangerne passende Beskæftigelse. Af private Fabriker kan fremhæves Brede ved Dyrehaven, Brandts i Odense, Greis-Mølle ved Vejle og Brunshaab ved Viborg. Disse Fabriker staa vistnok paa et ganske hæderligt Standpunkt, og Beskyttelsen, som tidligere var overordenlig stor, er efterhaanden nedsat; ifølge L. af 4de Juli 1863 er Indførselstolden paa Klæde fortiden 32 Sk. p. Pund. Da denne Told som Vægttold yder mest Beskyttelse for de grovere og svære Varer, da vor egen Uld i det Hele er mindre fin, og da endelig den indenlandske Forbrug fornemlig gaar i Retningen af solide, varme og billige Stoffer, er det heraf en ganske naturlig Følge, at Klædefabrikerne egenlig kun levere grovere og middelfine Varer. De fineste Klædesorter indføres. Klædeindustriens Historie heri Landet, som indtil langt ind i indeværende Aarhundrede fremviser en Række af Foranstaltninger fra Regjeringens Side til Fabrikationens formentlige Fremme ved direkte Understøttelser, ved ligefremme Forbud og ved høj Beskyttelsestold, leverer et af de desværre mange Beviser for, at vore tidligere Regjeringer have splidt betydelige Kræfter og store Kapitaler paa at give Frembringelsen en unaturlig Retning, og paa at Frihedens og Kappelstridens Spore er den eneste, som overhovedet kan frembringe varige Resultater.

Ved Siden af de egenlige Klædefabriker er der i de senere Aar opstaaet enkelte Kradsuldfabriker, der opkradse uldne Klude og forarbejde Tøjer af samme. Disse Tøjer ere dog ikke gode til egenlige Beklædningsstoffer, da de ere løse og uholdbare, men de kunne ret vel bruges til Tepper og andre Stoffer, som nærmest ere bestemte til at give Varme.

I Finantsaaret 1865—66 beløb Indførselen af Uldmanufakturvarer over $2\frac{1}{2}$ Millioner Pund. Størstedelen kommer fra Tydskland og dernæst fra England.

Linnedfabrikationen. Den indenlandske Frembringelse af Hør kan vel anslaaes til omtr. 3 Millioner Pund og Indførselen udgjør henved et Par Millioner Pund. Forarbejdelsen af Linned sker mest ved Husflid, men ligesom ogsaa denne Husflid er mindre udbredt end tidligere, saaledes staaer den tillige i teknisk Henseende temmelig tilbage. Hørrøns Tilberedning er meget mangelfuld, faste Hørberedningsetablissementer have ikke rigtig kunnet finde Indgang, vel fornemlig som Følge af den ringe og spredte Høraavl. Spindingen som Husflid kan aldrig blive fuldstændig ensartet, og Vævningen af Landsbyhaandværkere, der staa uden Ledelse eller indbyrdes Samvirken, lader ligeledes meget tilbage at ønske. Et Maskinhørspinderi anlagdes ved Kjøbenhavn af et Aktieselskab i Aaret 1842, men det blev slet bestyret og ophørte efter nogle Aars Forløb. I dette Foraar skal et mindre Maskinspinderi være sat igang af en enkelt Mand i Skjørpinge i Sorø Amt. — I Straffeanstalterne væves endel simplere linnede Varer, som afsættes til Militæretaterne og til Private, men denne Industri har naturligvis ikke først og fremmest til Øjemed at betale sig. Vævning af finere linnede Varer (Drejl og Damasker) drives saavel som en samlet Industri ved Kjøng i Præstø Amt og i Kjøbenhavn som ogsaa af enkelte Vævere i Kjøbstæderne og i visse Landkredse, fornemlig paa Fyn, men kan dog langt fra tilfredsstille Forbrugen. — Ogsaa Linnedindustrien har tidligere været Gjenstand for Regjeringens særegne Opmærksomhed og Understøttelsesforanstaltninger men uden nogen varig Virkning. Ej heller Oprettelsen af Haller, ved hvilke Lærreder af en vis Godhed modtog et Stempel, der skulde fremme deres Salg, har havt nogen virkelig Betydning; slige Haller indrettedes 1824 i Odense og i Randers og 1829 i Vejle, men de bleve aldrig benyttede meget.

Vore Blegier staa meget tilbage.

Hamp dyrkes nu meget lidt i Landet selv, men Indførselen er temmelig betydelig, i Finantsaaret 1865—66 henved 5 Millioner Pund. Hampen forarbejdes til Sejldug og til Reb o. s. v. Af Sejldug fabrikeres dog kun ubetydeligt i Kjøbenhavn, idet Forbrugen væsenligst tilfredsstilles ved Indførsel fra Rusland, men Rebslagerier findes overalt i Kjøbstæderne og tildels paa Landet. Rebslagerierne drives aldeles haandværksmæssig, kun i Kjøbenhavn ere enkelte Bedrifter saa store, at de faa en fabrikmæssig Karakter.

Af raa Bomuld indføres højst ubetydeligt, da vi ingen Spindrier have heri Landet. Derimod indføres betydelige Masser maskinspunden Garn fra England, som væves herhjemme dels ved Husflid og Haandværksdrift dels i enkelte større Væverier, der benytte Dampkraft. Af saadanne kan fremhæves en Fabrik i Frederiksberg, i Odense og i Frederits, og mindre Bomuldsvæverier findes i flere af vore Kjøbsteder. Her indføres dog ogsaa mange færdige Bomuldsvarer. Toldlovgivningen, som tidligere i høj Grad beskyttede Bomuldsfabrikationen, yder endnu nogen Beskyttelse, især for Væverierne.

I 1860 opgaves Antallet af Bomulds- og Linnedvævere til 9,909 med 1,874 Medhjælpere. Indførselen af Bomulds- og Linnedmanufakturvarer udgjorde i Finantsaaret 1865—66 omtrent 7 Millioner Pund, hvoraf henved 600,000 Pund atter udførtes. Indførselen kom især fra England og Nordtyskland, Udførselen gik navnlig til Sverige, Norge og vore nordiske Bilande.

Forarbejdningen af Silke er saa godt som ophørt, og alle tidligere Bestræbelser fra Regjeringernes Side for at fremkalde Silkeindustri have været aldeles spildte. Silkevævere findes ikke mere, og kun Possementmagere og Knapmagere befatte sig med Silkevævning til egen Brug. Af Sिल्kemanufakturvarer indførtes i 1865—66 henved 200,000 Pund, mest fra Hamborg og Lübeck.

Farverierne ere i det Hele meget tilbage. Her findes vel Farverier rundtomkring i Kjøbstæderne og tillige enkelte paa Landet, men de ere alle temmelig ubetydelige og have deres væsenligste Beskæftigelse ved Farvning af Almuens hjemmegjorte Stoffer. Vore Klædefabriker have dog selvstændige Farverier, som staa paa et højere Standpunkt. Af Farvere og Trykkere fandtes i 1860: 369 Hovedpersoner med 426 Medhjælpere.

Læderfabrikationen. Huder og Skind gjøres skikkede til videre Forarbejdelse ved Garvning og Feltberedning. Da Garverierne fordre megen Plads, egne de sig bedst til at anlægges udenfor Kjøbstæderne, hvilket tillige er ønskeligt af Sundhedshensyn. Vor tidligere Lovgivning havde imidlertid gjort denne Industri til Kjøbstad- og Lavgsnæring, og en Følge deraf er det, at de fleste Garverier endnu findes i Byerne, skjøndt Indskrænkningen er hævet og det i Kjøbenhavn endogsaa er forbudt at anlægge nye Garverier indenfor Voldene. Beskyttelsestoldlovgivningen har ej heller været gavnlig for Garveriernes Udvikling; Beskyttelsen bestod tidligere i temmelig høj Indførselstold paa beredte Huder og Skind og i Udførselstold paa de raa Stoffer; denne sidste er vel nu hævet, men Indførselstolden (8 Sk. p. Pd. af almindelig beredte Huder og 12 Sk. p. Pd. af finere Sager) er stedse ikke uden Betydning i den omhandlede Henseende. Vore Garverier vare derfor tidligere meget simple, og skjøndt de i de senere Aar have gjort store Fremskridt, ere de dog endnu i de fleste Provindsbyer neppe saa gode, som ønskeligt var. I Kjøbenhavn findes enkelte større Garverier med Dampkraft og den nyere Tids forbedrede Indretninger. — Af beredte Huder og Skind indføres dels finere Skind dels sværere Saalelæder, men forøvrigt ere Landets Garverier og Feltberederier (hvilke sidste ere ubetydelige) istand til at tilfredsstille det indenlandske Behov. Her udføres derimod mange Huder og Skind, i 1865—66 henved $6\frac{1}{2}$ Millioner Pund, saa at sige alle i raa Tilstand, hvilket er et stærkt Vidnesbyrd mod

vor Læderfabrikation, saameget mere som disse Raastoffer aabenbart ikke egne sig godt til længere Transport i uberedt Stand. Antallet af Garvere og Feltberedere i 1860 var 363 Hovedpersoner med 408 Medhjælpere.

Den endelige Bearbejdelse af Beklædningsstofferne sker enten ved Husflid eller ved Haandværksarbejde. De vigtigste herhen hørende Haandværkere ere Skrædere, Skomagere, Handskemagere, Bundtmagere og Sadelmagere, der i det Hele taget, navnlig i Kjøbenhavn, levere ret respektable Produkter. I Aaret 1860 beskæftigedes i disse Næringsveje tilsammen 13,337 Hovedpersoner med 8,668 Medhjælpere. De tilfredsstille det væsenligste Behov, dog indføres nogle fuldfærdige Varer, henhørende under enhver af de nævnte Haandværkeres Arbejdsomraade, og da dels meget prisbillige Varer, dels af de allerfineste Sorter. De saakaldte franske Handsker indføres tildels endnu, men de fleste forarbejdes dog i selve Indlandet, især i Kjøbenhavn, hvorfra endog i de senere Aar endel Handsker udføres, fornemlig til England. Ejendommelig er Tilvirkningen af »Randers Handsker«, der imidlertid tidligere var betydeligere end for tiden. Disse Handsker udmærke sig ved deres Prisbillighed og Styrke, samtidig med at de dog ere ret behagelige og klædelige. De tilberedes fornemlig af det jyske Hede-faars Skind, som garves med Pilebark; Fabrikationen finder Sted i flere af de jyske Byer samt i Odense. Til finere Handsker blive Skindene allunerede. Det saakaldte Vaskeskind bruges saavel til Handsker som til andet Handskemagerarbejde, men denne Industri er gaaet stærkt tilbage, idet Brugen af Vaskeskind til egenlige Klædningsstykker er ophørt.

Metal- og Træforarbejdelser.

Jernindustrien. Denne Industri bliver stedse vigtigere og vigtigere, idet Brugen af Jern tiltager hver Dag. I Finantsaaret 1865—66 indførtes hertil Landet omtr. 73 Mill. Pund forarbejdet og uforarbejdet Jern, hvoraf henved 15 Mill. raat Metal, 30 Mill. Stang- og Baandjern og

10 Mill. Jernbaneskiner o. s. v. Af Stang- og Baandjern kommer Halvdelen fra Sverig, af de øvrige Jernsager indføres den langt overvejende Del fra England. Det raa og halvforarbejdede Jerns yderligere Behandling sker dels ved Fabrikdrift, dels ved Haandværksarbejde, kun i meget ringe ringe Grad ved Husflid. — Vore Jernstøberier, med hvilke Maskinværksteder tildels ere forbundne, tilhøre saa at sige udelukkende den nyere Tid. I forrige Aarhundrede forsynedes vi i det Hele taget med Støbegods fra Norge, og de Jernstøberier, som opstode under Krigen fra 1807—14, gik senere paa et enkelt nær tilgrunde. Et nyt Liv i Jernindustrien kaldtes tilveje ved Pl. af 10de Dsbr. 1831, der midlertidig indførte en stærk Beskyttelsestold for Støbegods. Denne Beskyttelse er efterhaanden nedsat saaledes, at den nu er lidet betydende, men Fabrikationen har ingen Skade lidt herved, den har tværtimod hævet sig saavel i Henseende til Varernes Godhed som til Værkstedernes Omfang. Tolden er fortiden ifølge L. af 4de Juli 1863 paa Baand- og Stangjern, Jernbaneskiner o. s. v. $\frac{1}{4}$ Sk. p. Pd., paa Støbegods og groveste smedede Gjenstande 1 Sk. og paa fineste Jern og Staalsager 16 Sk. p. Pund. Et stort Gode har det været for vore Støberier, at de ikke have været trykkede af Lavgsbestemmelser. — De største Støberier og Maskinværksteder høre hjemme i Kjøbenhavn, men ogsaa i vore fleste Provindsbyer findes Støberier, og denne Industri fremviser gjennemgaaende nogle af de bedste Etablissementer, som vi overhovedet eje. De forarbejde dels Maskiner, dels Husgeraad, dels Agerdyrkningsredskaber. Af Maskinværksteder skal fremhæves Burmeister & Wain's paa Kristianshavn, der opstaaet af et simpelt Smedeværksted har drevet det til at fabrikere større Dampmaskiner og Jernskibe og nu beskæftiger flere hundrede Arbejdere. Med Hensyn til Agerdyrkningsredskaber har især Allerups Fabrik i Odense Fortjeneste; mærkes kan ogsaa Andersens Fabrik paa gamle Kongevej ved Kjøbenhavn. Anker Heegaard, som har kjøbt den forrige Statsfabrik paa Frederiksværk

og tillige har en Fabrik ved Kjøbenhavn, leverer især Sager til Militæretaternes Brug og forskelligt Husgeraad. Af mere særegne Fabriker kan nævnes Geværfabriken paa Hellebæk ved Helsingør, der for 70 Aar siden var i Statens Eje og endnu ifølge Salgsvilkaarene har sin væsenligste Indtægtskilde ved Arbejder for Militæretaterne fornemlig Reparationer. Ogsaa Fabriken paa Raadvad i Dyrehaven har for længere Tid tilbage tilhørt Staten og gik fra denne over til Isenkræmmervælvet i Kjøbenhavn; den frembringer Isenkramvarer og har i de senere Aar hævet sig endel, efter i en Række af Aar at have kostet store Summer til liden Nytte. File- og Sømfabriker findes i Kjøbenhavn og et Par større Byer. Fabrikation af Værktøj er hævet meget af afdøde Marstrand i Kjøbenhavn.

Bearbejdelsen af Jern ved Smedning giver en Mængde Haandværkere deres Næring saavel i Stæderne som paa Landet, hvor saa at sige hver Landsby har en eller flere Smede. I 1860 udgjorde Smedenenes Antal 6323 Hovedpersoner med 5076 Medhjælpere.

Kobberværkerne udvalse Kobberplader dels til Skibsfordudning dels til yderligere Bearbejdelse af Haandværkere. Vi have heri Landet 3 Kobberværker, paa Brede ved Dyrehaven, paa Frederiksværk og paa Haraldskjær ved Vejle. Dette sidste har navnlig været beskæftiget med Tilvirkning af Kobber- og Messingkar til Husholdningerne. Produkterne afsattes tidligere fornemlig ved omrejsende Kjedelførere, men den næsten hundrede Aar gamle Ret til Salg i Husene er ophævet fra 1ste Januar 1866. Et Metal- og Malmstøberi findes i Kjøbenhavn som en Gren af Gamst & Lunds Efterfølgeres Jernstøberi og Maskinværksted, der i teknisk Henseende staar i første Række; det er tillige det ældste Etablissement af denne Art heri Landet og det eneste, som stammer fra forrige Aarhundrede.

Bearbejdelsen af forskellige Metaller beskæftige endvidere mange Arter af Haandværkere, saasom Blikkenslagere, Blytækkere, Bøssemagere, Gjortlere,

Guldsmede, Kandestøbere, Kobbersmede, Naalemagere o. s. v., af hvilke Hovedpersoner og Medhjælpere tilsammen udgjøre 2 à 3000 Mennesker. Mange af dem have dog Vanskelighed ved at udholde Konkurrencen med udenlandske Fabriker, som anvende hensigtsmæssige Maskiner og en ganske anden udviklet Arbejdsdeling, og Arbejderne herhjemme bestaa derfor for en stor Del i Reparationer.

Instrumentmagere af alle Slags have i vor Tid hævet deres Frembringelser til et forholdsvis højt Standpunkt, fornemlig i Hovedstaden. Professor Nyrop's kirurgiske Instrumenter ere endogsaa verdensberømte. Professor Jünger er bekjendt for sine matematiske Instrumenter. Af musikalske Instrumentmagere have flere Pianofortefabrikanter et godt Navn. Denne Industri fremstod først heri Landet for en 40 Aar siden ved en Fabrik, som oprettedes i Kjøbenhavn af Marschal, den hævdes senere især af Hornung og er nu efter vore Forhold ret betydelig. Af Strygeinstrumenter ere Engers vel ansete.

Uhrmageriet drives i Schweiz, Frankrig og Tydskland fabrikmæssig, hos os derimod kun haandværksmæssig. Vore Uhrmagere finde derfor deres Hovednæring ved at sammensætte og reparere Uhre, af hvilke der aarlig indføres en Mængde, i 1865—66 henved 15,000 Stkr. foruden 47,000 Pd. Uhrværker og Dele af Uhrværker. I Kjøbenhavn fabrikeres dog nogle Kronometre og Søuhre (Urban Jørgensen), som anses for gode. Ligeledes forfærdigedes Taarnuhre i Landet selv. De bornholmske Stueuhre ere bekjendte. Denne Industri opstod derved, at der i 1750 strandede et Skib med en Mængde prisbillige Uhre ombord, som Befolkningen fandt paa at eftergjøre. Uhrmageriet drives især i Rønne, men Danmarks Forsyning med den Slags simple Uhre tilfredsstilles imidlertid nu for en stor Del fra Tydskland.

Træforarbejderne kræve et betydeligt Antal Haandværkeres Virksomhed, drives tildels ogsaa som Husflid og i enkelte Retninger saaledes i det Større, at det nærmer sig Fabrikdrift. Herhen høre Billed- og Ornamentskjærere,

Bødkere, Drejere, Hjulmænd og Vognfabrikanter, Kurvemagere, Skibs- og Baadebyggere, Snedkere og Stolemagere, Træskomagere, Tømrere og Flere, som i 1860 udgjorde henved 20,000 Hovedpersoner med over 10,000 Medhjælpere.

Skibsbyggeriet. Denne Industri har til forskellige Tider været mer eller mindre beskyttet, eftersom Ønsket om at fremme det indenlandske Skibsbyggeri eller Handelens Krav paa at kunne købe Skibene saa billigt som muligt har havt Overvægten. Nu er Tolden paa Skibe ifølge L. af 4de Juli 1863 en Værditold af 3 pCt. undtagen for Fyrreskibe paa over 50 Kommerselæster, for hvilke der paa Grund af traktatmæssig Overenskomst med Rusland kun betales 2 pCt. Denne Told er ingen Beskyttelse, men kan kun betragtes som Vederlag for Materialtolden. Da vore Skove ikke frembringe synderligt Bygningstømmer, og da alt Jern maa indføres, skulde det synes, at Skibsbyggeriet virkede under temmelig uheldige Forhold hos os. Det staar ikke destomindre paa et hæderligt Standpunkt, og de fleste af vore Skibe bygges i Indlandet. Marinens Værfter i København frembringe smukke, solide og velsejlende Skibe for Søværnet og have desuden øvet en meget betydelig og heldig Indflydelse paa det private Skibsbyggeri, idet de fleste af vore Skibsbyggere have modtaget en grundig og hensigtsmæssig teknisk Uddannelse paa Holmen. Det private Skibsbyggeri, som tidligere havde sit Hovedsæde i Hovedstaden, er efterhaanden flyttet bort derfra paa Grund af manglende Plads ved Havnen, og flere Provindsbyer have nu større Skibsværfter, foruden at der i næsten alle Søstæder drives noget Skibsbyggeri. Nævnes kan Værfterne i Helsingør, Rønne, Svendborg, Aarhus og Fanø.

Blandt de Haandværkere, som arbejde i Træ, udmærke flere af de københavnske Snedkere sig ved at frembringe smagfulde og solide Møbler, som tilmed ere ret billige. En Understøttelse for Snedkeriet er det, at der for nogle Aar tilbage anlagdes Finer- og Træskærrier, som be-

nytte Damp til Bevægkraft. Vognfabrikationen har ogsaa hævet sig, og der frembringes baade elegante og solide Vogne; de egenlige Hjulmænd bo naturligvis i overvejende Antal paa Landet. Drejerne deles i 2 Klasser, de almindelige Trædrejere og Kunstdrejerne. Disse sidste, som tilhøre den nyere Tid og aldrig have været underkastede Lavgstvang, forarbejde ikke alene Træ, men ogsaa Metal, Horn, Skildpadde, Fiskeben o. s. v.; de have i Hovedstaden hævet sig til et højt Standpunkt, og navnlig fortjene Schwartz's og Andersen's Etablissements at nævnes for den Teknik, hvoraf deres Frembringelser bære Præg.

Simplere Træforarbejdelser egne sig godt til Husflid, der i enkelte Lande (Norge, Schweiz) endog leverer temmelig kunstfærdige Varer. Hos os indskrænker Husfliden sig til Produkter, der ikkun fordre liden Teknik. Kurvemageriet drives saaledes i flere Egne som Husflid, men størst Udbredelse har Træskomageriet, der i 1860 beskæftigede henved 4000 Mennesker. Denne Fabrikation, som forsyner Landalmuen med dens vigtigste Fodtøj, har sit Hovedsæde i de skovrige Egne i Jylland, fornemlig i Skanderborg Amt, hvor $\frac{1}{3}$ af Jyllands Træskomagere have hjemme, og derefter i Vejle Amt. Paa Øerne findes flest Træskomagere i Sorø Amt. Træskoene forfærdiges i Reglen af Bøgetræ; af en Favn Træ kan gøres 140 Par Træsko, og en dulg Arbejder kan forarbejde 5 à 6 Par daglig; de afsættes enten til Forbrugere paa Stedet eller til Mellemhandlere, som atter udsælge dem til Bønderne i de skovløse Egne. Forskjellige andre simple Trævarer, saasom Vognhjul, Skovle, River, Trug o. s. v. forfærdigedes hist og her af Husmænd og Andre i Skovegne, bringes til Markederne og afsættes saaledes til Forbrugere i Egne, hvor der er Mangel paa Træ. — I det Hele frembringes saadanne Avlsredskaber, hvis Tildannelse ikke fordrer særlig teknisk Dygtighed, mest ved Landboernes egen Husflid, skjøndt Arbejdsdelingen ogsaa i denne Retning mer og mer gør sig gjældende.

Forskjellige andre Industrier.

Teglværker og Kalkbrænderier ere udbredte over hele Landet. Mange af dem, især i Jylland, ere vistnok ubetydelige, idet deres Drift enten er Binæring eller endog en Art Husflid, som ophører, naar den øjeblikkelige Forbrug, der nærmest har fremkaldt Fabrikationen, er tilfredsstillet, men omvendt ere ikke faa Værker endog temmelig storartede og beregnede paa en stadig, betydelig Afsætning. Saadanne findes især i Nærheden af Kjøbenhavn, som forbruger en Masse Sten, men ogsaa paa flere Steder i Provindserne, hvor Beliggenheden giver bekvem Adgang til Produkternes Forhandling. Teglværkerne have i det Hele arbejdet under heldige Vilkaar; den tiltagende Byggelyst og den stedse voksende Brug for Afsivningsrør til Agerbruget har tilladt en bestandig Udvidelse, og den Standsning i saa Henseende, som var en naturlig Følge af Handelskrisen i 1858, er fuldstændig ophørt. Ved Teglværkerne bruges tildels fremmede (tydske) Arbejdere. Her indføres endnu endel Mursten fra Slesvig og Holsten, især fra Flensborgfjord. — Af Haandværkere høre Murerne nærmest herhen; deres Antal var i 1860: 3,498 Hovedpersoner med 2,703 Medhjælpere; paa Landet fandtes omtrent de 3 Fjerdedele af Hovedpersonerne men neppe $\frac{1}{5}$ af Medhjælperne.

Det finere Ler giver Raastof til Pottemagerierne. Disse staa ingenlunde højt, skjøndt de unægtelig ere gaaede fremad i de senere Aar. Simple Pottemagerier findes næsten i alle Egne af Landet, de største og bedste paa Bornholm. Egenlig Fajanse og Stentøj frembringes kun meget lidt heri Landet, saa at vor Forsyning hovedsagelig maa ske fra Udlandet, især fra England. Som en særlig Husflid i det sydvestlige Jylland maa Frembringelsen af sorte Jdepotter mærkes. De forfærdiges i Vardeegnen af Piger med yderst simple Redskaber og afsættes dels ved Skippere dels ved Kræmmere, som kjøre omkring i Jylland og Fyn. Da de ere meget billige og anses for gode og hensigtsmæssige Kogekar, bruges de endel i Husholdningerne, skjøndt de unægtelig ere temmelig skrøbelige.

Den Kongelige Porsellænfabrik i Kjøbenhavn blev oprettet i Begyndelsen af Kristian den Syvendes Regjeringstid, efterat man havde havt den Lykke at finde Porsellænjord paa Bornholm. Den har baade direkte og indirekte kostet Staten store Summer, idet Finantserne have maattet give stadige Tilskud, og samtidig Forbrugerne først ved Indførselsforbud og senere ved høj Beskyttelsestold have været nødtte til at betale Varerne meget dyrt. Da den endnu stedse langtfrå betaler sig, og da de Grunde, som anføres til Fordel for Usserød som Statsfabrik, ikke i samme Grad finde Anvendelse paa Porsellænfabriken, tør det antages, at den i en nær Fremtid vil blive afhændet til Private. At den i det Hele har frembragt gode og ret smagfulde Sager, skal siges til dens Ros. For en halv Snes Aar siden opstod en privat Porsellænfabrik i Kjøbenhavn (Bing & Grøndahl), som heldig har konkurreret med Statsfabriken. Her indføres dog stadig meget fremmed Porsellæn, fornemlig fra Tydskland, skjøndt Tolden 16 eller 8 Sk. p. Pd. (L. 4de Juli 1863) yder en ikke ubetydelig Beskyttelse.

Indførselen af Pottemagerarbejder, Stentøj og Porsellæn i Finantsaaret 1865—66 var paa det Nærmeste 3 Millioner Pund, dels fra England dels fra Tydskland, meget mindre fra Holland. Til Sverig og Norge udføres Noget af indenlandsk Fabrikat.

Det første Glasværk anlagdes heri Landet i Aaret 1825 paa Holmegaard ved Nestved, som endnu bestaar og er en af de faa Industrier, der benytte Tørv som Brændselsmateriale. En Filial, som er oprettet ved Kastrup paa Amager, bruger derimod Stenkul. Endnu skal nævnes Fabriken Godthaab ved Helsingør og en Fabrik ved Aalborg. Vore Glasværker frembringe mest af de allersimpleste Glas-sorter, navnlig Flasker; Holmegaards Fabrik produserer dog ogsaa hvide Varer. Indførselen af Glas og Glasvarer er meget betydelig, i 1865—66 endog henved 3 Millioner Pund; Udførselen er derimod højst ringe. Tolden, $1\frac{1}{2}$ Sk. p. Pund for de simpleste og indtil 16 Sk. for de finere

Varer, beskytter den indenlandske Industri, især for de grovere Sorters Vedkommende.

I 1859 anlagdes ved Kjøbenhavn Sodafabrikken »Øresund«, der benytter den grønlandske Kryolit som Raamateriale. Sodaen finder atter sin Anvendelse til Glas, til Sæbe og ved Vask. Den nævnte Fabrik fortjener ikke alene at nævnes, fordi den frembringer et Produkt (Soda), som tidligere kun havde ved Indførsel fornemlig fra England, men især fordi den er den første, som har fundet Anvendelse for et Mineral, der hidtil alene betragtedes som en Kuriositet.

Oliemøllerne forarbejde Hør- og især Rapssæd til Olie. Skjøndt vore Udførselstabeller stedse udvise ikke ringe Udførsel af Oliefrø i uforarbejdet Tilstand (i 1865—66 henved 150,000 Td.) og skjøndt Indførselen af Olier overstiger Udførselen (i 1865—66 med omtr. 3 Mill. Pund); kan det dog ikke nægtes, at denne Industri er gaaet ganske godt fremad. I de senere Aar forbruges Oliekagerne (Affaldet) meget i Landet selv til Kreaturfødning og som Gjødningsstof, men Udførselen er dog endnu stor, i 1865—66 henved 7 Millioner Pund. Vore største og bedste Oliemøller findes paa Amager.

Sæbefabrikationen staar i Forbindelse med Oliemøllerne, da den fornemlig benytter Olier som Raamateriale. Den er i den nyere Tid gaaet meget fremad, saa at Landet nu frembringer Sæbe til eget Behov. Vel indføres nogen Sæbe især af finere Sorter, men Udførselen er ligesaa stor.

Tobaksfabrikationen. Tobaksavl indførtes heri Landet i Begyndelsen af forrige Aarhundrede ved franske Udvandrere, som nedsatte sig i Friderits; den har stedse holdt sig der, men har aldrig taget synderlig Omfang, da Tobakens Dyrkning aabenbart ikke passer for vort Klima. Derimod indføres her betydelige Masser raa Tobak, i 1865—66 over $6\frac{1}{2}$ Millioner Pund, foruden nogle Sigarer og bearbejdede Tobaker, der dog forholdsvis ikke have stor Betydning. Den raa Tobak forarbejdes til Røg-, Skraa- og Snustobaker, og Tobaksindustrien, som er gaaet meget fremad, skaffer

ikke ganske faa Mennesker Beskæftigelse. I 1860 fandtes her 256 Tobaksspindere med 640 Medhjælpere, men Sigarrulning er desuden en Binæring for Mange. Tolden af Tobaksblade blev i L. af 4de Juli 1863 bestemt til 5 Sk., af Sigarer til 32 Sk, og af anden Tobak til 8 Sk. p. Pund, men den er ved L. af 5te Avgust 1864 foreløbig forhøjet med 8 Sk. for Sigarer og 2 Sk. for de andre Satser. Herved er Tobaksfabrikationen, som tidligere har nydt stor Beskyttelse, endnu noget begunstiget, ligeledes den indenlandske Tobaksavl.

Papirfabrikationen er temmelig gammel heri Landet, idet den gaar tilbage til Kristian den Fjerdes Tid, men den har først faaet større Betydning i indeværende Aarhundrede ved den Virksomhed, som er bleven udviklet af afdøde Drewsen og hans 2 Sønner paa Fabrikerne Strandmøllen ved Dyrehaven og Silkeborg i Jylland. Den første drives nu væsenlig ved Damp, den anden dels ved Damp dels ved Gudenaas Vandkraft. Papirfabrikationen har tidligere været en af de mest beskyttede Industrigrene heri Landet; først var Udførsel af Klude helt forbudt, senere blev den belagt med høj Told, der under stor Strid efterhaanden nedsattes; samtidig fordyredes Indførselen af fremmed Papir ved en betydelig Indførselstold. Nu er Tolden ifølge L. af 4de Juli 1863 for de groveste Sorter Papir $\frac{1}{2}$ Sk. og for de finere $2\frac{1}{2}$ Sk. p. Pund. Nedsættelsen af Beskyttelsen har dog langtfrå hæmmet Papirmøllernes Udvikling; vi nærme os tvertimod mer og mer det Punkt selv at kunne tilfredsstille den indenlandske Forbrug, samtidig med at denne er i meget stærk Tiltagende. I 1865—66 oversteg Indførselen Udførselen med henved 1 Mill. Pund.

Fabrikationen af Tapetpapirer har udviklet sig meget i de senere Aar. Etablissementer heri Kjøbenhavn forsyne nu Landet saaledes, at Indførselen af fremmede Tapeter kun er ringe. Holmblads Spillekort ere bekjendte; Spillekort ere beskattede med en Stempelafgift af 8 Sk. p. Spil og en Indførselstold af 2 Sk.

Bogtrykkerierne have siden 1848 hævet sig meget paa Grund af den tiltagende Smag for Læsning, hvorved deres Virksomhed stedse har kunnet udvide sig. De kjøbenhavnske Trykkerier, af hvilke Thieles er det største, have naaet et meget hæderligt Standpunkt, og ere i det Hele i Besiddelse af gode og hensigtsmæssige Maskiner. I Provindsbyerne støtte Trykkerier sig som oftest til Udgivelsen af et Lokalblad, da deres øvrige Virksomhed ifølge Forholdenes Natur, ialfald i de mindre Kjøbstæder, maa være noget indskrænket. Vore Bogbindere levere i Reglen godt Arbejde, men det er ikke saa billigt som paa flere Steder i Udlandet, hvor Maskiner tildels anvendes. Litografien og beslægtede Haandteringer drives i Hovedstaden og frembringe gode Arbejder, men det mindre Marked, der ikke tilsteder større Udvidelse af Bedriften, fører med sig, at Produkterne ikke i samme Grad udmærke sig ved Billighed.

Ved Papirfabrikationen og den videre Behandling af Papir beskæftigedes i 1860 henved 500 Hovedpersoner med 11 à 1200 Medhjælpere.

V. Handelen.

Handelens Betydning og Inddeling.

Medens Frembringelsen af Raaprodukter og disses Bearbejdelse gennem Industrien umiddelbart gaar ud paa at tilvejebringe de nødvendige Midler til Livets Ophold og Menneskenes Forsyning med Gjenstande, der tilfredsstille deres Trang og Ønsker, har Handelen ikkun mere indirekte samme Formaal. Den meddeler ikke Tingene nogen ny materiel Egenskab, som skaber eller forøger Brugbarheden, men idet den, ladende de allerede fremskaffede og tildannede Goder uforandrede gaa fra Haand til Haand, omsætter dem saalænge, indtil de endelig komme indenfor de egenlige Forbrugeres Omraade, udøver den en Virksomhed, som er ligesaa vigtig som den forudgaaende Produktion. — Naar derfor flere, især ældre og tyske Nationaløkonomer have betragtet Handelen som ufrembringende og herved paa en Maade have stemplet den som en mere underordnet Gjerning end de tvende andre nævnte Hovedvirksomheder i det økonomiske Liv, saa beror denne Opfattelse paa en fuldstændig Vildfarelse. Den har sin Rod i en Mangel paa Klarhed over, hvad der maa bestemmes, om en Virksomhed skal kaldes frembringende eller ikke. Det Afgjørende kan ikke være, om der er tilvejebragt noget absolut Nyt eller ikke, Sagen maa ses fra det økonomiske Standpunkt. Ufrembringende bliver herefter alt Arbejde, hvis Udbytte ikke svarer til de skete Opoffrelser, som altsaa sætter saa-

vel Arbejderne som Menneskeheden i Almindelighed i en slettere Stilling end før Arbejdet; frembringende er derimod enhver Virksomhed, der fremmer Menneskenes Økonomi og sætter dem istand til stedse at føre en rigeligere og mere udviklet Tilværelse. Handelen er altsaa i og føjr sig ligesaa frembringende som enhver anden nyttig Virksomhed. Idet Handelen flytter Varerne fra Frembringelsesstedet til Forbrugsstedet, idet den opbevarer dem, indtil Forbrugerne have størst Trang til dem, forøger den Varernes Værdi og giver dem i Virkeligheden deres sidste Fuldendelse. Handelen bevirker, at den ene Tids og det ene Steds Overflod kan bøde paa den andens Mangel; den forhindrer herved ligesaavel midlertidig og stedlig Nød, som den i Almindelighed til enhver Tid lader mange overflødige Produkter, der ellers hist og her uden Nytte vilde gaa tilgrunde, finde god og velsignelsesrig Anvendelse. Saaledes sikkres Tingene mod stedlig og øjeblikkelig Værdiløshed, og hvad der tillige i det økonomiske Liv er af stor Vigtighed, Prisforholdene blive langt stadigere. Ved store og hyppige Svingninger i Tingenes Pris forsvinder al sikker økonomisk Beregning. — Uden Handel var dernæst en udvidet Arbejdsdeling en Umulighed; Handel som særlig Virksomhed er derfor en nødvendig Betingelse for Produktionens store Opsving, og de stærkt handlende Nationer have altid været de rigeste. — Handelen forøger ogsaa derved Menneskenes Nydelse, at den sætter dem istand til paa et hvilket som helst Sted at blive delagtige i hele Jordklodens mangfoldige og forskelligartede Produktrigdom; vore daglige Fornødheder tilfredsstilles nutildags ved Frembringelser fra de fjerneste Egne. — Handelen har endelig den største Betydning som Middel i Kulturens Tjeneste. Den betinger saavel de mindre Samfunds som Nationernes livlige Samkvem og giver Menneskene gennem Selvinteressens stærke Baand Lejlighed og Lyst til at arbejde i Forening og lære af hverandre. Til alle Tider har Kulturen havt sit Hovedsæde, hvor alleslags Mennesker med Lethed kom sammen til Ud-

veksling af Produkter, af Ideer og af Synsmaader, og omvendt ere endnu den Dag idag Menneskene længst tilbage, hvor de have levet afsluttede, enten det saa er paa Grund af naturlige Forhold eller af egen Bestemmelse.

Handelen har været Gjenstand for forskellige stærke Angreb, hvis Omkvæd er, at den fordyrer Produkterne og at de Handlende leve paa deres Medborgeres Bekostning. Man indvender mod Groshandelen, at den opkøber Produkterne og saaledes skaber kunstig høje Priser, mod Detailhandelen, at den tager formegen Opgjæld og plyndrer de Fattige, som ere nødte til at købe i smaa Partier. — Disse Indvendinger have kun Betydning, naar den fri Konkurrence forhindres fra at virke. — De store Handlende kunne ikke vilkaarlig drive Priserne iveauet. Saasnart Talen er om Fornødenheds Gjenstande, som derfor ere tilstede i overordenlig Mængde og til en uhyre samlet Værdi, formaa de kun ved Opkøb at bringe Prisen til at stige, naar der virkelig er Mangel tilstede, paa hvilken Opmærksomheden henledes ved Opkøbene; i modsat Fald vil den ringe Masse, som bringes ud af Markedet, ingen Indflydelse øve, Opkjøbs-spekulationen vil kun gaa ud over de Handlende selv. Men i første Tilfælde vil Opkjøbet og Prisernes Stigning saa langtfra være til Skade for Samfundet, at det tvertimod er til Velsignelse; thi kun saaledes bringes Forbrugerne til straks at spare og at holde tilraade med det mindre Forraad, som ellers vilde slippe op før Tiden. Det er bedre i længere Tid at betale endog det tørre Brød dyrt, end til Slutningen aldeles at mangle det. — De mindre Handlende kunne under den frie Konkurrence ikke tage større Fortjeneste paa Varerne, end deres Mellemkomst mellem Frembringerne og Forbrugerne virkelig er værd, thi et forøget Tilbud af Arbejdskraft og Kapital vilde i modsat Fald snart trykke Udbyttet af deres Næringsvej ned til det sædvanlige. Man maa ikke se paa Forskjellen mellem Partiprisen og Udstykningsprisen alene, man maa tage Forholdet i sin Helhed; det er ikke alene Smaahandlerens Kapital, der skal

forrentes, ogsaa hans Arbejdskraft skal betales og hans Risiko skal dækkes. — Det er i det Hele saa temmelig en Vildfarelse, naar Mange antage de Handlendes Virksomhed for overvættes indbringende. Vel samle de kundskabsrige, forudseende og besindige Handlende store Formuer, naar Lykken er med dem, men langt flere Kjøbmænd gaa aldeles tilgrunde og nødes til at opgive deres Bo. Handelsudbyttet indeholder i Almindelighed foruden passende Arbejdsløn og sædvanlig Kapitalrente ikkun en Forsikkringspræmie for den større eller mindre Risiko. Ifølge den menneskelige Natur er Konkurrencen sjelden ubetydelig, hvor Hasard til en vis Grad gjør sig gjældende, eller hvor iøjnefaldende Løn til enkelte Dygtigheder lader Enhver haabe at naa noget Lignende.

Man skjelner sædvanlig imellem inden- og udenlandsk Handel, eftersom Omsætningen finder Sted mellem tvende Steder i Indlandet eller mellem Ind- og Udland. — Saalænge Nationaløkonomerne ansaa Guld og Sølv alene for Rigdom og derfor søgte Handelens berigende Kraft deri, at den ved Frembringelsernes Salg gav Nationen Anledning til foruden de Varer, som indkjøbtes, tillige at indvinde et Overskud i rede Penge, blev den udenlandske Handel holdt i Ære fremfor enhver anden, ej i Forbindelse med samme staaende Virksomhed, medens den indenlandske Handel betragtedes som temmelig unyttig og uvigtig, fordi, saa mente man, det ene Sted maatte tabe, hvad det andet mulig vandt. — Adam Smith, som klart paaviste det Forkerte i denne Anskuelse og som indsaa, at ved enhver fornuftig Handel vinde begge Parter, fordi de for en Værdi, for hvilken de ikke have Brug, erhverve en tilsvarende Værdi, til hvilken de trænge, lagde omvendt Vægten paa den indenlandske Handel, fordi den holder Frembringelsen igang paa to Steder i selve Indlandet og derfor giver Anledning til større Beskæftigelse end den udenlandske, som ikkun kommer et indenlandsk Sted tilgode. — Denne Betragtningssmaaade er dog ikke heller afgjørende; thi Maalet for al økonomisk

Virksomhed er og bliver alene den bedst mulige og letteste Tilfredsstillelse af de menneskelige Fornødenheder og Ønsker; Handelen maa derfor først og fremmest betragtes fra dette Synspunkt, altsaa bedømmes efter, om den tjener det nævnte Formaal eller ikke. Handelens Betydning er den, at den fører Produkterne til rette Sted og opbevarer dem til rette Tid, saa at enhver Frembringelse kommer til sin rette Forbruger. Det er i og for sig ligegyldigt, hvad enten den i saa Henseende fornødne Omsætning finder Sted mellem Ind- eller Udland, naar den kun iværksættes paa den billigste og hensigtsmæssigste Maade. Da imidlertid den største og derfor vigtigste Omsætning nødvendigvis maa finde Sted mellem Steder, som ikke ligge altfor fjernt fra hinanden, bliver ganske vist, især i større Lande, den indenlandske Handel ved sit Omfang af overvejende Betydning, men dette er en Følge af ydre Omstændigheder og ikke begrundet i Handelens forskjellige Natur, eftersom den er inden- eller udenlandsk. Den udenlandske Handel forsyner omvendt ethvert Land med mangfoldige Varer, som enten med stort Savn maatte aldeles undværes, eller som det i hvert Fald selv kun kunde frembringe ved meget forøgede Omkostninger. — Mellemhandelen, hvorved forstaas indenlandske Kjøbmænds Omsætning af Produkter mellem to udenlandske Steder, har kun forsaavidt Betydning for Indlandet, som den kan afkaste en Kjøbmandsfortjeneste, der tilmed ofte er usikker, fordi det altid er saa vanskeligt tilfulde at være inde i alle de Forhold, som betinge det heldige Udfald af et Handelsforetagende, naar man ikke personlig har Lejlighed til at undersøge og følge dem.

Handelen kaldes direkte, naar man indfører sine Forbrugsartikler fra selve Frembringelsesstedet og omvendt sender sine overflødige Produkter til deres endelige Marked, indirekte, naar man lader Varerne gaa igjennem flere Hænder og altsaa benytter Mellemhandlers Tjeneste. — Der bliver ofte lagt stor Vægt paa, om Handelen føres direkte eller indirekte, idet man gaar ud fra, at Mellem-

handlerens Fortjeneste er et Tab for En selv, og der er ogsaa tidligere heri Landet gennem forskellige Begunstigelser gjort større Opoffrelser for at fremme direkte Handel med Produkter, med Hensyn til hvilke der havde udviklet sig indirekte Omsætning. Dette er dog ubetinget urigtigt, thi vistnok kan den direkte Handel ofte have sine store Fordele, og i saa Fald kommer den nok igang af sig selv, men dette beror paa forskellige Forhold ja paa hele den økonomiske Udvikling saavel i Ind- som i Udland. Indirekte Handel maa foretrækkes, naar de indenlandske Arbejdskræfter og Kapitaler kunne finde anden mere indbringende Anvendelse end den paagjældende Handel. Det er overhovedet en daarlig økonomisk Visdom, som formener, at den Fortjeneste, som en Anden kan staa sig ved at modtage for Virksomhed i sin Tjeneste, den kan jeg altid ligesaa godt selv indvinde ved med egne Kræfter at gjøre mit Arbejde; Arbejdets rette Fordeling er netop til Held for Alle. — Ved Groshandel forstaaes i Almindelighed den Handel, ved hvilken Varerne omsættes i større Partier, og som derfor i Reglen finder Sted mellem Handlende indbyrdes, ved Detailhandel derimod den Virksomhed, som paa den ene Side gaar ud paa at sammenkjøbe de enkelte Frembringers overflødige Produkter til større Partier, paa den anden Side har til Formaal at udstykke Forbrugsartiklerne til de enkelte Konsumenter. Grænsen er imidlertid ofte ubestemt og vilkaarlig, naar Talen er om den enkelte Handlende, men begge Virksomheder ere lige vigtige og nødvendige.

Samfærdselsmidlerne.

Iblandt de Redskaber, som virke i Handelens Tjeneste og betinge dens Udvikling, skulle vi først nævne Samfærdselsmidlerne, der danne Forbindelsesledet mellem de forskellige Lande og Landsdele, dels ved at muliggjøre en betydelig Transport af Personer og Gods, dels ved at befordre og lette Tankeudveksling og Meddelelser fra det ene Sted til det andet. — I Menneskehedens første Barndom

har man aabenbart selv maattet flytte Tingene, men allerede tidlig lærte man at tæmme enkelte Dyr og benytte dem som Lastdyr, og denne Maade at transportere Folk og Varer paa er endnu almindelig i det indre Asien og Afrika, hvor store Karavaner af og til udgaa fra og til de betydeligste Handelspladse. En saadan Transportmaade er imidlertid meget ufuldkommen og kostbar, og kan kun tillade Omsætning af meget værdifulde og lidet vægtige Varer. Det har derfor været et stort Fremskridt, da man opfandt Vogne og saaledes blev istand til at befordre Mennesker og Produkter ved Trækmidler; men hertil udfordres Veje, som i større Udstrækning ere kostbare og besværlige at anlægge, og som derfor forudsætte en ikke ubetydelig Kapitalopsamling og en saa fremadskreden Kultur, at man finder sig i store Opoffrelser, uden straks at ville have et direkte Udbytte. — I det sidste Aarhundrede ere Vejene overalt blevne meget forbedrede, i de mest civiliserede Stater for en stor Del ved Chaussering, men selv de bedste Chausseer staa langt tilbage for Jernveje. Disse have vel været kjendte længere Tid tilbage og benyttede som Sporveje ved Havne, i Bjergværksgruber o. s. v., men en større Betydning have de dog først faaet i de sidste 30—40 Aar ved Dampkraftens Anvendelse som Trækmiddel. Den første større Jernbane aabnedes for Færdselen i England i 1825 mellem Manchester og Liverpool, og nu gjenne- skære Jernbaner i alle Retninger den kultiverede Verden og nye anlægges hvert Aar efter en storartet Maalestok. Anlæggelses- og Driftsomkostninger ere imidlertid betydelige for Jernbanerne, og de betale sig derfor kun i Egne, hvor en nogenlunde tæt, velstaaende og arbejdsom Befolkning, som har Brug for livlig Samfærdsel, allerede er tilstede eller dog hurtig kan tænkes tilvejebragt.

Billigere og lettere end Vejene paa Landjorden ere Vandvejene. Disse dannes saavel af selve Havet som dels af sejlbare Floder dels af Kanaler, der skyldes menneskeligt Arbejde sin Tilværelse. — Floderne og Kanalerne

udgjøre et vigtigt Samfærdselsmiddel for de større Indlande, især med Hensyn til Befordringen af tunge og omfangsrige Varer, som ikke kunne bære de langt større Transportomkostninger paa Landjorden. De ere derimod som oftest mindre hensigtsmæssige for Transporten af Mennesker og saadanne Gjenstande, for hvilke den hurtige Befordring opvejer Billigheden, thi naturlige Hindringer gjøre mængdesteds Sejladsen paa Floder og Kanaler langsom og uberegnelig, ligesom flere af dem af naturlige Aarsager (Frost, forskjellig Vandstand) kun lade sig benytte til visse Tider af Aaret. — Af allerstørste Vigtighed for Samfærdselen er Havet, især efter at Opfindelsen af Roret og Kompasset og i vort Aarhundrede af Dampskibene har gjort Sejladsen sikker og behagelig. Hvilken Indflydelse Havet som Samfærdselsmiddel har havt paa Menneskehedens aandelige og materielle Udvikling, ses bedst deraf, at Oldtidens Kultur netop opblomstrede i de Lande omkring Middelhavets Kyster, hvor det større rolige Indhav dannede en let Forbindelse mellem de forskjellige Nationer og mindre Samfund. Og endnu i vore Dage findes den højste Udvikling i det vestlige Evropa og i Nordamerika, som i andre Henseender ere meget mindre begunstigede af Naturen end mange andre Strøg paa Jordkloden, men som ved deres indskaarne Kyster og Sunde have let Adgang til Havet; medens omvendt de store Indlande, Afrika, Avstrallandet, Sydamerika, det indre Asien og tildels Østevropa staa langt tilbage. — Ligesom det fortrinligste Samfærdselsmiddel paa Landjorden, Jernbanerne, tilhører den nyere Tid, saaledes er dette ogsaa om ikke i samme Grad Tilfældet med det tilsvarende Transportmiddel paa Vandet, nemlig Dampskibene. Det første Dampskib i Verden besejlede Hudsonfloden i Nordamerika i Aaret 1807, det første evropæiske Dampskib byggedes i Skotland 1811 og det første Dampskib heri Danmark sattes igang 1819; nu besejle en Mængde Dampskibe alle Have og Floder.

Endnu yngre end Dampskibe og Jernbaner ere de elektriske Telegrafer; de tilhøre ganske vor Tid (1837—44)

og ere af en overordenlig Betydning, idet de vigtigste Efterretninger gennem dem kunne i et næsten forsvindende Tidsrum gaa Verden rundt. Efterat det ifjor er lykkedes at føre et elektrisk Telegraffog over Atlanterhavet og saaledes at tilvejebringe en hidtil ukjendt Forbindelse mellem Jordens østlige og vestlige Halvkugler, er der ingen Afstand mere, som kan forhindre Menneskene fra saa at sige øjeblikkelig at udveksle Tanker og Begivenheder.

Landevejene i Danmark ere egenlig først i dette Aarhundrede bragte i en Tilstand, som nogenlunde svarer til deres store Vigtighed. Det første Chausseanlæg begyndtes heri Landet 1764 fra Kjøbenhavn til Fredensborg; fra 1764 til 1793 byggedes endel Chausseer paa Sælland, men derefter gik Arbejdet istaa indtil 1821, da man atter for Alvor tog fat; det er dog især efter 1848, at Vejbygningsvæsenet har taget et stort Opsving. Frd. af 13de Decbr. 1793 og Frd. 29de Septbr. 1841, som ere vore vigtigste tidligere Vejlove, ere allerede nævnte i det Foregaaende. Ifølge dem have Vejene været delte i 3 Hovedklasser, Hovedlandeveje, som forbinde Rigets Provindser eller Hovedbestanddele af samme, mindre Landeveje, som enten føre fra Kjøbstad til Kjøbstad eller dog ere af Betydning for en større Kreds, og Biveje, som forbinde Landsbyerne, føre til Kirker, til Møller o. s. v. Hovedlandevejenes Anlæg og Vedligeholdelse betragtedes som en Statssag, og Omkostningerne udrededes af Statskassen, dog saaledes at de vedkommende Amter maatte tilskyde en Trediedel; Byrden for de mindre Landejees Vedkommende paahvilede Amtene og for Bivejenes de paagjældende Kommuner eller nærmest Interesserede. — Hovedlandevejene, der maatte betragtes som Samfærdselens Hovedaarer, udgik fra Kjøbenhavn med en Vej over Fredensborg til Helsingør, en Vej over Kjøge til Vordingborg, en Vej over Roskilde, Ringsted o. s. v. til Korsør og endelig en Vej over Roskilde og Holbek til Kallundborg. Paa Lolland-Falster førte Hovedlandeveje fra Gaabense til Guldborg og til Nykjøbing og derfra

til Sakskjøbing og over Maribo til Nakskov foruden en Sidevej til Nysted. I Fyn gik en Vej fra Nyborg til Slips-havn og fra Nyborg gennem Landet til Faaborg og derfra til Bøjgden med Overfart til Als, samt en Vej fra Nyborg over Odense til Middelfart med Sidevej til Assens. Jyllands Form førte med sig, at Hovedlandevejene her bleve 2 Længde-veje paa Øst- og Vestkyst, forbundne ved 2 Tverveje. Den østlige Længdevejs Udgangspunkt var Snoghøj, hvorfra en Vej førte til Kolding og derfra Syd paa gennem Slesvig, en anden Vej til Vejle, hvilken By tillige blev forbunden med Kolding ved en direkte Vej; fra Vejle gik Hovedlande-vejen over Horsens, Skanderborg, Aarhus, Randers, Hobro, Aalborg, Nørresundby og Hjørring til Frederikshavn. Den vestlige Længdevej gik fra Thisted som det nordligste Punkt over Ottesund, Struer, Holstebro, Ringkjøbing og Varde til Ribe. Tvervejene førte fra Randers over Viborg og Skive til Holstebro og fra Aarhus over Silkeborg til Ringkjøbing. Af disse Veje vare endnu i 1848 næsten de tre Fjerdedele af de jydsk Veje ikke chausserede, men dette er senere sket. De saaledes som Hovedlandeveje betragtede Veje ere tilsammenlagte omtrent 180 Mil. — De mindre Landeveje, som i 1865 opgaves (uden Bornholm) at udgjøre omtrent 620 Mil, ere ogsaa efterhaanden for største Delen grundforbedrede, saa at vi tilsammen have 800 Mil i det Hele gode Veje, hvoraf henved 350 Mil findes paa Øerne og over 450 Mil i Jylland. Paa Bornholm fandtes desuden i 1865 henved 27 Mil mindre Landevej. — Bivejene ere ogsaa i den nyere Tid bleve fremkommeligere, eftersom Nyttens af de til Vejenes Forbedring anvendte Midler mer og mer anerkjendes, og det efterhaanden bliver almindeligere at afløse Naturalarbejdet med Betaling til Folk, som overtage Vejenes Anlæg og Vedligeholdelse som Entreprise. De ere dog endnu mængsteds i temmelig simpel Stand, navnlig i Jylland, hvor det ogsaa paa de magrere og tyndt befolkede Egne er overordenlig byrdefuldt at holde lange Vejstrækninger i god Stand. — Ved Lov af 21de Juni 1867 ere nu

Hovedlandeveje og mindre Landeveje sammensmeltede, og de Førstes fremtidige Vedligeholdelse gaar d. 1ste April n. A. fra Staten over til Amterne, saa at samtlige offentlige Veje herefter kundes i 2 Klasser a) Landeveje, b) Biveje. Alt Vejarbejde in natura er bortfalden for Landevejenes Vedkommende, ligeledes for Bivejenes Vedkommende, forsaavidt deres Anlæg og Vedligeholdelse paahviler en Kjøbstad. Paa Landet kan derimod vedkommende Sogneforstanderskab bestemme, at Naturalarbejde finder Anvendelse paa Bivejene. Over samtlige Biveje ville Fortegnelser blive optagne. Alle Ledde paa Landevejene skulle bortskaffes, og de ville kun undtagelsesvis kunne vedblive at bestaa paa Biveje, naar der sørges for, at de ikke lægge Hindringer ivejen for Samfærdselen. Bommene paa Hovedlandevejene i gamle Kjøbenhavns Amt vedblive indtil videre, men en Ordning, hvorved dette enestaaende Forhold forandres, kan vistnok ventes gennemført i en nær Fremtid.

Jernbaner kunne nu anses for at have afløst Hovedlandevejene som Statens Forbindelsesaarer. Den første Jernvej heri Landet aabnedes i Aaret 1847 fra Kjøbenhavn til Roskilde; den er senere fortsat over Ringsted, Sorø og Slagelse til Korsør, og i Forbindelse med den er anlagt en Nordbane over Frederiksborg og Fredensborg til Helsingør med en Sidelystbane til Klampenborg. Disse Baner ejes af et Aktieselskab, som understøttes af Staten ved en 4 pCt.s Rentegaranti, der dog i de senere Aar (fra 1864) ingen Byrde har medført for Staten, idet Banerne give et større Renteudbytte. Statens tidligere Tilskud er tilbagebetalt. De sællandske Baner ville ventelig ifølge L. 21de Juni 1867 om føje Tid blive udvidede med en Jernvej fra Ringsted over Nestved til Vordingborg med en Fortsættelse paa Falster til Nykjøbing. — I Fyn og Jylland, hvor Færdselen ikke er saa stor som i Nærheden af Hovedstaden, er man gaaet en anden Vej, idet Staten selv har paataget sig Omkostningerne ved Jernbanernes Anlæg. Anlagte ere allerede en Jernvej fra Nyborg over Odense og Middelfart til Strib og fra Frederits

over Kolding til den slesvigske Grændse, samt en Jernvej fra Aarhus til Randers med Sidevej fra Langaa over Viborg og Skive til Struer og herfra sydpaa til Holstebro. Under Arbejde ere Vejene fra Frederits over Vejle, Horsens og Skanderborg til Aarhus samt fra Randers over Hobro til Aalborg. Til en nogenlunde Fuldstændiggjørelse af det jyske Jernbanenet udfordres endnu en Fortsættelse nordpaa til Frederikshavn og Bygningen af en Vestbane fra Holstebro sydefter med en Forbindelsesbane i det sydlige Jylland til Østkysten, men Bestemmelse herom vil maaske neppe blive tagen, førend de nysnævnte paabegyndte Arbejder ere endte. Det har ogsaa flere Gange været under Omtale at anlægge en Sidebane fra Aarhus til Silkeborg i det midterste Jylland. Driften af de fynsk-jyske Baner har hidtil været bortforpagtet til et engelsk Selskab, men er nu ifølge Lov af 14de Marts 1867 midlertidig overtagen af Staten selv. Udbyttet er foreløbig ringe, omtrent 1 pCt.

Af vore Vandløb ere kun faa af Betydning for Samfærdselen. Det er kun ved Kanalisering, at enkelte af dem spille Rolle. I større Udstrækning er dette i Grunden alene Tilfældet med Gudenaas i Jylland paa Strækningen fra Silkeborg til Randers. Allerede i Begyndelsen af Aarhundredet foretoges nogle Arbejder, som fortsattes efter 1830, men nogen egenlig Fuldendelse har Gudenaas Kanalisering først faaet i Aarene 1851—60. Aaen er nu virkelig sejlbar for Pramme og større Baade, idet den overalt er uddybet til 3 Fods Vandstand, og Forhindringer (Aalegaarde, Broer o. s. v.) ere fjernede saaledes, at de ikke længere spærre Vejen. — Susaa i Sydsælland er ligeledes i Begyndelsen af Aarhundredet kanaliseret i en Strækning af 3 Mil fra Bavelse-Sø til Karrebeksminde; den er 4 Fod dyb og har fornemlig Betydning for Brændetransporten og for Udslibningen fra Nestved. — Frederiksværk-Kanal fra Arresø til Issefjord, allerede anlagt i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, og Esrom-Kanal fra Esromsø til Kattegattet, anlagt i Begyndelsen af dette Aarhundrede, ere ikke af synderlig Betydning. —

Vigtig er derimod Odense-Kanal, som i en Strækning af omtrent 1 Mil fører fra Odense By til Fjorden. Den kan dog ikke benyttes til større Skibe. Den er oprindelig (1797—1804) anlagt for Statens Regning men blev i Aaret 1858 solgt til Odense Havnevæsen under Kommunens Garanti. — Ved Gudmund i Aalborg Amt er der i Slutningen af forrige Aarhundrede gravet nogle Kanaler og ved Ribe er for en halv Snes Aar siden Aaudløbet forbedret ved Kanalisering, men disse Anlæg ere hidtil mindre betydende. — Fra 1856—60 er Løgstørkanalen eller Frederik den Syvendes Kanal bleven anlagt; den forbinder det østlige og vestlige Limfjordsbækken, som adskilles ved lave Grunde, og er fornemlig af Vigtighed for de vestlige Limfjordssteder, som herigjennem have deres egenlige Forbindelse med Havet. — Kanalens Længde er $\frac{1}{2}$ Mil og dens Dybde er 10 Fod.

Af Broer, som ere vigtige for Samfærdselen, kunne særlig 2 fremhæves, der begge ere byggede i den aller-seneste Tid, nemlig Pontonbroen ved Aalborg over Limfjorden (1865) og Kristian den Niendes Bro ved Nykjøbing paa Falster over Guldborgsund (1867).

Med Kyststrækning er Danmark derimod særdeles godt forsynet, og Havet, der skærer en Mængde Fjorde og Vige ind i Landet, er et Hovedforbindelsesmiddel i vort Fædreland, som jo bestaar af Øer og en temmelig langstrakt Halvø. Kyststrækning er imidlertid ikke nok, den maa, for at gavne, være nogenlunde tilgængelig, og sikre og tilstrækkelig dybe Havne er derfor en Hovedbetingelse for Samfærdselen tilvands. — Ogsaa i denne Henseende er Danmark i det Hele taget gunstig stillet; paa Øerne og langs Halvøens Østkyst findes en Mængde mer eller mindre dybe Havne, der næsten alle ere fuldkommen sikre paa enhver Tid af Aaret. Den største og vigtigste af dem er Kjøbenhavns Havn, som dels er Orlogs- dels Koffardihavn, men som uagtet sit store Omfang øjensynlig trænger til betydelig Udvidelse. Hvad der især mangler, er Pladse med Adgang til dybt Vand for forskellige industrielle Anlæg.

En Fortsættelse af Havnen ved en Uddybning af Kallebostrand har været paa Bane, og vilde upaatvivlelig i mange Henseender blive af indgribende Betydning; men Forslaget har hidtil ikke kunnet trænge igjennem og vil tilvisse ogsaa lægge Beslag paa store Midler, som dog neppe kunde siges ufornuftig anvendte. — Af Provindshavne bør først nævnes de 2 betydelige Havne ved Helsingør og Frederikshavn, som tilhøre Staten, der væsenlig har anlagt dem som Sikkerhedshavne for Skibe, der komme ind fra Nordsøen og Kattegattet. Begge Havne have for faa Aar tilbage modtaget betydelige Udvidelser og Forbedringer. — Af andre (kommunale) Havne, som kunne rumme endel Skibe, skal frembæves Korsør Havn i Sælland og Svendborg Havn i Fyn. I Jylland er Aarhus Havn den vigtigste, den er i de sidste halve Snes Aar betydelig udvidet og fordybet og har desuden den Fordel, at den den største Del af Aaret holder sig fri for Is; mærkes maa det, at den ligger midt i Landet ved Knudepunktet for Østbane og Tverbane og saaledes er et bekvemt Udskebningssted for et meget stort Opland. I det sydlige Jylland har Frederits Havn ogsaa den store Fordel, at den holder sig aaben om Vinteren, men den er hidtil kun lille. Overalt paa Østkysten af Jylland er der forøvrigt ligesom paa Øerne Havne inde ved Fjordstæderne, der imidlertid ofte kun ere tilgængelige for mindre Skibe og tillige endel af Vinteren ere ubrugelige formedelst Is. — Paa Jyllands Vestkyst er der derimod absolut Trang til Udskebningssteder; der er ligefra Skagen til Blaavandshuk ikke en eneste Havn, og Vejen til vort vigtigste Omsætningssted, England, er saaledes meget besværligere, end den ellers vilde være. Der har derfor ofte, saaledes ogsaa i de sidste Aar, været stærk Tanke og Tale om at ofre selv betydelige Summer, naar derved en god og rummelig Vesthavn kunde fremskaffes, men Vanskelighederne have hidtil været overvejende. Flere Forslag have været paa Bane, saaledes til en Havn ved Viksøbugten nord for Thisted, til en Havn ved Ringkøbing og til en Havn ved Strandby indenfor Fanø, omtrent

1 Mil nordfor Ribe. Det første af disse Projekter har naturligvis mindst almindelig Interesse; ved begge de andre har man stor og berettiget Tvivl om, hvorvidt Maalet kan naas i en nogenlunde tilfredsstillende Grad. — I Nærheden af Strandby, men nordligere, nemlig ved Hjerting er der en Havn, paa hvilken man tidligere har offret ikke saa Lidt, men den er dels ikke ganske sikker (aaen mod Sydvest) dels utilgængelig for dyberegaaende Skibe (over 8 à 9 Fod). En Tidlang kunde Limfjordsaabningen ved Agger, indenfor hvilken der var sikker Anker- og Ladeplads ved Krik, benyttes, saalænge den holdt 7 à 8 Fods Vand. Aggerkanalen dannedes i Aaret 1825 derved, at Havet brød igjennem, og skjøndt Fiskeriet i Limfjorden tog stor Skade ved Gjennembrudet, der gjorde Vandet salt, var det dog i Begyndelsen tvivlsomt, om Begivenheden ikke var til Gavn for Stæderne ved det vestlige Limfjords-Bækken med deres Opland, da Indløbet gav dem en bekvem Adgang til Vesterhavet. Aggerkanalen blev i nogle Aar befaret af over 1000 Skibe, men efterhaanden sandede den til, Vandet blev for grundet, og nu er Indløbet indtil videre uden Betydning som Samfærdselsmiddel.

Vore Farvande ere i det Hele vanskelige at besejle, da de ere fulde af Grunde, men Sejladsen finder betydelig Understøttelse ved forskellige gode Fyr, som oplyse Kategattet, Store- og tildels Lillebelt, Øresund og forskellige Punkter af Østersøen, samt ved en Mængde Sømærker og ved Lodserier. Havet er desuden opmaalt og beskrevet paa Søkort. — Langs Vesterhavet og enkelte andre Steder (Bornholm) har Staten siden 1852 oprettet en Række Redningsstationer for Skibbrudne, der ere forsynede med synkefri Fartøjer og Raketkasteapparater.

Danmarks Handelsflaade bestod d. 1ste April 1866 af:
 3,649 Skibe m. en Drægtighed af 80,139 Kmlst*) (1 Kmlst. = 150 Kub.)
 hvoraf 873 — — 943½ —

*) Ifølge L. af 13de Marts 1867 vil det danske Skibsmaal for Fremtiden blive lig det engelske, altsaa Drægtigheden angives i Tons; en Ton er noget under $\frac{1}{2}$ Kmlst.

vare under 2 Kommerselæster, altsaa i Virkeligheden kun bedækkede Baade.

Over 2 Kommerselæsters Størrelse bliver altsaa:

2,776 Skibe med en Drægtighed af $79,195\frac{3}{4}$ Kmlstr.,
der vare saaledes fordelte:

Kjøbenhavn	392 Skibe	(o: $14,1$ pCt.)	m. $21,931\frac{3}{4}$ Kmlstr.	(o: $27,7$ pCt.)
Bornholm	111 —	4,0 —	m. 2,400 —	3,0 —
Søllandske Øgruppe	552 —	19,9 —	m. $14,066\frac{1}{4}$ —	17,8 —
Fynske —	958 —	34,5 —	m. $22,056\frac{3}{4}$ —	27,8 —
Jylland	763 —	27,5 —	m. 18,741 —	23,7 —
Tilsammen . .	2,776 Skibe	(100 pCt.)	m. $79,195\frac{3}{4}$ Kmlstr.	(100 pCt.)

Gjennemsnittsdrægtigheden for disse Skibe bliver efter Hjemstedet:

Kbhvn.	Bornholm	Sælland	Fyn	Jylland	Hele Landet.
Kmlstr. . 56,0	21,6	25,5	23,0	24,6	28,5

Heraf ses, at Kjøbenhavn vistnok efter sin Betydning som den eneste egenlig større Handelsplads i Landet kun forholdvis har faa Skibe hjemmehørende, men at dens Skibe derimod i Gjennemsnit ere ikke saa lidt over 2 Gange saa store som Skibene i det øvrige Land, hvilket er en naturlig Følge af, at Byen fornemlig driver Skibsfart paa Udlandet og saa godt som ene ejer Skibe, der gaa over de store Verdenshave. — I Provindserne, betragtede som Helheder, er Forskjellen paa Skibenes Gjennemsnittsstørrelse ikke overordenlig stor; Antallet er derimod i høj Grad afvigende. Den fynske Øgruppe er meget rig paa Skibe, isærdeleshed Ærø, som havde 297 Skibe paa over 2 Kommerselæster. At Jylland har faa Skibe, er en Følge af Provindsens mindre Velhavenhed samt af, at Vestkysten mangler Adgang til Havet. — Af Skibe under 2 Kmlstr. vare 463 hjemmehørende i Kjøbenhavn, 2 paa Bornholm, 252 paa de søllandske Øer, 112 paa de fynske Øer og 44 i Jylland. — Foruden Kjøbenhavn havde følgende Steder hjemmehørende Skibe med en samlet Drægtighed af over 1000 Kmlstr:

paa Bornholm/. Rønne.

— den Søllandske Øgruppe Helsingør, Dragør, Korsør og Nakskov.

paa den Fynske Øgruppe . Marstal, Svendborg, Odense,
Faaborg, Nyborg, Rudkjøbing
og Ærøskjøbing.

i Jylland Fanø, Aalborg, Aarhus, Horsens,
Randers og Thisted.

Efter Skibenes Størrelse kan dannes følgende Oversigt:

	Kmlstr.	Stkr.		Kmlstr.	
Skibe under	2	873	($\approx$ 23,9 pCt.)	med 943 $\frac{1}{2}$	($\approx$ 1,2 pCt.)
fra	2—15	1,477	40,5	-	10,587 $\frac{1}{2}$
—	15—30	385	10,6	-	8,376 $\frac{1}{2}$
—	30—50	410	11,2	-	16,114
—	50—100	391	10,7	-	26,323 $\frac{1}{2}$
—	100—200	98	2,7	-	13,377 $\frac{1}{2}$
over	200	15	0,4	-	4,417
Tilsammen .	3,649		(100 pCt.)	med 80,139	(100 pCt.)

Skibe under 2 Kmlstr. og over 200 Kmlstr. have aabenbart mindst Betydning, skjøndt Antallet af de første er meget stort. Det største Antal falder paa Skibe fra 2—15 Kmlstr., altsaa paa de Smaaskibe, som gaa herhjemme i Kystfarten; derimod er den samlede Drægtighed størst for de Skibe, som hovedsagelig gaa i udenrigs Fart, og da atter for Skibe fra 50—100 Kmlstr., som ikke alene benyttes paa de nærmere Have men tillige gaa til Middelhavet og over Atlanterhavet. Vore største Skibe sejle for en Del i Fragtfart i de fjerneste Have.

I Aaret 1832 havde vi 1626 Skibe paa 32,318 Kmlstr. og

1848 2000 — 42,974 —

Tilvæksten har altsaa til 1866, uanset at Ærø med sine 341 Skibe paa 6010 $\frac{1}{2}$ Kmlstr.s Drægtighed tidligere regnedes til Slesvig, været meget stor, siden 1832 med Hensyn til Drægtigheden henved 130 pCt. og siden 1848 over 70 pCt. Tilvæksten har været større for Øernes Vedkommende (især Fyn) end for Jylland, men mindst har den været i Kjøbenhavn. — Ved Begyndelsen af Aarhundredet havde Kjøbenhavn med sin store Fragtfart 319 Skibe af en samlet Drægtighed paa 25,783 Kmlstr., altsaa færre Skibe end nu men af et noget større Rumfang.

Af Dampskibe fandtes den 1ste April 1866:

Kjøbenhavn	31	Stkr.	med	1,951 $\frac{1}{2}$	Kmlstr.	og	1,977	Hestes Kraft.
Bornholm	1	—	—	37 $\frac{1}{2}$	—	—	75	— —
Søllandske Øgruppe	15	—	—	640 $\frac{1}{2}$	—	—	1,116	— —
Fynske	6	—	—	114	—	—	170	— —
Jylland	12	—	—	446	—	—	417	— —
Tilsammen	65	Stkr.	med	3,189 $\frac{1}{2}$	Kmlstr.	og	3,755	Hestes Kraft.

Heri ere ikke Søværnets Dampskibe iberegnete, da de tjene et andet Øjemed end Samfærdselen og Omsætningen, men ikke destomindre synes Antallet af Dampskibe temmelig ringe i Sammenligning med hele Handelsflaadens Størrelse. Dampskibenes Antal er imidlertid tiltaget stærkt i de senere Aar, de ere fordoblede i de sidste 10 Aar.

Elektriske Telegrafer kjendtes ikke heri Landet før 1852, da der ifølge L. af 17de Marts anlagdes en Statslinie fra Helsingør over Kjøbenhavn, Nyborg, Frederits og Flensborg til Hamborg. Senere ere ligeledes Statslinier anlagte fra Kjøbenhavn over Kallundborg og Samsø til Aarhus og over Vordingborg og Møn til Nykjøbing paa Falster igjennem Lolland til Nakskov, samt i Jylland en østlig Linie fra Frederits til Skagen og en vestlig Linie fra Ribe til Lemvig og Skive tilligemed en Forbindelseslinie fra Ribe til Kolding. — Desuden have Private saavel i Sælland som i Fyn og Jylland anlagt Linier, der forbinde de fleste af de Kjøbstæder, som ikke berøres af Statslinien, og udmunde i denne. — Med Syd- og Vestevropa kunne vi telegrafere gjennem Slesvig, og til Sverig fører et Tovg, som er nedlagt i Øresund, ligesom iaar direkte Telegrafforbindelse er tilvejebragt mellem Frederikshavn og Norge (Arendal). — Paa Statens Telegrafflinier er der i det sidste Halvaar (Januar-Juni 1867) befordret 140,294 Telegrammer, hvoraf kun 1,7 pCt. vare udenrigske (gjennemgaaende), Resten hørte til Landets egen Korrespondanse; af disse Telegrammer vare atter omtrent $\frac{3}{5}$ udvekslede med Indlandet, $\frac{2}{5}$ med Udlandet.

Staten sørger fremdeles for Samfærdselen ved Postvæsenet. — Da den Grundsætning i Almindelighed strengt bør overholdes, at Staten ikke skal give sig af med økonomiske Foretagender, naar disse ikke nødvendigvis udkræve

Samfundsmagtens Styrelse, saa fortjener det nærmere Undersøgelse, om det overhovedet er rigtigt, at Staten, som hos os, driver Postvæsen og forbeholder sig en vis Eneret i saa Henseende. Spørgsmaalet kan dog neppe besvares anderledes end bejaende. Det er ikke ubetinget rigtigt, at Staten ikke skal overtage økonomiske Foretagender; Sætningen gjælder egentlig kun i saadanne Tilfælde, hvor en virksom fri Konkurrence kan antages at ville træde istedetfor den offentlige Forsorg. Men Konkurrencen vilde, naar Staten slap Sagen ud af sin Haand, ingenlunde udstrække sig over hele Landet. Private vilde kun kaste sig over de bedre Forbindelseslinier, som give antagelig Overskud, de vilde derimod lade dem ligge, som give Tab, fordi de ere mindre benyttede, og det uden Hensyn til, om de ikke destomindre for det hele Samfund ere af Vigtighed eller endog af særdeles Interesse. Enden vilde blive, at Staten maatte drive Postvæsen, hvor der var Tab forbunden dermed, men vilde gaa Glip af Fordelen, som andetsteds kan indvindes til Tabenes Dækning. Men hertil kommer, at de almindelige Grunde, hvorfor Statsindustri er særlig kostbar, i ringe Grad ere tilstede med Hensyn til Postvæsenet. Den egentlige Befordring skaffes tilveje ved Udbud eller Akkord, netop paa samme Maade, som den Private maatte gjøre det, og til Administration kunne mange Kræfter benyttes, som Staten alligevel maa helt eller halvt underholde. Staten er selv i ikke ringe Grad Forbruger ligeoverfor Postvæsenet, og den er desuden i flere Henseender mægtig interesseret i en fuldstændig regelmæssig og paalidelig Postgang. De enkelte Private, som benytte Postvæsenet, og det er med andre Ord hele Nationen, have under en kontrolleret og hæderlig Statsbestyrelse en langt større Sikkerhed og Garanti, end om Foretagendet overlades til en enkelt eller flere Private, der altid nærmest se paa egen Fordel og egen Bekvemmelighed. Naar overhovedet Tilfredsstillelsen af en almindelig Fornødenhed ifølge Sagens Natur fornuftmæssigen

iværksættes gennem et Monopol, da er Samfundsmagten i Reglen den rette Driftsherre.

Postvæsenet har heri Landet kun Eneret til Befordring af forseglede Breve og af Penge samt Værdipapirer, som lyde paa Ihændehaveren (L. af 11te Marts 1851). — I den sidste Menneskealder har Postvæsenet modtaget en Mængde Forbedringer, en Følge af de betydelige tekniske Fremskridt og den stærke materielle Udvikling. Saavel Befordring af Personer som af Gods iværksættes nu ganske anderledes bekvemt, sikkert, hurtigt og hyppigt end tidligere. Det er dog især med Hensyn til Brevportoen, at vor Tid kan opvise en gennemgribende og i alle Henseender fordelagtig Reform. Indtil Aaret 1840 bleve Brevtaksterne i hele Verden beregnede i Forhold til Vejlængden, og Portoen var derfor meget dyr, saasomt et Brev skulde gaa længere end til en af de allernærmeste Postationer. I 1840 indførtes i England efter Forslag af Rowland Hill den saakaldte Pennytakst, det vil sige en lav ensformig Porto for Breve indtil en vis Vægt uden Hensyn til Afstanden, og denne Reform har efterhaanden, ialfald med visse Indskrænkninger, hvor Indlandene ere meget store, vundet Indgang i alle Lande, ligesom en Mængde mellemrigske Overenskomster ere trufne med Systemet som Grundlag. Heri Danmark gennemførtes Reformen i 1851. — At det nye System er en stor Fordel for Brevskriverne, er straks indlysende, thi Afsendelsen af et Brev, som tidligere ofte kunde vække økonomiske Betænkeligheder, er nu forbunden med saa ringe Bekostning, at denne aldrig kan komme i Betragtning, naar man ellers anser det for ønskeligt at give fjerne Venner og Bekjendte en Meddelelse. Den ensformige Porto muliggjør desuden saadanne Lettelser for Afsendelsen, at disse ofte for Brevskriveren ere af ikke mindre Betydning end selve Udgiftsformindskelsen. For Postvæsenet vil Forandringen i Tidens Længde ikke medføre formindsket Indtægt, da Tabet paa det enkelte Brev opvejes af den forøgede Brevmængde. Den lette og billige Brevforsendelse fremkalder

snart i overordenlig Grad Stigning af Brevskrivernes Antal, og den tidligere betydelige om end lovstridige Forsendelse ved Lejlighed bortfalder. Den ensformige Brevporto opfylder tilmed, naar man ser rigtig til, Retfærdighedens Forordringer i større Maal end den forholdsmæssige Porto efter Afstanden. Udgangspunktet skal nemlig ikke være den større eller mindre Omkostning, som den Private vilde have, hvis han selv skulde befordre sit Brev, men derimod Postvæsenets virkelige Udgifter, som naturligvis bør dækkes. Men disse medgaa i overvejende Grad til Indretning af passende Stationer og til Lønning af de fornødne Embeds- og Bestillingsmænd, i langt mindre Grad til den egenlige Befordring. En hensigtsmæssig Ordning af hele Postforbindelsen er i alle Brevskriveres Interesse og bør billigvis betales af dem i et ligeligt Forhold. Derimod er Forskjellen, som kan flyde af en noget større eller noget mindre Afstand indenfor passende Grændser, saa ringe, at den Nemhed og Simpeltid i hele Forretningsgangen saavel for Postvæsen som for Publikum, der staar i uopløslig Forbindelse med den ensformige Porto, langt opvejer den Omstændighed, at man i enkelte Tilfælde betaler lidt mere og i andre lidt mindre, end der maaske strengt taget kunde tilkomme En. — At Systemet i større eller mindre Grad er anvendeligt overalt, hvor dets Forudsætninger fuldstændig eller tildels ere tilstede, følger af sig selv. Det kan saaledes om end indenfor langt snevrere Grændser benyttes ogsaa med Hensyn til Person- og Varetransport, fornemlig paa Jernbaner og Dampskibe osv.

Indtil November 1833 afgik kun 2 Gange om Ugen Brevpost fra Kjøbenhavn til Hamborg, hvorimod der fra Hamborg indgik Breve til Kjøbenhavn 4 Gange om Ugen. Pakkepost gik paa Hovedlinierne og de vigtigste Sidelinier i Kongeriget 1 Gang om Ugen, til afsides liggende Byer derimod højst hver 14de Dag. — I 1834 oprettedes den første Diligensebefordring mellem Kjøbenhavn og Hamborg, 2 Gange ugenlig. Fra 1834—45 udvidedes Postvæsenet saaledes, at der til og fra enhver ikke aldeles ubetydelig Kjøb-

stad ankom og afgik 4 Brevposter og 2 Pakkeposter om Ugen, og lukket Befordring indførtes paa alle vigtige Linier. Dampskibsforbindelserne blev ogsaa i dette Tidsrum af Vigtighed, idet Postvæsenet dels selv satte flere Dampskibe igang dels benyttede den private Dampskibsfart. — Fra 1846—18⁵⁴/₅₅ gik man fremdeles saaledes fremad, at enhver ikke aldeles uvigtig By fik daglig Forbindelse med Kjøbenhavn og Hamborg, og paa flere Steder i Holsten og Slesvig sattes Landpostbude igang. Fuldførelsen af den sællandske Jernbane i 1855 efterfulgtes af en yderligere Udvikling af Postvæsenet og ved Udgangen af Finantsaaret 18⁵⁹/₆₀, som er det sidste Aar, hvorom fuldstændig Beretning foreligger Offenheden, vare daglige forenede Brev-, Pakke- og Personposter med lukket Vogn indførte i stor Udstrækning. Denne Udvikling er senere stadig skreden fremad, og Postvæsenet benytter naturligvis tillige Jernbaner og Dampskibe, hvor disse frembyde en bedre og hyppigere Forbindelse. — Efter 1851 ere mange Brevsamlingssteder oprettede paa Landet og Landpostbudeinstitutionen har fundet Indgang i Kongeriget, om end endnu kun i mindre Grad. I 1851 skete ogsaa et Fremskridt derved, at Systemet med Postanvisninger og Postforskud indførtes. — I 1861 indrettedes Byposter i alle Byer med over 6000 Indbyggere.

Alt dette har medført, at Postvæsenet er blevet et langt nyttigere Redskab i Samlivets Tjeneste end nogensinde før. I hvilken Grad den bedre og billigere Betjening har virket, ses i en enkelt Hovedretning tydeligst af en Sammenstilling af Brevenes Antal i de forskjellige Aar. I det gamle danske Monarki var Antallet af afsendte Breve i 1833 henved 2 $\frac{1}{2}$ Mill., i 1846 var det vokset til 3 $\frac{7}{8}$ Mill. og i 18⁵⁹/₆₀ til 13 $\frac{4}{10}$ Mill. Tilvæksten var altsaa i de første 13 Aar 55 pCt. og i de sidste 13 Aar endog 246 pCt., men Reformen falder ogsaa i den første Halvdel af denne Periode. Efter 1860 opgives ikke afsendte, men ankomne Breve. Disse udgjorde i Konge-

riget 18^{60/61} lidt over 6½ Mill. og 18^{64/65} henved 8½ Mill.; Tilvæksten var i disse 5 Aar paa det Nærmeste 30 pCt.

Omsætningsmidlerne.

Ligesom bekvemme og sikre Samfærdselsmidler ere af største Vigtighed for Handelen, saaledes gjælder det Samme i ikke mindre Grad om Omsætningsmidlerne. — I Spidsen for disse staar et bestemt og urokeligt Pengevæsen, men Pengenes Historie i vort Fædreland leverer som i de fleste andre Lande i rigeligt Maal sørgelige Beviser for, hvilke udstrakte og gjennemgribende Ulykker Forvirring i Pengevæsenet nødvendigvis maa foraarsage. — Da de ædle Metaller fremfor nogen anden Vare ere i Besiddelse af de Egenskaber, som tilsammen betinge et godt og hensigtsmæssigt Byttemiddel, nemlig almindelig anerkjendt Værdi, Uforanderlighed, Ensartethed, Delelighed o. s. v., have de efterhaanden fortrængt alle oprindelig indførte Mellemed ved Kjøb og Salg, og bruges nu i møntet Tilstand som Penge af samtlige kultiverede Folkeslag.

Heri Landet var Svend Tveskjæg den første Konge, som slog Mønt, men hele Middelalderen igjennem møntedes Penge foruden af Kongerne tillige af Bisper, enkelte Kjøbstæder o. s. v. Allerede herved blev Pengevæsenet meget broget, men værre var det, at navnlig Kongerne under deres stadige Pengeforlegenhed grebe til den Udvej at slaa slet Mønt, og i hvilken Udstrækning dette efterhaanden skete, kan alene ses deraf, at en Mark, som nu er ⅓ Rigsdaler, af hvilke 18½ Stkr. udmøntes af 1 Mark fint Sølv kølnsk Vægt, sikkert oprindelig har skullet gjælde for en fuld Mark Sølv, altsaa været 111 Gange saa meget værd som nu. — Efter Enevoldsmagtens Indførelse blev Møntningen et Regale, og i 1671 blev det fastsat, at der af 1 Mark Sølv skulde udmøntes 9¼ Spesies, men ved Siden af de nye Spesies lod man den ældre slettere Mønt (Kroner og Smaamønt) blive i Omløbet, og Følgen var naturligvis Forvirring. I 1695 iværksattes derfor en gjennemgribende Omordning af Møntvæsenet. Møntfoden blev nu den, som

gjaldt i de nordtydske Hansestæder, nemlig Kurantmøntfoden, efter hvilken 1 Mark fint Sølv udmøntedes til $11\frac{1}{3}$ Rd., saa at $122\frac{1}{2}$ Kurantdalere skulde have samme Værdi som hidtil 100 Spesies. Kurantmøntfodens Indførelse raadede imidlertid ikke Bod paa Usikkerheden i Pengevæsenet. Udmøntningen af slet Mønt vedblev, og de nordtydske Stæder og Smaafyrster fik ved det fælles System rig Lejlighed til at oversvømme Danmark med deres fuldt saa slette Penge. Ikke destomindre holdt Kurantmøntfoden sig uantastet i omtrent hundrede Aar, efter hvilket Tidsløb den tildels maatte vige for den gamle Spesiesmøntfod. Forandringen gennemførtes for Hertugdømmerne i Aaret 1788 og for Kongeriget tildels i Aaret 1794, men da ikkun større Mønter prægedes efter den nye Møntfod, vedblev den gamle Skillemønt som lovligt Betalingsmiddel, kun at 100 Spesies blev sat = 125 Kurantdalere. Herved gjordes Beregningen fra den ene Møntfod til den anden simplere, og den slidte og beklippede Kurantmønt var ingenlunde mere værd.

En fuldstændig Reform skete først i Aaret 1813 ved Indførelsen af Rigsbankmøntfoden, der i Grunden er den samme som Spesiesmøntfoden, da der udmøntes $18\frac{1}{2}$ Rd. af 1 Mark fint Sølv, og altsaa 2 Rd. er aldeles lig med 1 Spesies. Fremmede (tydske) Mønter, især slet Skillemønt, vedbleve ikke destomindre at gaa i daglig Handel og Vandel ikke alene i Hertugdømmerne men ogsaa i den sydlige og vestlige Del af Nørrejylland. Begivenhederne i 1848 fordrev først den tydske Skillemønt fra Jylland, og Danmark kom aldrig saavidt, at Slesvig befriedes for samme, skjøndt den danske Mønt efterhaanden vandt god Indgang ogsaa i denne Landsdel. I 1854 forandredes Navnet til Rigmønt, men uden at hermed var forbunden nogen reel Forandring af Systemet. Vægt og Finhed blev den samme som hidtil og Inddelingen ogsaa; Daleren deles fremdeles i 6 Mark à 16 Skilling. Vor Rigmøntfod staar med Hensyn til forefaldende Beregninger i et ret bekvemt Forhold til Nabo-landenes Møntsystemer, idet nemlig 2 Rd. dansk = 1 Spesies

Norsk = 4 Rd. Svensk R. M. = 3 Mark Hamb. Banko; men det vilde dog være et stort Fremskridt, om man gik endnu videre. I saa Henseende kan isærdeleshed fremhæves Møntenhed med de nordiske Naboriger og Indførelse af Titalsystemet. Man har hos os begaaet den store Fejl at indføre Titalsystemet i Henseende til Vægt og at blive staaende herved, uden at gjøre sig klar, at Titalsystemet, saasnart Folk i en kort Tid have vænnet sig til samme, frembyder overordenlige Lettelser med Hensyn til alle mulige Beregninger, men at dets delvise Indførelse kun skaber Forvirring og forøgede Besværligheder. Indførelsen af en nordisk Møntenhed møder Vanskeligheder fra 2 Sider, fra deres, som overhovedet altid holde paa det Gamle, og fra deres, som haabe paa en almindelig Møntenhed for hele den kultiverede Verden. Det er dog sjelden rigtigt at skyde det mindre Gode tilside for en fjern Mulighed af et større.

Fortiden præges i Danmark som virkelig Mønt i Ordets strengeste Betydning: Dobbeltthalere, Rigsdalere og halve Rigsdalere; de ere alle 14-lødige. Som Skillemønt præges i Sølv: 8-lødige 16-Skillingsstykker eller Marker og 4-lødige 4-Skillinger samt i Bronse: Skillinger og Halvskillinger. Af ældre Mønter haves desuden endnu enkelte $\frac{2}{3}$ Spesies og $\frac{1}{3}$ Spesies samt af Skillemønt ligeledes enkelte 32 Skillinger, 8 Skillinger og 3 Skillinger i Sølv. I Guld præges enkelte og dobbelte Frederiksdorer eller Kristiansdorer, men de ere Gjenstand for Kursberegning og bruges derfor ikke som egenligt Omsætningsmiddel herhjemme. Da Skillemønten ikke har fuld Værdi, er Ingen forpligtet til at modtage mere af den end 3 Rd. ad Gangen i Sølv og 16 Sk. i Bronse (Frd. 31te Juli 1818).

I nøjeste Forbindelse med Møntvæsenet staar hele vort Banksystem og Pengesedlerne. Den første Bank heri Landet stiftedes i Aaret 1736 af et privat Interessentskab, og erholdt allerede ved sin Oprettelse flere betydelige Begunstigelser af Regjeringen. Dens Grundfond var $\frac{1}{2}$ Mill.

Rd. Kurant, og dens Bestemmelse var at tjene baade som Deposito-, som Laane- og som Seddelbank; dens Sedler bleve ej tvungent Betalingsmiddel mellem Mand og Mand, men de modtoges i alle offentlige Kasser, og saavel offentlige Stiftelser som Bestyrelser for Umyndiges og andre lignende Midler henvistes til Banken som det rette Opbevaringssted for alle Summer, for hvilke der ikke i Øjeblikket havde bestemt Anvendelse. Kurantbanken af 1736 led imidlertid straks ved sin Oprettelse af flere Mangler; dens Grundfond var i og for sig temmelig lille, naar Banken skulde have en udstrakt Virksomhed; der gaves ingen Bestemmelser om Beskaffenheden af de Pantør eller hvad anden Sikkerhed, Banken skulde fordre ved sine Udlaan; og der fandtes endelig ingen betryggende Garanti for dens Sedlers vedvarende Værdi overensstemmende med deres Paalydende, thi vel var Banken forpligtet til stedse paa Forlangende at indløse dem med Sølv, men da hverken Sedlernes Mængde var begrændset eller et vist Forhold fastsat mellem Seddelmassen og Bankens Sølvbeholdning og øvrige Ejendele, havde man ingensomhelst Sikkerhed for, at Banken virkelig til enhver Tid vilde være istand til at opfylde sin Forpligtelse. Hvor uheldigt dette var, viste sig ogsaa meget tidligt; Bankbestyrelsen, der hovedsagelig arbejdede paa at skaffe Bankinteressenterne stort Udbytte, gjorde snart saa betydelige Udlaan og Diskontoforretninger, at den vilde være kommen i største Forlegenhed, om større Beløb af dens Sedler vare blevne forlangte ombyttede mod Sølv, og den udvirkede allerede i 1745 hos Regjeringen, at Banken midlertidig fritoges for at indløse sine Sedler. Denne Fritagelse toges vel tilbage i Aaret 1747, men istedetfor at være bleven klog af Erfaring, fortsatte Bankbestyrelsen sin hensynsløse Seddeludstedelse og sin øvrige til Bankens Kræfter uforholdsmæssige Virksomhed, og den udlaante endog store Summer til Statskassen, men fik rigtig nok ogsaa til Gjengæld saameget lettere i Aaret 1757 en fornyet midlertidig Fritagelse for Seddelindløsning, hvilken

aldrig ophørte. Da Banken nu manglede det Hensyn, som dog tidligere maatte tages, steg Udlaanene til Regjeringen, og Seddelmassen forøgedes mere og mere. — Saalænge Banken var privat, havde Regjeringen imidlertid nogen Vanskelighed ved stadig at benytte den som Hjælpekilde; Finantserne overtog derfor Banken i Aaret 1773, og Sedlernes Antal steg nu i de næste 10 Aar fra c. $6\frac{1}{2}$ til c. 16 Mill. Rigsdaler. Følgen heraf blev, at Sedlerne begyndte at falde i Kurs, og Grunden, hvorfor dette ej langt tidligere var sket og ej heller nu fandt Sted i nogen betydelig Grad, maa ene tilskrives de for Danmarks Handel saa usædvanlig gunstige Forhold, som paa den Tid herskede i Evropa. Efter 1784 tænkte dog den nye Regjering, som i saa mange Henseender fremmede Landets Udvikling, paa at ordne og befæste Pengevæsenet, og dette udførtes ogsaa for Hertugdømmernes Vedkommende ved den i Aaret 1788 oprettede Spesiesbank i Altona. Kurantsedlerne og den slette Kurantmønt sattes udaf Omløb, og Hertugdømmernes befriedes derved for de Ulykker, som det uheldige Pengevæsen senere paaførte det øvrige Land. Her gik man nemlig en mindre radikal Vej, og hvad der blev det Værste, man holdt ej sine Løfter, til dobbelt Skade for de Landsdele, som maatte bære de Tryk, der i alt Fald tilkom hele Staten. I 1791 oprettedes en Spesiesbank i Kjøbenhavn, som blev en Privatbank paa Aktier til et Beløb af 2,400,000 Spesies (Altonaerbanken var en Statsbank); men Ulykken var, at dette Grundfond for en stor Del blev uvirkeligt, idet Indbetalingerne ej behøvede at være i Sølvmønt men kunde gøres med Kurantsedler efter Kurs, hvorfor ogsaa Banken kunde indløse sine egne Spesies-sedler, der altid skulde forholde sig til Sølveholdningen som 19:10, med Kurantsedler efter Kurs. Hvad Kurantsedlerne nemlig angik, da saa man sig ej istand til straks at indløse dem, men der bestemtes, at aarlig $\frac{3}{4}$ Mill. skulde inddrages, og var dette Løfte blevet holdt, var deres Antal dog stadig blevet formindsket og endelig svundet ind til

Nul; men Regjeringen omgik fuldstændig denne Forpligtelse, thi vel opbrændte den aarlig det fastsatte Beløb, men samtidig udstedte den ny imod al Tro og Love, og ved Udbrudet af Krigen i 1807 var man ikke alene ikke kommen et godt Stykke henad Vejen til Kurantsedlernes fuldstændige Inddragelse, men deres Antal var endog blevet forøget fra 16 til 27 Mill. Daler. Den Københavnske Spesiesbank fik aldrig nogen stor Betydning, thi Bestyrelsen begyndte straks med at forstrække Finantserne med Mønt, og i 1799 laante den endog over Halvdelen af Bankens Sølvebeholdning til Regjeringen, hvoraf Følgen naturligvis blev, at Kreditten tabtes, og Virksomheden for største Delen standsedes. I Aaret 1807 toge Sagerne pludselig en aldeles fortvivlet Vending, Staten inddroges i en højst ulykkelig Krig, og Finantserne manglede Midler til at dække de med samme forbundne betydelige Udgifter; Regjeringen, som dog hidtil havde vist et vist Maadehold med sin Seddeludstedelse, greb til den ødelæggende Udvej at udgive Sedler i Masse, og Sedlernes Beløb steg i faa Aar fra 27 Mill. til 142 Mill. Rd. Kurant, som i Slutningen af Aaret 1812 fandtes i Omløbet. Den uundgaaelige Følge heraf kunde ikke udeblive, Kursen faldt Dag for Dag, og tilsidst gjaldt 18 Rd. Kurantsedler ikkun 1 Spesies i Sølv. Handelen var gaaet uhyre tilbage, og de økonomiske Forhold vare ved den evindelige Vaklen i Pengevæsenet blevne i højste Grad fortrykte og usikre. Det var derfor aldeles nødvendigt at gribe til radikale Midler for at raade Bod paa den fordærlige Tilstand; Pengenes Værdi maatte hæves paany og sikkert for Fremtiden, men dette lod sig ikke gjøre paa anden Maade end ved en Formindskelse af Sedlernes Beløb til Overensstemmelse med Behovet. At indløse Sedlerne formaaede Regjeringen imidlertid ikke, og dette behøvedes ej heller, thi de, som nu havde Sedlerne i Eje, havde ingenlunde betalt dem efter deres Paalydende; man spillede derfor ligefrem Statsbankerot, idet man indkaldte Kurantsedlerne og indløste dem med Rigsbanksedler (Kurantmøntfoden

hævedes aldeles), saaledes at man gav 1 Rigsbankseddel ($\frac{1}{2}$ Spesies) for 6 Kurantsedler (1 Rd. Kur. = $\frac{4}{5}$ Spesies), eller med andre Ord saaledes, at man omtrent betalte 10 pCt. af sin Seddelgjæld. Alle Gjældsfordringer, offentlige og private, nedsattes til 1 Rd. Rbk. for 1 Rd. Kur., naar Gjælden var ældre end fra 11te Septbr. 1807, men var den yngre, meget mere efter en vis Skala. Disse Foranstaltninger vare nødvendige og efter Tilstanden berettigede, og det er egenlig ikke Statsbankerotten, som man maa bebrejde Regjeringen, men den Letsindighed og Hensynsløshed, som fremkaldte Bankerotten ved en saa overdreven Seddeludstedelse, at de sørgelige Følger straks maatte have staaet klart for Øje.

Det var ved Forordningen af 5te Januar 1813, at de omtalte Bestemmelser foreskrevs; den samme Forordning ophævede alle tidligere Bank- og Laaneinstituter, og indrettede i deres Sted en hel ny Bank, Rigsbanken, som fik Eneret til at udstede Sedler og kun maatte udgive dem indtil et vist Beløb. Af Mangel paa Sølv grundedes Banken paa en første Prioritetsret i alle faste Ejendomme af 6 pCt. af deres Værdi (Taksationerne af 1802), hvilken Prioritet af Ejendomsbesidderne skulde forrentes med $6\frac{1}{2}$ pCt. aarlig, indtil den var indfriet med rede Sølv; men da Landmændene formedelst de trykkende Tider ikke engang saa sig istand til at udrede Renterne, erholdt de en Lettelse af endog $\frac{5}{8}$ af Beløbet, hvilke eftergaves dem i de Kongelige Skatter og saaledes i Grunden betaltes af Regjeringen. Rigsbankens Indtægter skulde anvendes til at samle et Sølvfond til fremtidig Indløsning af Sedlerne, hvis Beløb fastsattes til 46 Millioner Rigsdaler, nemlig 27 Mill. til Indfrielsen af den tidligere Seddelmasse (Kurantsedler, Spesiessedler og andre Pengerepræsentativer), 4 Mill. til et Laanefond og 15 Mill. til et Reservefond til overordenlige Udgifter for Finantserne, som ikke kunde bekvemme sig til at give Seddel-fabrikationen ud af Hænderne for Intet. Banken maatte desuden overtage en Obligationsgjæld til Finantserne af 10

Mill. (ved Norges Adskillelse nedsat til 7 Mill.), som skulde forrentes og afbetales med 6 pCt. aarlig, samt paatage sig aarlig at udrede 350,000 Rd. til Forrentning af de Obligationer, som udstedtes til Indfrielsen af visse Papirpenge i Hertugdømmerne. — Rigsbankens Oprettelse og de i Forbindelse med samme staaende Foranstaltninger syntes i Begyndelsen aldeles ikke at ville føre til Maalet. Bankens Stilling som Statsbank indgød ingen Tillid, thi man stolede, som ganske naturligt, ikke paa Regjeringens Løfte om, at Banken aldrig skulde blive benyttet af Finantserne til yderligere Seddeludstedelse; den fastsatte Seddelmasse af 46 Mill. Rigsd. var allerede for stor til hele Landets Behov, og da Regjeringen gav efter for Misfornøjelsen i Hertugdømmerne og indrømmede, at Sølv mønt der skulde være det eneste lovbestaaende Betalingsmiddel, og da det tilmed blev sandsynligt, at Norge vilde blive skilt fra Riget, og Sedlerne saaledes ene falde paa Kongeriget, blev Misforholdet endnu mere indlysende, og Kursen sank derfor Dag for Dag saaledes, at der endog til en vis Tid gaves 140 Kurantsedler (thi disse indløstes først i Slutningen af 1814) eller 23 Rigsbanksedler for 1 Spesies i Sølv. Efterat Freden imidlertid var vendt tilbage i Januar 1814, og Kurantsedlerne senere vare indløste, og da Forvirringen i de økonomiske Forhold begyndte at sætte sig, bidrog dette i Forbindelse med Regjeringens Løfte om at lade Banken blive privat uden nogensomhelst Forbindelse med Statsstyrelsen til en stadig Forbedring af Kursen, saa at denne endog i Midten af Aaret 1818 havde hævet sig til 253 (200 = pari). — Ifølge aabent Brev af 6te April 1818 gik endelig Rigsbanken fra 1ste Aug. 1818 over til at blive en Nationalbank (Oktr. 4de Juli 1818) under et eget Interessentskabs Bestyrelse.

Nationalbanken, som indgik i Rigsbankens Rettigheder og Forpligtelser, skulde have til Formaal: 1) at fremkalde og befæste et sikkert Pengevæsen i Landet ved efterhaanden at bevirke Sedlernes Parikurs og at samle et tilstrækkeligt Sølvfond, saa at Sølv og Sedler, som paa An-

fordring kunde erholdes ombyttede med Sølv, i Fremtiden kunde blive det eneste lovlige Betalingsmiddel, 2) at forrente og afdrage Bankens Obligationsgjæld, 3) at fremme Handel og Omsætning som Laane- og Depositobank. Som Midler hertil anvistes Banken 1) dens Grundfond, som bestod af de tidligere Hefstelser til Rigsbanken (for Landejendomme $\frac{1}{6}$), af Rigsbankens Ejendele, af mulige frivillige Indskud, samt af Bankheftelserne fra Hertugdømmerne, forsaavidt sammes Debitorer maatte ønske at vedblive som Interessenter i Banken, 2) den aarlige Rente af de $\frac{5}{6}$ af Hefstelserne paa Landejendommene, hvilken Staten skulde vedblive at svare saalænge, indtil samtlige i Omløb værende Rigsbanksedler derved kunde blive inddragne, 3) de Betalinger, som vilde indkomme fra Hertugdømmerne fra dem, som efter nærmere bestemte Regler valgte at udløse sig fra deres Forpligtelse til Banken, hvilket næsten Alle gjorde ved aarlig at betale 6 pCt. Afdrag af deres Bankheftelse, indtil den paa dem faldende Del af Hertugdømmernes Andel af Bankens Seddel- og Obligationsgjæld fuldt var udbetalt. Bankens Gjæld blev: 1) alle i Omløb værende Sedler til et Beløb af noget over 31 Mill. Rigsd., hvilke efterhaanden skulde indfries, 2) en Obligationsgjæld paa henved 14 Mill. Rd., som hidrørte dels fra de ovenfor omtalte 7 Mill. Rd. til Finantserne, dels fra de ligeledes omtalte Obligationer til Indfrielse af Hertugdømmernes Papirpenge. Interessenter i Banken bleve Besidderne af de Ejendomme, paa hvilke Bankheftelserne hvilede (Landejendomme $\frac{1}{6}$), samt de, som gjorde frivillige Indskud, hver for det indbetalte Beløb, dog saaledes, at ingen Aktier (hvilke kunne overdrages til Andre og derfor ere Gjenstand for Kjøb og Salg) udstedtes for Beløb, som ikke udgjorde fulde 100 Rd., medens det dog tillodes saavel at udfylde det Manglende ved direkte Indbetaling som ogsaa at sammenlægge flere mindre Hefstelser. Retten til at fuldstændiggjøre Aktier ved Tilskud blev senere, da Nationalbankaktierne steg over pari, benyttet i temmelig stort Omfang, hvorfor det i 1839 bestemtes, at Enhver, som ønskede at nyde Godt af samme,

maatte foretage Udfyldingen inden 1ste August 1842, og Tilladelsen eksisterer derfor ikke mere. — Nationalbanken tog straks fat paa sin Virksomhed, og da det snart viste sig, at den altfor store Seddelmasse vedblev at bevirke en skadelig Vaklen i Pengeforholdene, skaffede den sig allerede i Aaret 1820 Tilladelse til at optage et Laan, ved hvilket den paa en Gang saa sig istand til at inddrage 6 Mill. Rd. Sedler, og efter den Tid forbedrede Kursen sig jevnt, saaledes at den i Slutningen af Aaret 1838 blev pari, hvilket den siden bestandig har været. I samme Aar afgjordes ogsaa en med Finantserne opstaaet Strid om Statens Forpligtelser til Banken, hvilken Strid væsenlig drejede sig om, hvorlænge Finantserne skulde vedblive at betale Renterne af de $\frac{5}{6}$ Heftelser i Landejendommene, og nærmest endtes til Fordeel for Banken. Spørgsmaalet angik c. 12 Millioner Rd. (Hertugdømmernes Andel af Seddelmassen), og Banken erholdt af Finantserne 2 Mill. Rd. i Obligationer, som tilhørte Staten, samt en af Staten udstedt 3 pCt. Obligation paa 7,300,000 Rd., som skulde forrentes og afbetales med Renterne af $\frac{2}{3}$ af Bankheftelserne (Rd. 328,000) i $38\frac{1}{2}$ Aar, saa at Finantserne i Aaret 1876 ville have opfyldt hele deres Forpligtelse til Nationalbanken. I Aaret 1840 bestemtes Seddelmassen til $16\frac{1}{2}$ Mill. Rd., der for den ene Halvdel skulde funderes paa Sølv for den anden paa gode sikre Effekter til et Beløb af mindst $\frac{1}{2}$ Gang mere. Sølvfondet skulde atter for den ene Halvdel bestaa af gangbar Mønt, men for den anden kunde Sølvbarrer eller Hamborger Banco, det sidste dog kun for $\frac{1}{4}$ af Beløbet, træde istedetfor egenlige Penge; den Halvdel af Sikkerhedsfondet, som ikke behøvede at være Sølvvaluta, maatte kun med $\frac{1}{4}$ bestaa af Prioriteter i faste Ejendomme, fordi disse altid i trange Tider vanskelig hurtigt kunde lade sig realisere. I 1845 erklæredes endelig Sedlerne for realisable og ombyttes nu stedse paa Forlangende med Sølv, saa at de altsaa ere sikre pari Kurs, og da den tiltagende Omsætning snart fremkaldte Trang til flere Papirpenge, forøgedes Sedlernes

Antal i 1847 til 20 Mill. og i 1854 til 24 Mill. Rd., ligesom det ogsaa i 1847 bestemtes, at de mindste Sedler skulde lyde paa 5 Rd. Under 21de Oktbr. 1859 er det endvidere bleven tilladt Nationalbankens Bestyrelse at udstede Sedler til et hvilket som helst Beløb, men ligesom det allerede i 1854 var bestemt, at de sidste 4 Mill. Sedler af de 24 Millioner skulde være stærkere sikrede end de første 20 Millioner, nemlig ved 3 Mill. i Sølv og 1 Mill. i Sterling- eller Banko-Veksler, saaledes blev nu Seddeludstedelse af over 24 Millioner betinget af Tilstædeværelsen af et tilsvarende Beløb i Mønt eller Barrer. Nationalbanken skal altsaa som Sikkerhed for 24 Millioner Sedler kunne forevise $10\frac{1}{2}$ Millioner i Sølv, $3\frac{1}{2}$ Millioner i Banko- og Sterling-Veksler samt 15 Millioner i andre Fordringer, hvoraf kun $\frac{1}{4}$ Prioriteter, og naar de 24 Millioner overskrides, fuld Valuta i Sølv for denne Del af Beløbet.

Nationalbanken er den eneste Seddelbank heri Landet, men den spiller desuden en overordnet Rolle som Laane- og Kreditanstalt. Ved sit Seddelmonopol raader den i Virkeligheden over en Kapital af $13\frac{1}{2}$ Mill. Rigsdaler, nemlig det Seddelbeløb, for hvilket den ikke behøver at have Sølv liggende; Aktiekapitalen er omtrent $13\frac{1}{2}$ Mill. Rigsdaler, og Bankens Driftskapital kan derfor beregnes til et samlet Beløb af 27 Millioner Rigsdaler, en Sum, som efter vore mindre Forhold er temmelig storartet. — I Aaret 1837 stiftede Nationalbanken en Filial i Aarhus og i 1844 en anden i Flensborg, af hvilke dog især den sidste ikke har udfoldet nogen betydelig Virksomhed. — Nationalbanken laaner i faste Ejendomme, dog stedse i mindre Maalestok; derimod laaner den paa haandsaaet Pant i større Udstrækning, især paa Statspapirer og andre let realisable Papirer, saasom Kreditkasse- og Kreditforeningsobligationer. Den diskonterer fremfor Alt Veksler, saavel inden- som udenlandske. Den virker desuden som Giro- og Depositobank, idet den aabner Folio i sine Bøger for dem, som maatte ønske det, og indenfor en vis Grændse svarer den ogsaa

nogen Rente til Vedkommende. Pengeeffekter og Kostbarheder modtages af Banken til Opbevaring mod en rimelig Godtgjørelse. — Medens Bankens Aktionærer i mange Aar aldeles intet Udbytte erholdt, da Overskudet maatte anvendes til Pengevæsenets Ordning, har Udbyttet derimod siden 1844 været ret rigeligt; den Nedgang, som i nogle Aar var en nødvendig Følge af Tabene i Handelskrisen af 1857—58, er overvunden, men selv en stadig Rente paa 8 à 9 pCt. kan langtfra anses for overvætted i Forhold til Fortidens Opoffrelser.

Privatbanken i Kjøbenhavn. Denne Bank traadte i Virksomhed i 1857 med en Grundfond af 2 Mill. Rigsdaler, som i 1864 er forøget til det Dobbelte. Den ejer saaledes en ikke ringe Kapital, og under en kraftig og virksom Bestyrelse har den til Dato forstaaet at gjøre denne særdeles frugtbringende. Hertil har bidraget, at den meget benyttes som Depositobank og saaledes i Virkeligheden raader over betydelige fremmede Kapitaler. Den laaner paa Veksler og haandfaaet Pant, den udsteder Kreditiver paa fremmede Pladser og har flere Gange deltaget i Afslutningen af offentlige Laan.

Kjøbenhavns private Laanebank blev stiftet i 1854 med det Formaal at skaffe Haandværkere og mindre Industri-drivende Laan, men den gik snart over til at blive en ganske almindelig Bank. Dens Grundfond var oprindelig ringe, men er nogle Gange forøget, sidst i 1864, saa at den nu udgjør 1 Mill. Rigsdaler. — Den i 1862 oprettede Industribank har optaget den private Laanebanks første Formaal, men den raader indtil videre kun over mindre Kapitaler; først i 1866 er Aktiekapitalen bleven fulde 100,000 Rd.

Provindsbanker. I Aaret 1846 stiftedes den første private Provindsbank heri Landet i Odense, og den er endnu med en Aktiekapital, der i de sidste Aar fra noget over $\frac{1}{2}$ Mill. Rigsdaler er forøget til 1 Mill. Rd., den betydeligste af sine Lige. Fra 1850—57 oprettedes ikke mindre 12 private Provindsbanker, nemlig Slagelse Bank, Maribo Bank og Middelfart Bank samt 9 Banker i Jylland, nemlig i Hjørring, Thisted,

Skive, Aalborg, Randers, Horsens, Vejle, Kolding og Ribe, men flere af disse have kun en temmelig ringe Grundfond. De virke dog tillige ved Hjælp af Deposita, hvis Totalbeløb kan antages at nærme sig de egenlige Aktiekapitaler, saaledes som i 1859, i hvilket Aar de nævnte provindsielle Banker tilsammen disponerede over en Kapital af omtrent $3\frac{3}{4}$ Millioner Rigsdaler i Aktiekapital og Deposita. — Et rigtig velordnet Bankvæsen, saa at Bankerne hver for sin Omkreds blev det egenlige Omsætningssted og tillige Mellemedet for Kredsens Kreditforhold til Yderverdenen, vilde være en stor Velsignelse, men dette Maal er endnu fjernt. Vore Banker skulde til den Ende ikke alene raade over større Midler, men maatte ogsaa bestyres efter andre Grundsætninger, end Tilfældet er med de fleste af dem.

Skjøndt Sparekasserne ikke saa direkte som Bankerne ere Midler for Omsætningen, saa bidrage de dog i overordenlig Grad til Samling af Kapital, som finder sin Anvendelse gennem Udlaan. Det kan derfor være naturligt at nævne dem her. Den første Sparekasse i Kongeriget Danmark oprettedes i 1810 paa Grevskabet Holsteinborg, den næste i Odense 1816, den tredie i Kjøbenhavn 1820. Senere er Antallet steget saaledes, at Danmark ved Udgangen af 1865 havde ialt 75 Sparekasser. I Aaret 1838 indeholdt i samtlige Sparekasser endnu kun 2,142,180 Rd., hvoraf over Halvdelen i Kjøbenhavns Sparekasse. I Begyndelsen af 1848 var Beløbet vokset til 9,284,000 Rd. (2,027,000 i Kjøbenhavn), ved Slutningen af 1855 til omtr. $20\frac{1}{2}$ Mill. Rigsdaler, ved Slutningen af 1860 til over $29\frac{1}{4}$ Mill. og endelig ved Slutningen af 1865 til henved $43\frac{1}{4}$ Mill. Rigsdaler. Disse Midler fandtes saaledes fordelte:

i Kjøbenhavns Sparekasser	9,093,319 Rd.
- Sællands, Møns og Bornholms do.	11,550,151 —
- Lolland-Falsters do.	2,689,115 —
- Fyns, Langelands og Ærøes do	9,603,935 —
- Jyllands do.	10,276,227 —
Tilsammen	43,212,747 Rd.

Af de kjøbenhavnske Sparekassers Kapitaler vare over de $\frac{3}{5}$ Dele anlagte i Stats- og andre offentlige Papirer, neppe $\frac{1}{3}$ Del vare anbragte i private Udlaan. Provindssparekasserne havde derimod anvendt de $\frac{4}{5}$ Dele af sine Kapitaler til private Udlaan og kun $\frac{1}{5}$ Del til Erhvervelse af Papirer, de jydskes Kasser endog henholdsvis over $\frac{5}{6}$ Del og omtr. $\frac{1}{12}$ Del. Navnlig de Kjøbenhavnske Sparekasser benyttes til dels som Banker. I Reglen kan det vistnok ikke anses for heldigt, at Sparekasser og Bankvirksomhed sammenblandes, da disse Instituters Formaal og hensigtsmæssige Bestyrelsesmaade ere aldeles forskellige.

Som Redskab i Omsætningens Tjeneste maa Søassuransevæsenet nævnes. Vi have i saa Henseende først og fremmest det allerede i 1726 stiftede Kongelige Søassurans-Kompagni, der virker med en Grundfond af 600,000 Rd. foruden en betydelig Reservefond; men desuden besørges Søforsikkring af 3 private Selskaber i Kjøbenhavn, nemlig »de private Assurandører«, »den Kjøbenhavnske Søassurans-Forening« og »den 3die Søassurans-Forening«. I Provindserne ere flere gjensidige Forsikkringsselskaber i Virksomhed, saaledes i Nakskov, Rønne, Odense, Svendborg, Marstal, Randers og paa Fanø.

I Kjøbenhavn findes en Børs, hvor Kjøbmændene daglig mødes, og for et Par Aar siden er ligeledes en mindre Børs etableret i Aarhus. — Overalt i Provindserne holdes Markeder, ikke alene i Kjøbstæderne men ogsaa hist og her paa Landet. Denne Institution trænger imidlertid til Omordning, da den nærmest tilhører en mindre udviklet Tidsalder. Markeder ere dog endnu særdeles nyttige med Hensyn til visse Produkters Omsætning (Kvæg o. s. v.) samt i Almindelighed paa mere afsides liggende Steder.

Det danske Maal- og Vægtsystem ordnedes ved Frd. 10de Januar 1698. Grundlaget for Maal blev den danske Alen, som skulde svare til 2 Rhinlandske Fod. Det viste sig imidlertid senere, at der var mindre Unøjagtigheder tilstede ved de opbevarede Normalmaal, og det bestemtes

derfor i 1820, at Foden skulde reguleres saaledes, at den netop udgjorde $\frac{1}{38}$ af det enkelte Sekundpenduls Længde. Denne Bestemmelse kom dog ikke til Udførelse og den forandredes i 1835 derhen, at Foden blev lig den rhinlandske Fod, saaledes som denne bemeldte Aar blev reguleret i Preussen. — Vægtenheden var oprindelig 1 Pund = $\frac{1}{62}$ af Vægten af en Kubikfod destilleret Vand, men ved Resol. af 20de Aug. 1839 bestemtes Pundet at skulle være = $\frac{1}{2}$ fransk Kilogram, eller med andre Ord det gjordes en Ubetydelighed tungere end hidtil. Ifølge L. af 19de Febr. 1861 er Tidelingen i alt Væsenligt indført med Hensyn til Vægten, men en Omordning i samme Retning for Maalenes Vedkommende lader stedse vente paa sig og bør absolut sættes i Forbindelse med en lignende Forandring af Møntsystemet. Skibsmaalet, som tidligere udtryktes i Læster à 150 Kubikfod, er nu ved L. af 13de Marts 1867 forandret til den engelske Ton, der er noget mindre end $\frac{1}{2}$ Læst.

Handelslovgivningen.

Handelen eller den Virksomhed, som gaar ud paa Formueserhverv ved Omsætning af Gjenstande, der netop ere erhvervede i dette Øjemed, var ifølge vor tidligere Lovgivning næsten udelukkende bunden til Kjøbstæderne, og i disse betinget af Borgerskabs Erhvervelse paa vedkommende Næring. For at nedsætte sig paa Landet som Handlende var det nødvendigt at have særlig Bevilling, som meddeltes af Indenrigsministeriet (før 1848 Rentekammeret). I Helsingør, Odense og Aalborg var der endogsaa Lavg, hvori den Handlende var forpligtet til at indtræde. I Kjøbenhavn vare ligeledes Vinhandlere, Hørkræmmere, Urtekræmmere, Isenkræmmere samt Silke-, Uld- og Lærredskræmmere Lavgstvang undergivne. — Først i 1845 tillodes det ved Frd. af 23de April Landboere at opkjøbe og til Kjøbstæderne at indføre og sælge alle Landvæsensprodukter, dog saaledes at herved ingen Forandring skete i Henseende til Bestemmelserne om Torvetvang, og ej heller Nogen herved blev berettiget til

at udføre de opkjøbte Varer til Udlandet, forsaavidt der ikke tidligere havde Hjemmel derfor, saasom med Hensyn til Heste og Kvæg efter Frd. 11te Juni 1788. — At Udsalg ene kunde finde Sted i Kjøbstæderne, blev endogsaa staaende som en Grundsætning i Lovgivningen lige indtil 1856, uagtet det nødvendigvis maatte være overmaade besværligt for Folk i mere afsides Egne og især for den mindre bemidlede Klasse, som er henvist til at købe i smaa Partier, at være nødte til altid at hente sine Forbrugsartikler i Kjøbstaden, og uagtet Lovgivningen af den Grund ogsaa i Virkeligheden i stor Udstrækning blev overtraadt, fornemlig i Jylland. Den saakaldte Høkerlov af 8de Marts 1856 raadede Bod herpaa. Ved den tillodes det Høkere paa Landet at udsælge Landvæsensprodukter og visse andre af de almindeligste Forbrugsartikler, saasom Salt, Lys, Sæbe, Kaffe, Sukker o. s. v., i mindre Partier. Slig Handel kunde dog i Reglen ikke drives nærmere ved nogen Kjøbstad end en Mil, og det ansaas nødvendigt at forpligte Høkerne til ikke at indforskrive deres Varer fra Udlandet men at købe dem i Kongerigets Kjøbstæder.

En gennemgribende Forandring i Handelslovgivningen iværksattes ved L. af 29de Decbr. 1857, som nu er den gjældende Hovedlov i dette Forhold. Ved denne tillodes det Handlende at nedsætte sig saavel i Kjøbstæderne som paa Landet i en Afstand af mindst $1\frac{1}{2}$ Mil fra nærmeste Kjøbstad. Vedkommende skal dog først erhverve i Byerne Borgerskab og paa Landet Næringsbevis, hvis Meddelelse er afhængig af 1) Fuldmyndighed, 2) Raadighed over sit Bo, 3) at man ikke er dømt fra Æren eller til offentligt Arbejde, 4) Indfødsret eller 5 Aars Ophold i Riget, men som, naar disse Betingelser ere tilstede, heller ikke kan nægtes. Kvinder have erholdt samme Adgang til Handelsnæring som Mænd, men de faa i Byerne Næringsbevis istedetfor Borgerskab. I Kjøbenhavn deles Handelen i Groshandel og Detailhandel. Grossererne kunne uden Indskrænkning sælge til Detaillisterne men til Andre ikkun i Partier af 20 Rd.s Værdi eller derover, enkelte Varer undtagne, af hvilke en vis Mængde

kan sælges af dem uden Hensyn til Salgsprisens Størrelse; Grossererne maa ikke holde aaben Bod. Detaillisterne maa sælge enhver Vare, som ikke særlig er undtagen, i mindre Partier end Grosserere, og de maa ikkun sælge fra aaben Bod, som ikke kan have paa flere Steder i samme Kommune. I Kjøbstæderne og paa Landet kan Handel i Stort og Smaat forenes under den saakaldte almindelige Kjøbmandshandel og det er derfor ikke udenfor Kjøbenhavn sædvanligt, at Nogen tager Borgerskab eller Næringsbevis som Grosserer eller Detailist alene. Kjøbstadbeboere have erholdt samme Ret som Landboerne efter Frd. af 23de April 1845. Al Torvetvang er ophævet, ligeledes Handelslagene saavel i som udenfor Kjøbenhavn. Derimod maa Handelsvirksomhed ikke drives i Forening med industriel Næring. Kommissionshandel er tilladt under samme Betingelser som Handel for egen Regning, dog maa Ingen sælge Varer i Smaat for udenlandsk Regning. Som fuldstændig frie Handelsnæringer kunne nævnes Handel med Statspapirer, med Kvæg, Korn, Agerdyrkningsredskaber, alle mindre betydelige Husholdningsvarer, samt Speditionsforretninger og Rederi. Loven indeholder desuden Bestemmelser for forskellige enkelte Arter af Handel samt for Salg fra Skibe, ved Auktion og ved Markeder. Loven af 8de Marts 1856 om Høkerhandel paa Landet er i alt Væsenligt stadfæstet ved L. af 29de Decbr. 1857.

Al Slags Omløben med Varer (Bissekramhandel) er fremdeles forbudt. Denne Grundsætning er endogsaa yderligere gennemført ved L. af 1ste Juni 1861, som bestemte, at den nogle indenlandske Kobberværker allerede i 1768 tilstaaede Ret til at forhandle deres Varer ved Kobberførere skulde ophøre fra 1ste Januar 1866. At Bissekramhandel ikke er saa nødvendig som tidligere, da Handlendes Nedsættelse paa Landet var forbudt, samt at den kan give Anledning til visse Misligheder, kan meget vel indrømmes, men det er vanskeligere at indse, at ubetinget Forbud mod denne Art Handel hermed er retfærdiggjort.

Fremmedes Handelsberettigelse er ordnet ved Frd. af 8de Juni 1839. De kunne ved at løse Adgangsbevis,

der gjælder for 1 Aar og koster for et Handelshus 80 Rd. samt, naar Vedkommende vil afslutte Handler for flere Handelshuse, 40 Rd. for hvert af disse udover det første, erhverve Ret til at sælge efter Vareprøver eller Mønsterkort. Denne Ret gaar dog ikke videre end til at sælge Partier en gros til indenlandske Handlende eller til Næringsdrivende, som i deres Bedrift benytte Varen. De kunne altsaa hverken sælge i Smaat eller til Forbrugere i dette Ords snevrere Forstand, ej heller forhandle Varer, som ere indkjøbte i selve Landet.

Sønæringen er ordnet ved L. af 19de Febr. 1861 og L. af 11te Febr. 1863. Hovedreglen er den, at vidtløftigt Fiskeri og Søfart i underordnet Egenskab er fri Næring. Førere af Skibe paa over 6 Kmlstr. maa tage Borgerskab eller Næringsbevis. Særegen teoretisk og betydeligere praktisk Søkundskab fordres kun af Skibsførere, som fare udenfor de danske Farvande eller føre Skibe paa over 40 Kmlstr., samt af første Styrmand paa Skibe i Farten udenfor Nord- og Østersøen eller i Almindelighed paa Skibe over 40 Kmlstr.

Handelen med Bilandene har altid været særlige Regler underkastet. I sin Tid, da Besiddelsen af Kolonier ansaas for en stor Herlighed, erhvervede Danmark ligesom de fleste andre søfarende evropæiske Nationer nogle mindre Landstrækninger i de forskjellige Verdensdele, men vore Besiddelser i Ostindien bleve i 1845 og de paa Guineakysten i 1850 afhændede til England, og vi have nu kun tilbage af tidligere saakaldte Kolonier de 3 vestindiske Øer, St. Croix, St. Thomas og St. Jan. Handelen paa disse Øer blev naturligvis oprindelig ordnet efter Handelsbalansesystemets Grundsætninger. Herefter var Koloniernes Opgave dels den at forsyne Moderlandet med saadanne almindelig efterspurgte Raaprodukter, hvis Dyrkning hjemme forbødes af klimatiske Forhold, og som man derfor enten maatte have fra egne Kolonier eller se indførte fra Udlandet, dels den at være Afsætningssted for Industriprodukter fra Moderlandet, hvilke man ønskede at skaffe et større og sikkert Marked. Paa Koloniens eget Vel tænkte Ingen. De mest unaturlige Baand

lagdes paa Frembringelsen og paa Handelen, hvilken sidste saavidt muligt indskrænkedes til Moderlandet og endogsaa ofte monopoliseredes for enkelte Handelshuse eller Selskaber. Følgen heraf blev naturligvis, at Koloniernes Velstand gik tilgrunde, og at de baade middelbart og umiddelbart kostede Moderlandet langt mere, end de indbragte. At Danmark ligeoverfor sine Kolonier fulgte Datidens almindelige Politik, saa at den vestindiske Handel ikke alene forbeholdtes Kongens Undersaatter, men endog en Tidlang monopoliseredes for det vestindiske Kompagni, var naturligt nok; det kan snarere synes forunderligt, at man dog temmelig tidlig til en vis Grad kom bort herfra. Dette skete ikke destomindre, thi vel vedblev Kolonialpolitikken lige indtil den nyere Tid at være gjældende ligeoverfor St. Croix, men allerede under Frederik den Femte kom man ind paa en ganske anden Vej for de 2 andre Øers Vedkommende. Grunden hertil var den, at St. Thomas og St. Jan viste sig meget ufrugtbare og derfor lidet egnede til Frembringelse af Kolonialvarer, medens de derimod ved deres Beliggenhed og tildels ogsaa ved deres Nationalitet maatte antages særlig skikkede til at blive Hovedstation i Vestindien. I Betragtning heraf gaves Handelen paa St. Thomas og St. Jan ved Frd. 9de April 1764 i det Væsenlige fri for alle Nationer; man vendte vel i 1777 tilbage til det gamle System, men ved Frd. 4de Novbr. 1782 gaves atter Handelsfrihed (som senere har holdt sig), kun med den Indskrænkning, at Handelen fra og til Evropa skulde føres med danske Skibe, hvilken Indskrænkning hævedes ved Pl. af 17de Novbr. 1815 mod en Toldforskjel, der faktisk aldrig har været trykkende. Den frugtbare Ø St. Croix maatte derimod lige til Aaret 1833 deje alle de Indskrænkninger, som den merkantile Handelspolitik havde opfundet. Den var saa at sige ene henvist til Omsætning med Danmark; Sukker maatte endog kun føres til Kjøbenhavn og de enkelte Provindsbyer, som havde Raffinaderier. Handel med Nordamerika kunde ikke aldeles forbydes, da Øen herfra maatte hente visse Fortæringsgjenstande og andre Fornødenhedsartikler, men den indskrænkedes saameget som muligt. Dette

iværksattes dels gennem en snever Begrænsning af de Varer, hvis Indkjøb tilstedtes, dels ved Paabud om, at Betalingen for de indførte Varer kun for den halve Del maatte ydes gennem Udførsel af Sukker. Systemet modificeredes lidt i 1823, men en Hovedforandring skete først ved Frd. 6te Juni 1833 og Frd. 19de Febr. 1834, ved hvilke Handelen frigaves for alle Nationer og alle Skibe, medens Moderlandet dog beholdt en ikke aldeles ubetydelig Begunstigelse gennem Udførseltolden. Handelen paa St. Croix er senere endelig ordnet ved L. af 30te Juni 1850, ved hvilken vestindiske Skibe ere satte i Klasse med egenlig danske; Toldbegunstigelsen for Varer til Danmark og for Afskibning i indenlandske Skibe er bibeholdt men kun i mindre Grad. Frihandelens Grundsætninger ere saaledes efterhaanden i det Væsenligste gennemførte med Hensyn til Handelen paa samtlige dansk-vestindiske Øer.

Handelen paa Island blev, efter i lang Tid at have været Monopolhandel dels i forskellige Kompagniers dels i Regjeringens Hænder, frigiven for alle danske Under-saatter i Aaret 1787. Omsætning med Fremmede tillodes først ved Frd. af 11te Septbr. 1816 og kun mod saa betydelige Afgifter (50 Rd. p. Kmlstr.), at Tilladelsen faktisk ene fik Betydning for Indførselen af Bygningstømmer og Trævarer fra Norge, for hvilke Artikler der saavel straks som især senere indrømmedes virksomme Lempelser. Den islandske Handel er nu fuldstændig omordnet ved L. af 15de April 1854, ved hvilken det er tilladt saavel indenlandske som fremmede Skibe at besejle og handle paa samtlige Handelssteder paa Island, imod forinden at løse det saakaldte islandske Søpas, der betales med 2 Rd. p. Kmlstr. Kysthandelen er ordnet i Overensstemmelse med de almindelige Bestemmelser for Kysthandel i Danmark, saa at fremmede Skibe under 15 Kmlstr. ere udelukkede fra samme.

Den færøske Handel blev lige indtil Aaret 1856 ført for Statens Regning som Monopol, endskjøndt Færingerne kort efter den islandske Handels Frigivelse for danske Under-saatter, nemlig i 1790, fik Løfte om en snarlig Forandring i Forholdet paa samme Maade som alt iværksat for Islands

Vedkommende. Ved L. af 21de Marts 1855 frigaves endelig Handelen fra 1ste Januar 1856 saavel for Indlændinge som for Udlændinge, væsenlig efter de Grundsætninger, hvorefter Handelen paa Island Aaret iforvejen var ordnet.

Paa Grønland ere Forholdene af en ganske særegen Natur. Den indfødte Befolkning er vistnok tildels kultiveret, men den synes desværre, hvad de materielle Forhold angaar, ikke rigtig skikket til at staa paa egne Ben. Det har ofte været under Forhandling, om det ikke lod sig gjøre i det Mindste til en vis Grad at frigive Handelen, men man har dog endnu ikke kunnet bekvemme sig til at opgive den kongelige Monopolhandel. Grunden hertil er ikke den, at man ønsker at holde Grønlænderne i en vedvarende Umyndighedstilstand — det Modsatte er tvertimod Tilfældet — men derimod den, at man ikke kan skjule for sig selv, at den grønlandske Befolkning, som lever meget spredt og ikke forstaar at holde tilraade med større Forraad, rimeligvis under en fri Handel ofte vilde komme til at lide af absolut Mangel. Det maa befrygtes, at den let vilde bevæges til at sætte Alt paa øjeblikkelig Nydelse af Spiritus og unyttige Nydelsessgjenstande og følgelig i kort Tid aldeles gaa tilgrunde. Tilstanden er dog langtfra god under de nuværende Forhold, og det er og bliver et vanskeligt Spørgsmaal, hvorledes en hensigtsmæssig og holdbar Ordning skal kunne tilvejebringes.

Af stor Betydning for Handelen er Ordningen af Toldforholdene. Beskyttelsestoldsatser forhindre Arbejdets Deling og virke saaledes ubetinget hæmmende paa Om sætningen, men ogsaa høje Toldsatser skade Handelen, selv om de ere paalagte i finansielt Øjemed alene. De fordyre nemlig Varen, tvinge Kjøbmændene til at arbejde med større Kapitaler og formindske Kjøbernes Tal. — Det er af største Vigtighed, at Optrængen af Tolden er indrettet saaledes, at ikke unødvendige og tidsspildende Forholdsregler besværliggjøre Samfærdselen. Det er ligeledes vigtigt, at Toldens Betaling kan erlægges under saadanne Former, at Kjøbmanden ikke bliver nødt til ofte at staa i

betydelige og trykkende Forskud. — Af den Fremstilling, som tidligere (Side 99) er given af vor Toldlovgivnings Historie, vil det være klart, at Beskyttelsessystemet vistnok endnu ikke ganske er forladt, men at det dog i det Hele taget er mildt. Vore Toldsatser ere moderate og allerede Frd. af 1ste Febr. 1797 gennemførte Bestemmelser, som sigtede til at befri Samfærdselen for Fortidens trykkende Baand og Besværligheder. Den Omstændighed, at Landets Størrelse kun er ringe og altsaa Toldomraadet ligesaa, er ganske sikkert mindre heldig, men omvendt er det et Gode, at vi overalt i Landet have Toldklaringssteder, saa at Handelen ikke behøver at søge Omveje. Alene det, at Fortoldning efter Værdi med Nødvendighed vilde medføre, at Toldklaringsstederne maatte indskrænkes til de større Pladser, vilde blive en saa følelig Ulempe, at det er højst tvivlsomt, om ikke denne Grund i og for sig er tilstrækkelig til at foretrække den gamle Fortoldning med faste Satser efter Vægt, især da det største Onde ved denne, nemlig at de simple Varer beskattes stærkest, taber sin væsentligste Braad, naar Afgifterne gennemgaaende er moderate. Ogsaa med Hensyn til Toldens Betaling ere Foranstaltninger trufne, som sætte den Handlende istand til at udskyde Erlæggelsen, indtil Kjøberen er funden. Dette er sket ved Anordningen af Transit- og Kreditoplag. Ved de første kan Kjøbmanden oplægge sine Varer i Statens eller private Pakhuse, under Toldvæsenets Laas, og Tolden betales først, efterhaanden som Varerne eller Partier af samme udtages til Forhandling. Transitoplag ere derfor allerede til stor Lettelse for Handelen, særlig med Hensyn til Varer, hvorover man endnu ikke har disponeret og som maaske endog skulle udføres igjen, og med Hensyn til Varer af saadan Art og Beskaffenhed, at Kreditoplag ikke kan indrømmes for dem. Dette gjælder saaledes for enhver Vare, hvis Toldforpligtelse ikke senere bestemt kan paavises, hvor altsaa Toldsvig paa en eller anden Maade kan finde Sted; at ingen fristende Lejlighed i saa Henseende aabnes, er ikke

alene i Statskassens Interesse, men ligesaameget i den redelige Handlendes, for hvem Konkurrenceforholdene trykkes. Transitoplag lide imidlertid af den Ulempe, at Kjøbmanden ikke kan komme til sine Varer uden Toldvæsenets Mellemkomst, der ikke altid kan være rede. Denne Ulempe hæves ved Kreditoplagene, ved hvilke Varerne, efter at Tolden paa samme er udregnet og debiteret Kjøbmanden, paa Tro og Love overlades ham til Forhandling. Han optager dem i sine egne Pakhuse og kan efter Behag raade over dem; Tolden betales hvert Fjerdingaar for den Del af Varen, som i den forløbne Tid er afhændet, og Kjøbmanden er forøvrigt kun forpligtet til paa Forlangende at paavise Toldvæsenet sine Beholdninger, for at hans Opgivender tilbørlig kunne kontrolleres.

Transit- og Kreditoplagsinstitutionen er allerede omhyggelig ordnet ved Frd. af 1ste Febr. 1797 og har saaledes forholdsvis gammel Hævd heri Landet. I den nyere Tid er der fra Lovgivningens Side ved L. af 4de Decbr. 1863 og L. af 23de Febr. 1866 gjort Skridt til en yderligere Udvikling af disse Forhold. L. af 4de Decbr. 1863 omhandler Indretningen af Frilagere og Fridokker. Ved Frilager forstaas et Territorium, der i alle Maader betragtes som værende udenfor Toldterritoriet, hvor altsaa vedkommende Ejere af Varerne kunne behandle og raade over samme uhindret af Toldvæsenet, som ene har at vaage over, at Frilageret ikke benyttes til Indsmugling af toldpligtige Gjenstande. Øjemedet med Fridokker er at tjene som en Slags Frihavn, saaledes at Skibe der kunne indløbe, losse og lade, samt derfra udgaa, uden anden Kontrol fra Toldvæsenets Side end den, som er fornøden for at sikkre Toldterritoriet mod ulovlig Ind- eller Udførsel af Varer. L. af 23de Febr. 1866 har tilladt Oprettelsen af Oplagshuse, hvor Varer kunne oplægges saaledes, at vedkommende Ejere af Oplagshuset udfærdiger Bevis for Varernes Modtagelse, der da faar den Retsvirkning, at Varerne overdrages eller pantsættes ved en Overdragelse eller Pantsætning af Be-

viset alene. Herved bliver det altsaa muligt at lade Varerne gaa fra Haand til Haand uden mindste Besvær eller Bekostning for Sælger og Kjøber, indtil Sidstnævnte ønsker at raade over samme til umiddelbar Forbrug og derfor udtager dem af Oplagshuset. Begge de omhandlede Love have imidlertid til Dato ikke affødt Anstalter af den tilsigtede Art og ere saaledes indtil videre uden egenlig praktisk Betydning.

Handelens Omfang.

Handelens Omfang kan kun meget ufuldkomment angives, da de Oplysninger, som haves, i Grunden alene angaa den udenlandske Handel, der kontrolleres af Toldvæsenet. Den indenlandske Omsætning derimod, som finder Sted mellem Mand og Mand, mellem Kjøbstad og Land o. s. v. kan ikke engang tilnærmelsesvis antydes. Det saa at sige eneste Middel, som haves til sammes Bedømmelse, er Størrelsen af den indenlandske Skibsfart, men endskjøndt den som Følge af Landets særegne Sammensætning af mindre Øer og en temmelig smal Halvø utvivlsomt altid maa blive et vigtigt Led i Betragtningen, naar man overhovedet skal forsøge paa at danne sig et fornuftigt, med Virkeligheden stemmende Skjøn om Omsætningen, saa indses det dog let, at selv de nøjagtigste Oplysninger om Skibsfarten alene af den Grund ere lidet tilfredsstillende med Hensyn til Spørgsmaalets Løsning, fordi hele den store Vareførsel tillands ligger aldeles uden for samme. Den indenlandske Omsætning er naturligvis hos os som i ethvert Land meget betydelig i Sammenligning med den udenlandske, men denne spiller dog i Danmark en mere fremtrædende Rolle end i de fleste andre Lande. Dette er en Følge af, at vor Frembringelse er lidet mangfoldig saavel formedelst Landets ringe Udstrækning og ensartede Beskaffenhed som paa Grund af vor Industris forholdsvise mindre Udvikling. Vi have en Mængde Korn og andre Agerbrugsprodukter tilovers, og vi indføre til/Gjengæld ikke alene Kolonialvarer, men ogsaa i stor Maalestok Metaller, Træ og Industrivarer o. s. v.

Ældre Angivelser om vor Omsætning med Udlandet ere ubrugelige endog blot til vejledende Sammenligning med det sidste Aar, som omhandles i de statistiske Tabeller, nemlig Finantsaaret 1865—66. Dette er begrundet i flere sammenstødende Omstændigheder. Landets Omraade er ved Freden af 30te Octbr. 1864 bleven et ganske andet end hidtil, og Oplysningerne fra tidligere Tider lade sig ikke opløse saaledes, at det endog kun tilnærmelsesvis kan ses, hvad der i Virkeligheden kommer paa Kongeriget og hvad paa de fra Riget skilte Landsdele. Den nugældende Toldtarif er med Hensyn til de enkelte Positioner temmelig forskjellig fra den, som gjaldt indtil 1ste April 1864; Varerne sammenstilles nu tildels ganske anderledes end før dette Tidspunkt. En Følge heraf er det bleven, at de tidligere saakaldte officielle Værdiansættelser aldeles ere bortfaldne. Disse officielle Værdier vare rigtignok saa lidet stemmende med de virkelige Markedspriser, at de i Grunden vare meget Lidt værd, men Intet er og bliver dog Intet, og det vilde omvendt have været et stort Fremskridt, om man havde set sig istand til at fremskaffe tilnærmelsesvis rigtige Værdiopgivelser, thi det er dog egentlig kun Værdien af de omsatte Varer, som har mere almindelig Interesse; Vægtmassen af den samlede Omsætning er i og for sig temmelig betydningsløs. Hvad endelig Finantsaaret 1864—65 angaar, da vare Forholdene i samme tildels saa overordenlige, at det maa regnes for et aldeles særeget Aar. Vi ville derfor i det Følgende nærmest holde os til Finantsaaret 1865—66 alene.

Da de fleste vigtige Indførselsartikler ere toldpligtige, vil en Oversigt over de indkomne Toldbeløb være ret oplysende. I Aaret 1865—66 faldt disse saaledes:

Sukker, Sirup og Mallas . .	1,232,906 Rd.
Kaffe	261,454 —
Sikorierødder	45,525 —
The	51,920 —
Ris	63,472 —

At overføre . . 1,655,277 Rd.

Overførsel . . .	1,655,277	Rd.	
Kryderier og Speserier . . .	48,918	—	
Tobakker	168,314	—	
Drikkevarer (Vin, Spiri- tuosa o. s. v.)	180,964	—	
Humle	54,481	—	
Salt	137,193	—	
Fisk	31,907	—	
Frugter	57,042	—	
Ost	62,375	—	2,396,471 Rd.
Manufakturvarer af Uld og andre Haar	731,323	—	
Manufakturvarer af Bomuld, Hør og Hamp	604,643	—	
Manufakturvarer af Silke . .	237,524	—	
Klæder	29,353	—	1,602,843 —
Tømmer og Træ	416,591	—	
Metaller	268,204	—	
Stenkul	195,823	—	
Farvestoffer	58,431	—	
Olier o. s. v.	50,400	—	
Huder og Skind	33,051	—	
Papir	42,340	—	
Porsellæn, Stentøj o. s. v. . .	83,206	—	
Glas	77,207	—	
Galanterivarer	29,407	—	1,254,660 —
Alle andre toldpligtige Varer	257,139	—	
Tilsammen . . .	5,511,113	Rd.	

Hvad de indførte Kvantiteter angaar, henvises herom til det Foregaaende, hvor de enkelte Varer findes omtalte, og hvor tillige i Reglen er nævnt Stedet, hvorfra de fornemlig indføres til os. Vor Indførselshandel drives med Hensyn til nogle Artikler mest direkte (Metaller, Træ, Vin, Salt og Fisk o. s. v.), med Hensyn til andre mest indirekte (t. Eks. The, Tobak, Silkevarer) og endelig tildels paa begge Maader

(Sukker, Kaffe, Ris, uldne og linnede Manufakturvarer osv.) — Flere af vore Indførselsvarer ere Gjenstand for en ikke aldeles ubetydelig Mellemandel, der forøvrigt næsten udelukkende drives fra Kjøbenhavn. I 1865—66 udførtes saaledes af fremmede Varer: af Sukker omtr. 7 Mill. Pund, af Kaffe 5 Mill. Pund, af Ris 4 Mill. Pund, af linnede Manufakturvarer $\frac{1}{2}$ Mill. Pund, af Jernvarer 7 Mill. Pund, af Stenkul $\frac{1}{3}$ Mill. Td., af Olier $1\frac{1}{4}$ Mill. Pund, af Papir $\frac{1}{2}$ Mill. Pund, af Frugter $\frac{1}{2}$ Mill. Pund o. s. v. Kjøbenhavn er altsaa en vel ikke storartet men dog ej heller ganske ubetydelig Mellemlands, navnlig for vore nordiske Bilande, for endel af Sverig og Norge samt med Hensyn til ganske enkelte Varer for Østerølandene i Almindelighed.

Af indenlandske Frembringelser ere vore vigtigste Udførselsartikler alle af Agerbruget. I 1865—66 udførtes:

Kornprdktr. c. $3\frac{7}{8}$ Mill. Tdr.	Hvede c.	500,000	Tdr.
	Rug c.	600,000	—
	Byg c.	1,650,000	—
	Havre c.	800,000	—
	Andre Kornsorter		
	især Ærter c. . .	50,000	—
		c. 3,600,000	Tdr.
	Mel og Gryn c. . .	200,000	—
	Brød o. s. v.	2 Mill.	Pund.
Raps c. . .	150,000	Tdr.	Faar c. . . . 40,000 Stkr.
Oliekager c.	7 Mill.	Pund.	Uld c. 4 Mill. Pund.
Heste c. . .	7,000	Stkr.	Svin c. 50,000 Stkr.
Hornkvæg .	50,000	—	Kjød o. Flesk 15 Mill. Pund.
Smør c. . .	40,000	Tdr.	Ben c. 10 — —
			Huder o. Skind 6 — —

De fleste af disse Varer staa ogsaa blandt vore Indførselsartikler, men i langt mindre Kvantiteter. Af Korn indførtes nemlig c. 150,000 Tdr., hvoraf Halvdelen Rug, af Heste c. 2000 Stkr., af Hornkvæg c. 8000 Stkr., af Faar c. 8000 Stkr., af Svin c. 11,000 Stkr., af Uld c. 850,000 Pund og endelig af Huder og Skind c. $1\frac{3}{4}$ Mill. Pund. Af vort Korn, hvis

Udførsel forøvrigt i 1865—66 var særdeles rigelig paa Grund af den gode Høst i 1864 og Beholdninger fra tidligere Aar, gik over Halvdelen til England, Resten især til Slesvig og Holsten samt til Norge, i ikke ganske ringe Maalestok ogsaa til Holland og Sverig. De danske Kreaturer gaa endnu mest sydpaa, dernæst til England, som allerede modtager de fleste af vore Faar. Smør samt Kjød og Flesk sendes mest til England, dernæst til Slesvig og Holsten og til Norge; Ulden ligeledes, dog modtager Sverig ogsaa en betydelig Del af samme. Ben og Oliekager sendes næsten ene til det engelske Marked. Af Huder og Skind gik omtrent $\frac{2}{3}$ til England, $\frac{2}{5}$ sydpaa og $\frac{1}{5}$ til Sverig og Norge.

Med Hensyn til Kornudførselen spiller Jylland den mindst fremragende Rolle, medens det er omvendt, hvad Kreaturudførselen angaar, Faar undtagne, hvoraf neppe Halvdelen udføres fra Jylland, Resten saa at sige udelukkende fra Sælland. Smørudførselen sker mest fra Kjøbenhavn og fra de jydsk Toldsteder. Af de øvrige Udførselsgjenstande forsendes den overvejende Del fra Kjøbenhavn.

Skibsfartens Betydning for saavel den inden- som den udenlandske Omsætning er allerede berørt. I Finantsaaret 1865—66 forefaldt ved de danske Toldsteder:

over 46,000 Skibsklareringer i inden-	
landsk Fart med c.	288,000 bestuv. Kmlstr.
over 40,000 Skibsklareringer i uden-	
landsk Fart med c.	553,000 — —
tilsammen over 86,000 Skibsklare-	
ringer med c.	841,000 bestuv. Kmlstr.

I den indenlandske Fart sejlede næsten udelukkende danske Skibe, i den udenlandske deltog fremmede Nationers Skibe saaledes, at de baade i Antal og med Hensyn til Bestuvning udgjorde godt og vel Halvdelen. Mærkes maa det, at Dampskibene stedse faa større og større Betydning for Vareomsætningen. I 1865—66 førtes saaledes næsten $\frac{1}{3}$ af det Gods, som tilsøs omsattes mellem Danmarks forskjel- lige Toldsteder indbyrdes, af Dampskibe; i den udenlandske

Omsætning førtes, forsaavidt den foregik søværts, over $\frac{1}{6}$ af Varerne med Dampskibe.

Af de i den indenlandske Skibsfart klarerede fremmede Skibe var henimod Halvdelen slesvigske og holstenske, der ogsaa førte omtrent Halvdelen af det med fremmede Skibe i Indlandet omsatte Gods. Dernæst deltog især svenske og norske Skibe i vor indenlandske Vare-Omsætning, i mindre Grad hollandske, preussiske og russiske Skibe. Det er dog egenlig kun i den udenrigske Fart, at Forholdet har større Betydning. Af det Gods, som i denne Fart førtes paa fremmede Skibe, kom henved Halvdelen paa svenske og norske Skibe, henved en Fjerdedel paa engelske og hollandske og Resten fornemlig paa Fartøjer, hjemmehørende i Preussen, Rusland og i Slesvig og Holsten. — De Lande, med hvilke vi staa i den mest levende Søforbindelse, ere naturligvis England (næsten Halvdelen) og dernæst Sverig og Norge (næsten en Fjerdedel). I anden Række kommer Slesvig og Holsten (omtrent en Ottendel), Østersølandene, vore nordlige Bilande, de dansk-vestindiske Øer samt andre transatlantiske Lande og Steder, fornemlig Brasilien. Skibsfarten paa Belgien, Frankrig og Sydevropa er forholdsvis mindre betydelig.

Af danske Skibe drives en ikke ringe Fragtfart i fremmede Lande, saavel heri Evropa som i andre Verdensdele. Oplysningerne herom ere dog ikke ganske fuldstændige. Fra 99 Konsulatdistrikter haves Indberetninger for Aaret 1865, fra 40 andre, som dog kunde komme i Betragtning, haves ingen Meddelelser. De indkomne Indberetninger opgive ind- og udgaaede danske Skibe i fremmede Havne med og uden Ladning til et Antal af henimod 14,000 Stkr. af en Drægtighed over 700,000 Kmlstr.

Beskatningen.

I. Statsskatter.

A. Direkte Skatter.

Ved direkte Skatter forstaas Skatter, som hvile paa Besiddelsen af en vis Gjenstand eller knytte sig til en bestemt Egenskab hos Skatteyderen. Herunder falder:

1. Skatter paa Jorden.

a) Den saakaldte Gammelskat. Skatter paa Jorden høre overalt til de ældste Skatter, og endnu den Dag idag have Staterne i samme en af deres vigtigste Indtægtskilder. Dette er ganske naturligt. Under en mindre udviklet Tilstand er Besiddelsen af Jord i overvejende Grad Kjendtegn paa Formue og Skatteevne; Agerbruget giver de væsentligste selvstændige Indtægter, Industri og Handel indtage en underordnet Plads og kunne desuden rammes gennem andre Beskatningsmaader. Jordbesiddelse er let at holde fast som Skatteegenstand, medens Grundlaget for de fleste af den nyere Tids Skatteformer først kommer tilstede gennem en betydelig fremadskreden Samfundsorganisation.

I Danmark har Skat paa Jorden allerede været anvendt i Valdemarernes Tid, men en fast Ordning af de herhen hørende Forhold skete først efter Enevældens Indførelse ved de tidligere omtalte Matrikuleringer af Jorden i 1664 og 1688, fra hvilken Tid Hartkornsskatter have hvilet paa

Landejendommene som en aarlig tilbagevendende Udgift. Under den første Enevoldskonge (Frederik den 3die) behandlede al Jord ens med Hensyn til Beskatningen, men under Kristian den 5te gav man Adelen sin tidligere Skattefrihed tilbage. Den endelige Ordning i, saa Henseende fastsattes ved Frd. af 16de Desbr. 1682; Skattefriheden, som hidtil havde haft en personlig Karakter, blev nu knyttet til Hovedgaarde med mindst 200 Tdr. Hartkorn Bøndergods inden 2 Miles Afstand fra Gaarden og blev saaledes nærmest en Præmie for samlet Jordegods, hvilket var i god Overensstemmelse med Tidsaanden. Ved Frd. af 1ste Oktbr. 1802, der paalignede nye Skatter paa alle faste Ejendomme i Danmark, indførte Regjeringen et nyt System, idet den lod Beskatningen ramme Alle uden Undtagelse, de hidtil skattefri Jorder ikke mindst, og saaledes blev Skattefriheden forandret til en Skattelettelse.

Frd. af 15de April 1818 samlede Skatterne paa Jorden til en samlet Landskat, der bestemtes til 6 Rd. af hver Tønde privilegeret Hartkorn og til 8 Rd. 32 Sk. af hver Td. uprilegeret Hartkorn (Skovskyld altid = $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn Ager og Eng). Forskjellen mellem privilegeret og uprilegeret Hartkorn blev altsaa 2 Rd. 2 Mk., medens den før 1802 var over dobbelt saa stor (privileg. 1 Rd. — uprivileg. 5 Rd. 5 Mk.). I denne Landskat skete Nedsættelse for 3 Aar ved Frd. af 10de Januar 1823 paa Grund af de for Landejendomsbesidderne saa højest ugunstige Tider, hvilken Nedsættelse, der senere stadig fornyedes, indtil den i 1850 (L. $20\frac{1}{6}$) endelig sloges fast, bestemtes til 72 Sk. for privilegeret og til 1 Rd. 4 Sk. for uprilegeret Hartkorn. Paa Bornholm, som havde sine egne Skatteforhold, var Landskatten i 1818 bestemt til 2 Rd. 32 Sk.; den nedsattes nu med 32 Sk. Ved Frd. af 24de Juni 1840 befalede det, at den nye Matrikul skulde træde i Kraft fra 1844, og at fra samme Tidspunkt Landskatten skulde deles i Gammelskat efter den ældre Matrikuls Hartkorn og i Landskat efter det nye Hartkorn. Gammelskatten, som blev en

fast Byrde paa Ejendommene, bestemtes til 5 Rd. p. Td. privilegeret og til 6 Rd. 80 Sk. p. Td. uprilegeret Hartkorn samt til 2 Rd. p. Td. Hartkorn paa Bornholm. Heri er ved L. af 20de Juni 1850 om en Udjævning af Forskjellen mellem privilegeret og uprilegeret Hartkorn sket den Forandring, at Gammelskatten nu overalt er 6 Rd. 80 Sk. p. Td. gammelt Hartkorn; Bornholm er dog stedse uberørt heraf. Til de Hartkornsejerne, som ifølge nævnte Lov fik forhøjede Skatter, udbetaltes der et Vederlag dels i Statsobligationer dels i rede Penge. Naar en Landejendom deles, fordeles naturligvis Gammelskatten, men saaledes at Fordeelingen foretages efter det Forhold, hvori det nye Hartkorn lignedes; det gamle Hartkorn er altsaa, da det aldeles ikke benyttes med Hensyn til de kommunale Afgifter, siden 1844 uden praktisk Betydning. Gammelskatten er engang for alle bestemt efter samme, og dermed har Matrikulen af 1688, forsaavidt Ager- og Engs Hartkorn angaar, ophørt at virke.

Gammelskatten indgaar dog indtil 1876 ikke fuldstændig i Statens Kasse. Endel opkræves for Bankens Regning af Amtsforvalterne, nemlig Renterne af de $\frac{2}{3}$ af Bankheftelserne paa Landejendommene, som Staten ifølge Forliget med Banken i 1838 (se ovenfor Side 158) paatog sig at betale til Forrentning og Afdrag paa den Obligation, hvormed den dengang afsluttede sit Mellemværende med Banken. Beløbet opkræves nemlig til Banken direkte af Skatteyderne, men disse faa et tilsvarende Afslag i deres Skatter til Staten. Gammelskatten beløber efter Freden i Wien 1864 omtrent 2,475,000 Rd.

Afdraget til Banken omtrent 325,000 —

Indgaar i Statskassen . . . 2,150,000 Rd.
men ligesom Statskassen efter den sidste Betaling til Banken i 1876 vil tage hele Gammelskatten til Indtægt, saaledes vil denne ogsaa i de kommende Finantslove ifølge L. af 29de Marts 1867 blive opført med et noget større Beløb paa Grund af, at de fra Hertugdømmet Slesvig indlemmede Kredse efter endt Matrikulering skulle fra 1ste April d. A.

svare Skatter af Jorden efter samme Regler som det øvrige Land. Der haves imidlertid endnu ingen Oplysning om, hvor stor denne Forøgelse vil blive hverken for Gammelskattens eller for Landskattens Vedkommende.

b) Landskat og Ligningsskat paa Jorden. I Henhold til foranstaaende Udvikling er den egenlige Landskat efter den nye Matrikul p. Td. Hartkorn 44 Sk. Privilegeret Hartkorn er nemlig ophørt i 1850; Gammelskatten paa uprivilegeret Hartkorn var 6 Rd. 80 Sk., altsaa blev tilbage som Landskat 1 Rd. 48 Sk. (tilsammen 8 Rd. 32 Sk. jfr. Frd. $15/4$ 1818), men heri er eftergivet 1 Rd. 4 Sk. (Frd. $10/1$ 1823 og L. $20/6$ 1850); paa Bornholm blev den egenlige Landskat efter Eftergivelsen = 0 (2 Rd. Gammelskat). Til Landskatten er imidlertid kommen den saakaldte Ligningsskat ifølge L. af 20de Juni 1850 om Ophævelse af flere ældre Skatter og Skatteligninger og om Fordeling af Vederlaget herfor. Man havde nemlig i Tidens Løb paalagt ved Siden af Landskatten en Del enkelte Skatter til Tilfredsstillelsen af særlige Fornødenheder. Nogle af disse Skatter hvilede paa Byerne alene, nogle paa det privilegerede Hartkorn, andre paa det uprivilegerede Hartkorn, nogle endog paa enkelte Provindser. Alle disse Skatter bleve ved fornævnte Lov sammendragne til en Skat, Ligningsskatten, der dels blev paalagt Kjøbstæderne særlig, hvorom nedenfor, dels blev lignet paa Hartkornet med 1 Rd. 24 Sk. p. Td. Ager- og Engshartkorn, 44 Sk. p. Td. bornholmsk Hartkorn og 60 Sk. p. Td. Skovskyld (og Møllehartkorn, der imidlertid, som tidligere omtalt, er ophævet fra 1ste Januar 1862). Land- og Ligningsskatten er følgende nu tilsammen 1 Rd. 68 Sk. p. Td. Ager- og Engshartkorn (paa Bornholm 44 Sk.) og 4 Rd. 26 Sk. p. Td. Skovskyld (nemlig 4 Rd. 16 Sk. ÷ Skatteeftergivelse efter 1823 = 50 Sk. + Ligningsskat 60 Sk.). Til Landskatten hører desuden Landskat efter Frd. af 15de April 1818 paa Tienderne. Den svares af vedkommende Tiendeberettigede dels efter det tiendeydende Hartkorn dels efter det saakaldte matrikulerede Hartkorn paa Konge- og

Kirketienden. Disse Tiender bleve nemlig i Matrikullen af 1688 ansatte til Hartkorn efter den Indtægt, som de antoges at yde Ejerne, hvorimod Præstetienden ikke matrikuleredes, fordi man ikke dengang ansaa den for en passende Beskatningsgjenstand; Kongetiendehartkornet blev c. 36,400 Tønder, Kirketiendehartkornet c. 38,000 Td. — Ligesom den øvrige Landskat saaledes blev ogsaa Landskatten af Tiender noget nedsat i 1823 og udgjør nu af hver Td. Kongetiendehartkorn 32 Sk., af hver Td. Kirketiendehartkorn 24 Sk., samt af det tiendeydende Hartkorn 3 Sk. p. Td., naar Tienden er afhændet til Yderen for en fast og uforanderlig Pengeafgift, og 16 Sk. p. Td., naar den under andre Vilkaar er afhændet til Yderen. Landskatten og Ligningsskatten af Hartkornet indbragte Statskassen i Finantsaaret 1865—66 c. 787,000 Rd.

c) Tiendevederlag. Skjøndt de Afgifter paa Jorden, som ere traadte istedetfor den virkelige Tiende in natura, ikke indgaa i Statskassen, maa de dog medtages her, idet de for største Delen anvendes til at tilfredsstille Øjemed, der nærmest vedkomme Staten efter den i vort Land hidtil gjældende Opfattelse. Tiende indførtes i Danmark, som i alle andre Lande, efterhaanden som den kristne Gejstlighed fik Magt dertil. Den bestemtes til en Tiendedel af Afgrøden og deltes i 3 Dele, til Biskop, Kirke og Præst. Ved Reformationens Indførelse i 1536 inddrog Kongen Bispetienden til Fordel for Staten, og den fik herefter Navn af Kongetiende. Kongetienden henlagdes til Skoler, Universitetet, Hospitaler o. s. v., ligesom mindre Dele af den bleve givne de ny Biskopper som Lønning, hvilke Dele imidlertid i de sidste Aartier ere inddragne i Statskassen (med Undtagelse af Tienderne til Aarhus Bispestol), idet Bisperne samtidig ere satte paa fast Løn. Noget af Kongetienden blev endelig solgt til Private. — Kirketienderne ere endogsaa for største Delen i Privates Eje, men af Kirketienderne skal altid først udredes, hvad der er nødvendigt til Kirkens Vedligeholdelse, saa at det egentlig kun er Overskudet, der er

Gjenstand for Vedkommendes Ejendomsret; dette gjælder ogsaa, hvor selve Tiendeyderne have kjøbt Kirketienden. — Præstetienden blev ved Reformationen idet Hele taget urørt, den vedblev at være Præsternes væsenligste Løn; dog er der ogsaa med Hensyn til den i Tidernes Løb truffet enkelte Foranstaltninger, hvorved mindre Dele af Præstetienden ere henlagte til andre Øjemed f. Eks. til Skolevæsenet.

Al Jord var ikke tiendepligtig; Jord, som tilhørte Gejstligheden, svarede naturligvis ikke Tiende. Da efter Reformationen megen af den katolske Gejstligheds Jord kom i Adelens Besiddelse, begyndte denne med Iver at arbejde paa at skaffe sig Tiendefrihed for samtlige sine Jorder, og det lykkedes i den Grad, at saa at sige al Jord, der før 1660 blev dreven under en Sædegaard, er tiendefri. Tiendefri ere fremdeles enkelte Sædegaardsmarker, som særlig ere benaaede dermed, Præstegaardes og Skolers Jorder, hidtil udyrkede Jorder o. s. v. De nærmere Bestemmelser i saa Henseende findes udførlig i Frd. af 8de Januar 1810, der tillige gav faste Regler for Tiendeejerens og Tiendeyderens indbyrdes Rettigheder samt for Korntiendens Afløsning mod et uforanderligt Vederlag, hvilken Afløsning dog ikke paabødes men alene søgtes fremmet; Forordningen var forsaavidt kun en yderligere Udvikling af den Kgl. Indbydelse af 18de Marts 1796 til mindelige Foreninger mellem Tiendeydere og Tiendetagere. Afløsning af Kvægtienden mod et Pengevederlag var derimod allerede paabudt ved Frd. af 7de April 1740, som stadfæstedes og udvidedes ved Frd. af 8de Januar 1810. Ved L. af 14de April 1852 paabødes endelig Korntiendens Afløsning inden 1856 til faste aarlige Afgifter, og det bestemtes derhos, at Jorder, som ikke inden 1ste Januar 1856 vare blevne tiendepligtige, for bestandig skulde være tiendefri. Frd. af 8de Januar 1810 havde nemlig med Hensyn til enkelte til Dyrkning indtagne Jorder (Møser og Kjær) kun indrømmet Tiendefrihed for 20 Aar. Tiende i Ordets egenlige Forstand er altsaa nu ophørt i Danmark, og istedetfor samme er traadt et fast

aarligt Vederlag i Penge eller i Korn. Dette er et stort Fremskridt, thi Tiende in natura er som hvilende paa Bruttoen og ikke paa Nettoen en skadelig og uretfærdig Skat; Opkrævningsmaaden er tilmed, saavel for Nyder som navnlig for Yder, meget uheldig og trykkende.

Bornholm har altid været fri for Kongetiende, og hist og her findes der tiendepligtig Jord, som kun svarer en eller to Dele af Tienden. Kjøbstadjord svarer saaledes kun Tiende til Kirke og Præst. En Følge heraf er det, at medens der i hele Landet efter Oplysninger fra 1852 skulde findes 316,122 Td. Hartkorn (eller omtrent 83,7 pCt. af alt Hrtkr.), som svare Præstetiende, skulde Kirketiende kun ydes af 315,676 Td. Hartkorn (eller omtr. 83,6 pCt. af alt Hrtkr.) og Kongetiende kun af 311,209 Td. Hartkorn (eller omtr. 82,4 pCt. af alt Hrtkr.). Disse Tal ere dog utvivlsomt mindre nøjagtige; det tør nok antages, at fornemlig Præste- og Kirketiende svares af ikke lidt mere Hartkorn end her opgivet. Men selv om man kjendte det tiendeydende Hartkorn aldeles nøje, kunde man derfra ingen sikker Slutning drage med Hensyn til det virkelige Beløb af Tiendeverderlaget, hvorom ingen samlede Oplysninger haves, undtagen for de til Præsternes Lønning henlagte Tienders Vedkommende, der efter de foran (Side 69—71) nævnte Priser paa Korn udgjøre et Beløb af omtrent 1,150,000 Rd. Tiendeverderlaget er nemlig højst forskjellig ansat p. Td. Hartkorn. Hvor Tienden tidlig er bleven afløst, er naturligvis Vederlaget sat meget mindre end senere, da Produktionen i Mellemtiden (fra 1796 til 1856) er stegen saa overordenlig. De enkelte Tiendeparter ere endog ofte for samme Jord afløste til meget forskjellig Tid. Antages det tiendeydende Hartkorn i Gjennemsnit for alle 3 Tiender at udgjøre c. 320,000 Td. Hartkorn, antages fremdeles det samlede Tiendeverderlag p. Td. Hartkorn i Gjennemsnit at være fastsat til Værdien af henved 2 Td. Byg, og omsættes endelig Byg til Penge efter en Kapitaltakst paa $4\frac{1}{2}$ Rd. p. Tønde, bliver Tiendebyrden aarlig omtrent 2,800,000 Rd.

eller ikke saa lidt mere end Gammelskatten, med hvilken Tiendebyrden nu efter sin Beskaffenhed i andre Henseender nærmest maa sammenstilles.

d) Vejskat. Som allerede tidligere bemærket have Vejene hidtil ifølge Frd. 13de Decbr. 1793 og Frd. 29de Septbr. 1841 været inddelte i 1) Hovedlandeveje, 2) mindre Landeveje og 3) Biveje. Hovedlandevejene betragtedes som en Statsinstitution, hvortil Udgifterne udrededes af den saakaldte almindelige Vejkasse, der vedblev at bestaa som særlig Kasse med særlige Indtægter, ogsaa efterat man forøvrigt i 1850 havde inddraget de til særlige Udgifter bestemte særlige Skatter under den forommeldte Ligningsskat. Fra 1ste April 1868 ville vistnok Hovedlandevejene ifølge L. af 21de Juni 1867 blive sammensmeltede med de mindre Landeveje under Navnet »Landeveje«, og Vejskatten vil som Følge heraf fremtidig udgaa af Statens Finantslov, men Udgiften til Vejene ophører naturligvis ikke; den vedbliver ligesfuldt at hvile paa Skatteyderne, den vil kun gaa over til at blive en kommunal Byrde, og medtages derfor her under Statsskatterne, hvor den endnu hører hjemme.

Vejkassens Indtægter have efter Fr. af 29de Septbr. 1841 bestaaet af 1) Bomintraderne, der i Finantsloven for 1867—68 ere opførte med noget over 26,000 Rd., og hvis Hovedbestanddele ere Indtægten af Bommene paa gamle Københavns Amt (Københavns Amtsraadskreds) og Erstatningen for de 1851 i Fyn og 1854 i det øvrige Sælland nedlagte Bomme samt enkelte tilfældige Indtægter, 2) den egenlige Vejskat, der atter ydes under en tredobbelt Form. Vejskatten udredes nemlig:

- a) med et lige Beløb for alt Ager- og Engs-Hartkorn undertagen Staden Københavns og enkelte afsides Øers (Bornholm, Anholt, Læsø) Hartkorn, nemlig 32 Sk. p. Td. (Skovskyld 16 Sk.), der i Finantsloven for 1867—68 anslaaes til henved 123,800 Rd.,
- b) med et forskjelligt Beløb af de forskjellige Amter, nemlig $\frac{1}{3}$ af de Udgifter, som Hovedlandsarbejderne i ved-

kommende Amt udkræve, dog i intet Aar over 64 Sk. p. Td. Ager- og Engs-Hartkorn, idet det Overskydende udlægges af Vejkassen mod Efterbetaling i senere Aar. Disse Amtsbidrag ere i Finantsloven for 1867—68 anslaaede til henved 122,900 Rd.,

- c) med et særligt Bidrag fra Kjøbstæder, der have Gader, som udgjøre endel af Hovedlandeveis-Linien og som derfor opslides ved den dobbelte Tjeneste som Bygade og som Hovedlandevej; disse Bidrag opføres i Finantsloven for 1867—68 med omtr. 24,100 Rd.

Vejkassens Indtægter, der væsenlig falde Hartkornet tillast, naa saaledes tilsammen et Beløb af henved . . . 300,000 Rd.

Saa vel Opkrævningen af Vejskatten som af Erstatningen for nedlagte Bomme ophører fra 1ste April 1868. Idet Hovedlandevejene derefter overgaa til Amterne, hvorigjennem de løbe, blive Udgifterne til dem at udrede af Amtsrepartitionsfondene, hvorom senere, samt forsaa vidt vedkommende Kjøbstadgader angaa, halvt af den paagjældende Kæmnerkasse (for Byen) halvt af Amtsrepartitionsfonden. Staten vedbliver kun gjennem Indenrigsministeriet at føre Kontrol med Vejenes tilbørlige Vedligeholdelse og vil derhos efterhaanden (i 25 Aar) inddrage de Beløb, som Vejkassen har til gode hos forskjellige Amter og Kjøbstæder for Forskud. Endel af disse Forskud har man forøvrigt samtidig fundet sig foranlediget til at eftergive.

2. Bygningsskatter.

Den samme Forordning af 1ste Octbr. 1802, som paa bød forøgede Skatter paa Hartkornet som Maalestok for Indtægten af Jordbrug, indførte tillige en Bygningskat, ved hvilken man tilsigtede at ramme Indtægten af andre Næringer. Skatten, som efter Ligningsmaaden ogsaa kaldes Kvadrat-skatten eller Arealskatten, blev derfor paalagt saavel Land- som Kjøbstadbygninger, naar disse ikke hørte til et Agerbrug og saaledes antoges beskattede gjennem Hartkornet, eller af andre særlige Grunde bleve undtagne for Skatten. Den

er forøvrigt i flere Henseender forskjellig efter Stedet og opløser sig derfor i Grunden i 3 Beskatninger.

a) Bygningsskatten i Kjøbenhavn medtager som Hovedregel alle Bygninger (For-, Side- og Baghuse). Fri for Skatten ere Lejligheder, som bebos af en Familie og i sin Helhed ikke indeholde over 64 □ Alen (jvfr. L. af 4de Marts 1857 og 16de Febr. 1866), Kjeldere under Side- og Bagbygninger samt tillige under Forhuse, naar Kjelderen ikke benyttes til Beboelse eller Næringsbrug (jfr. L. af 23de Desbr. 1863), desuden Skure til Smaabekvemmeligheder og Lofter eller Loftsværelser, der ikke egne sig til Beboelse (jfr. L. af 23de Desbr. 1863). Undtagne ere fremdeles saavel i Kjøbenhavn som i Kjøbstæderne a) offentlige Bygninger, der ikke bebos af Embedsmænd, b) Lejligheder, der bebos af Fattiglemmer, c) Lejligheder, der henstaa aldeles ubenyttede i $\frac{1}{2}$ Aar eller længere, for samme Tid. — Skatten bestemtes i 1802 for Kjøbenhavn til $1\frac{1}{2}$ Sk. af Forhuse og til 1 Sk. af Side- og Baghuse samt af Pakhuse og Stalde, selv om de laa til Gaden, Alt p. □ Alen etagevis; den forhøjedes først ved Frd. 4de Septbr. 1809 med $\frac{3}{4}$ af det oprindelige Beløb og senere i Anledning af Ildstedsskattens Ophævelse ved Fr. 17de April 1816 med en Gang mere end Afgiften fra 1802, saa at den altsaa fra den Tid af udgjør tilsammen henholdsvis $4\frac{1}{8}$ Sk. og $2\frac{3}{4}$ p. □ Alen. Den aarlige Indtægt af Bygningsskatten for Kjøbenhavn er for Finantsaaret 1867—68 anslaaet til 287,000 Rd. og den stiger naturligvis, efterhaanden som ny Bygninger opføres.

b) Bygningsskatten i Kjøbstæderne. I Kjøbstæderne udenfor Kjøbenhavn beregnes Skatten ifølge Frd. 1ste Oktbr. af 1802 efter □ Alen etagevis ligesom i Kjøbenhavn, men forøvrigt med et forskjelligt Beløb efter Bygningernes Assuransesum fra over 200 Rd. indtil over 4000 Rd. Skatten svares kun af For-, Side- og Baghuse, forsaavidt de bruges til Beboelse, Husholdning eller Værksteder (incl. Pakhuse), og fritagne ere alle Huse med en Assuransesum

af under 200 Rd. Desuden er ligesom i Kjøbenhavn offentlige Bygninger o. s. v. (se ovenfor) undtagne for Skatten. Skatten bestemtes i 1802 til $1\frac{1}{2}$ Sk. p. □ Alen for de højste Assuransesummer (over 4000 Rd.) og gjordes gradevis nedadgaaende, saa at den for Assuransesum fra 200—300 Rd. kun blev $\frac{3}{8}$ Sk. p. □ Alen. Ved Frd. af 17de April 1816 fordobledes Afgiften og varierer altsaa nu fra 3 Sk. til $\frac{3}{4}$ Sk. p. □ Alen i hver Etage. Paa Bornholm er Skatten dog kun det Halve. Indtægten af Bygningsskatten i Kjøbstæderne anslaaes for Finantsaaret 1867—68 til 298,000 Rd.

c) Bygningsskatten paa Landet. Paa Landet beskattedes i 1802 kun Lyststeder for Kjøbstadfolk, Fabriker, Kroer, Møller og andre Bygninger, hvori dreves Næring, der var forskjellig fra Jordbrug, Fiskeri eller anden egenlig Landbonæring. Skatten bestemtes forøvrigt efter de samme Regler som i Kjøbstæderne og forhøjedes ligeledes i 1816 til det Dobbelte. Ved L. af 29de Desbr. 1857 § 71 ophævedes den Fritagelse for Skatten, som i 1802 var indrømmet de faa Klasser af Haandværkere, der dengang efter Loven havde Ret til at opholde sig paa Landet; Skattefriheden beholdtes dog tildels for dem, som alt vare i Virksomhed. Indtægten af Bygningsskatten paa Landbygninger er for Finantsaaret 1867—68 anslaaet til 142,000 Rd.

Bygningsskatterne, der ifølge det Foregaaende fortiden give en Indtægt af 727,000 Rd., skulde efter Hensigten være Forbrugsskatter, altsaa hvile paa Lejerne og kun paa Ejerne, forsaavidt de selv benytte deres Hus. Dette er ogsaa i Reglen Tilfældet, men ikke altid. Lejeren vil i Virkeligheden komme til at svare Skatten, saasnart Tilbudet uhindret kan følge Efterspørgselen, Ejeren vil derimod ganske eller tildels komme til at bære den, saavel naar han har en monopolistisk Stilling, fordi forøget Tilbud er en Umulighed (Østergade i Kjøbenhavn), som naar den modsatte Tilstand indtræder, at Efterspørgselen aftager stærkere end Tilbudet (stærkt tilbagegaaende Byer). Bygningsskatten hviler dernæst paa den Forudsætning, at større eller mindre Husrum vidner om større eller mindre Skatteevne. Men skjøndt

dette virkelig til en vis Grad er sandt, saa er det dog ingenlunde ubetinget sandt; Familiens Størrelse og Næringens Beskaffenhed nøder ofte til Brug af Husrum, som ikke staar i Forhold til det endelige Overskud. Bygningsskatter lide altsaa som alle andre Skatter af uomtvistelige Mangler og enkelte Ubilligheder, men de gjøre det ikke i højere Grad, end at Ulemperne med at forlade en gammel tilvant Skatteform vilde blive overvejende, naar Beløbet dog alligevel skal svares af Statsborgerne, kun efter en anden Maalestok. Vor Bygningsskat har derimod i sin Udførelse et Par mindre gode Sider, som tildels kunde rettes. Der tages i Henseende til Skattens Beregning intet Hensyn til Etagens Højde eller til Bygningens Beliggenhed (i Kjøbenhavn dog Forhuse modsat Side- og Baghuse); men begge disse Momenter have utvivlsomt en ikke ringe Betydning, naar man skal dømme om vedkommende Brugeres Skatteevne.

3. Andre direkte Skatter.

a) Ligningsskat af Kjøbstæderne. Vi have ovenfor omtalt Ligningsskatten paa Hartkornet. Den Del af Ligningsskatten, som skulde udredes af Kjøbstæderne, fastsattes ved L. af 20de Juni 1850 § 3 til 53,000 Rd. af Kjøbenhavn og 62,000 Rd. af de andre Kjøbstæder. I disse Beløb fra-
drages dog 1 Rd. 8 Sk. for hver Td. Ager- og Engs-Hartkorn samt 52 Sk. for hver Td. Skovskyld (paa Bornholm 36 Sk. for hver Td. Ager- og Engs-Hartkorn) eller med andre Ord, hvad Kjøbstaden maa svare som Hartkornsligningsskat $\div$ 16 Sk. p. Td. Ager- og Engs-Hartkorn og $\div$ 8 Sk. p. Td. Skovskyld, hvilke 16 Sk. og 8 Sk. stamme fra det saakaldte Ekstrapaabud, som ved Frd. af 12te Januar 1827 blev paalagt alt Hartkorn som Vederlag for Nedsættelse af Udførselstolden paa Heste og Kvæg. Ligningsskatten af Kjøbenhavn staar i Henhold hertil i Finantsloven for 1867-68 opført med 52,652 Rd.
og for de øvrige Kjøbstæder med 54,821 —
tilsammen: 107,473 Rd.

De paa Kjøbstæderne faldende 62,000 Rd. fordeles mellem dem af Finantsministeren, hver Gang en Folketælling har fundet Sted, efter deres Bygningers Assuransesummer og efter deres Folketal, dog saaledes at Bornholms Kjøbstæders Folketal kun regnes for en Trediedel.

b) Rangskat. Ved Frd. af 17de Januar 1764 paalagdes der enhver Person, som havde Rang, en Skat, der bestaar endnu og udgjør aarlig for sidste (9de) Klasse 6 Rd. og for hver højere Klasse et stigende Beløb indtil 80 Rd. for første Klasse. Skatten hæves dog ikke af Militære, ej heller af Enker. Den antages i Finantsaaret 1867—68 at ville indbringe Statskassen 42,000 Rd.

Saalænge der med Rang var forbundet visse Forrettigheder, kunde Rangskatten betragtes som en Afgift paa disse, men efterat Rettighederne af gode statsretlige Grunde ere afskaffede, er Rangskat en aldeles prinsiplos Skat, som kun kan forsvares derved, at den er tilvant og sjeldnere kan antages at falde paa Vedkommende som en meget trykkende Byrde.

c) Indkomstskat. I Anledning af de overordenlige Udgifter, som Krigen fra 1848—51 paaførte Landet, paalagdes der ved L. af 15de Maj 1850 og ved L. af 27de Januar 1851 Krigsskat, henholdsvis for Aarene 1850 og 1851, der tildels var en Indkomstbeskatning, men saaledes at det var Indtægtskilderne, som beskattedes. Man lagde nemlig Skat paa Hartkornet, paa Tiender, paa Bygninger, paa Obligationer, paa Embedsindtægt og paa Næring. At man tillige beskattede Forbrugen, vedkommer os ikke her. Under sidste Krig udkom ligeledes en Lov om Krigsskat af 21de Marts 1864. Denne Lov tog af Indkomstkilder kun Hensyn til Agerbruget, som beskattedes med 3 Rd. p. Td. Ager- og Engs-Hartkorn (Skovskyld det Halve), og til Tiender, som beskattedes efter tiendeydende Hartkorn og efter matrikuleret Tiendehartkorn, men forøvrigt vendte Loven sig direkte til Indtægten. Dette udførtes paa den Maade, at man paalagde hver Kommune at udrede et vist Beløb, som den skulde skaffe tilveje gennem Skatten paa sit Hartkorn og gennem en For-

deling i Forhold til Skatteydernes Indtægter; Hartkornsbesidderne bleve berettigede til at afdrage deres Hartkornsskat i det, som de skulde udrede efter Indtægten, men forsaaavitt Ens Skat efter Indtægt blev mindre end Hartkornsskatten, kunde han ikke forlange noget af denne tilbagebetalt. Endelig er der under 25de Juli 1867 udkommet en Lov om overordenlig Skat for Tidsrummet fra 1ste April 1867 til 31te Marts 1869, der i Virkeligheden er en Indkomstbeskatning. Man har i den aldeles forladt Indtægtskilderne som Grundlag. Den Sum, som man vil have ind i Statskassen, nemlig 2 Millioner Rd., er derimod fordelt med 390,000 Rd. paa Kjøbenhavn, 300,000 Rd. paa de øvrige Kjøbstæder og 1,310,000 Rd. paa Landkommunerne. Det paa Kjøbstæderne faldende Beløb skal atter fordeles mellem dem af Finantsministeren med $\frac{1}{3}$ efter Folketallet ved sidste Folketælling, $\frac{1}{3}$ efter Assurance-summen og $\frac{1}{3}$ efter Ministerens Skjøn om Byernes indbyrdes Skatteevne. Det paa Landet faldende Beløb skal først fordeles af Finantsministeren mellem Amtsraadskredsene og derefter af Amtsraadene paa de enkelte Kommuner. Fordelingsnormerne ere dels Hartkornet, dels Folketallet og endelig ved sidste Fordeling tillige Amtsraadets Skjøn. Den Sum, som en Kommune skal udrede, skaffer den tilveje gennem Paaligning efter Skatteydernes Indkomster; de smaa Indkomster nyde dog et vist Afslag, og Indkomster paa under 400 Rd. i Kjøbenhavn, 250 Rd. i Kjøbstæderne (inkl. Flekkerne) og 200 Rd. paa Landet ere aldeles fri.

Udgangspunktet for Fordelingen er, at der saavidt muligt af hver Skatteindtægt skal i hele Landet svares samme Beløb (1 pCt. aarlig), men det indses let, at det efter den anvendte Fremgangsmaade ikke er muligt, at Forudsætningen overalt kan slaa aldeles nøjagtig til. Naar man ikke desto mindre ikke har dristet sig til at forlade det saakaldte Kontingentsystem, saa er det, fordi man uden samme vilde mangle enhver Sikkerhed for, at den sande Indtægt drages frem til Beskatning. Saalænge nemlig Indtægtsbeskatningen ikke bruges i Kommunerne, vil Statens Kontrol i saa Henseende nødvendig-

vis blive overvættets vanskelig og kostbar. At de ganske smaa Indtægter nyde Afslag, ernylig berørt; det saakaldte progressive (stigende) System anvendes derimod ikke. Det er dog sikkert utvivlsomt, at de høje Indtægter forholdsvis antyde større Skatteevne end Mellemindtægterne, og Systemet har fra tidligere Tid Hævd heri Landet. Det anvendes faktisk i Formue- og Lejlighedsbeskatningen til Kommunerne og fandt ogsaa en Plads i Krigsskatlovene af 1850 og 1851 ved Beskatningen af Embedsindtægter. At en stigende Skala forøvrigt maa holdes indenfor billige Grændser, er naturligt. — At selv den bedste Indkomstskat fører visse Ulemper og Ubilligheder med sig, er ligesaa vist, som at dette overhovedet er Tilfældet med enhver Skat, man kjender; men ligesom en Indkomstbeskatning dog til en vis Grad har god Berettigelse ved Siden andre Skattenormer, saaledes vil det neppe undgaas, at den jo indtil videre bliver nødvendig heri Danmark, for at Statskassen kan faa den fornødne Indtægt. Den overordenlige Skat vil derfor ventelig adaare blive efterfulgt af en mere fast Indkomstskat.

B. Indirekte Skatter.

Ved indirekte Skatter forstaas Skatter, som hvile paa en Handling, der antages at vise Skatteevne. De svares ikke som de direkte Skatter paany efter en vis Tids Forløb, men kun engang for alle af samme Handling; de gjentages derimod, saa ofte Handlingen gjentages. De kunne til en vis Grad siges at være frivillige, idet Skatteydelsen beror paa, om man vil foretage den beskattede Handling, men det ses let, at man ofte fornuftigvis ikke kan undslaa sig herfor. Til denne Art Skatter maa henregnes:

I. Skatter paa Omsætningen.

a) Stempelpapirsskatten. Denne Skat er gammel heri Landet; den indførtes ved Frd. af 21de Juli 1658 som en midlertidig Krigsskat, men gik straks efter Enevoldsmagtens Indførelse over til at blive en vedvarende Skat. Den er sidst ordnet ved L. af 19de Febr. 1861. Stempel-

pligtige ere i det Hele taget alle Dokumenter, som lyde paa Penge og Penges Værd, og ved hvilke private Rettigheder eller Forpligtelser stiftes og overdrages, fremdeles Ansøgninger til Kongen og Ministerierne, Borgerbreve og Næringsbeviser, Bevillinger, Bestallinger, forskjellige Attester, en Mængde Dokumenter, som vedkomme Retsplejen o. s. v. Afgiften beregnes enten med $\frac{2}{3}$ pCt. af Værdien (1ste Klasse) eller med $\frac{1}{6}$ pCt. af Værdien (2den Klasse) eller efter særlig Takst. Stempelpligtige efter 1ste Klasse ere Testamenter ved deres Ikrafttræden, Kjøbekontrakter angaaende faste Ejendomme eller Skjøderne paa samme, naar ingen Kjøbekontrakt har været udfærdiget, ligeledes andre Dokumenter, hvorved faste Ejendomme overdrages eller Indskrænkninger gives i Ejendomsretten over dem. Stempelpligtige efter 2den Klasse ere Ægtepagter, Kjøbekontrakter om Skibe, Lejekontrakter om faste Ejendomme, Gjældsbeviser, naar der betinges Renter eller Gjælden sikkres ved Kavtion eller Pant o. s. v. Der sælges ikke alene stemplet Papir, bestaaende af hele Ark, men ogsaa Stempelmærker, der dog ikke overstige 2 Rd.s Værdi, og hvis Benyttelse for Kontrollens Skyld er undergiven forskjellige Indskrænkninger. Da man ikke altid ved et stempelpligtigt Dokuments Affattelse kan have det befalede Stempelpapir ved Haanden, er det under nærmere foreskrevne Regler tilladt inden en vis Tid (senest inden 3 Uger) at belægge det med Stempelpapir. I Reglen er kun et Eksemplar af et Dokument stempelpligtigt, saa at bekræftede Gjenparter og Duplikater ere stempelfri, naar Hoveddokumentet er stemplet. Fremgaar Værdien, hvorefter Afgiften skal beregnes, ikke med Bestemthed af det stiftede Forhold, saasom naar Retshandlen angaar Naturalydelser, bliver Værdien at fastsætte efter visse Regler og under Øvrighedens Kontrol. Omhandler Dokumentet aarlige Ydelser enten for bestandig eller for et bestemt Tidsrum, der ikke er kortere end 25 Aar, eller for flere end de paa Udstedelsestiden levende Personers Livstid, ansættes Værdien til det 25 dobbelte af et Aars Beløb.

Ydelser paa Personers Livstid, der leve paa Dokumentets Udstedelsestid, eller paa anden ubestemt Tid medføre Stempelpligtigt efter det 5 dobbelte Beløb. Overtrædelse af Stempel-lovgivningen bevirker ikke Dokumentets Ugyldighed, men paadrager enhver Udsteder og Modtager en Bøde, der i Almindelighed er fastsat til det 5 dobbelte af den undladte Takstbetaling, men i enkelte Tilfælde, hvor Kontrollen er vanskelig og Taksten ringe, stiger indtil det 100 dobbelte Beløb.

Bruttoen af Stempelafgifterne anslaaes for Finantsaaret 1867—68 til 600,000 Rd.

Stempelskatten er naturligvis langtfra at tilfredsstille Finansvidenskabens Fordringer. Den træffer ingenlunde efter Skatteevnen; dens Erlæggelse er ofte saare vanskelig at kontrollere; den virker tilmed undertiden skadelig paa den økonomiske Udvikling ved at hindre Omsætninger, som ellers kunde være nyttige for begge Parter og altsaa ogsaa for Samfundet. Dens bedste Forsvar er, at den er en gammel tilvant Skat, som nylig er modereret efter Tidens Fordringer, saa at den sjelden er absolut trykkende.

b) Afgift af Arv. Frd. af 12te Septbr. 1792 indførte den saakaldte Kollateralafgift 3: Afgift af Arv i Sidelinier. Den paalagdes al Arv, som enten efter Loven, Testamente eller Forening maatte tilfalde Andre end Arveladerens Ægtefælle, Livsarvinger, Forældre eller Sødskende, naar de eller deres Børn i deres Sted arve tilligemed Moder. Afgiften bestemtes til 4 pCt. af den beholdne Arv, men fritagne bleve Boer paa under 100 Rd., Midler, der gaves til offentlige Stiftelser, og Legater for en enkelt Persons Livstid.

Under 8de Febr. 1810 indførtes en Afgift paa al Arv af $\frac{1}{2}$ pCt. af det beholdne Beløb. Der blev altsaa, naar tillige Kollateralafgift skulde svares af Arven, ialt at betale $4\frac{1}{2}$ pCt.

Ved L. af 19de Febr. 1861 ere fornævnte Arveafgifter omordnede saaledes, at der nu i det Hele svares i Afgift:

1) af Arv, der tilfalder Ægtefæller, Livsarvinger eller Forældre 1 pCt., 2) af Arv, der tilfalder Sødskende eller disses Børn (1ste Sidelinie) 4 pCt. og 3) af Arv, der tilfalder fjernere Beslægtede eller Ikke-Beslægtede 7 pCt. Disse Arveafgifter ere for Finantsaaret 1867—68 anslaaede til . . 260,000 Rd.

Beskatningen af Arv hviler paa den Forudsætning, at Arvemodtageren nyder en Fordel, hvoraf han kan taale at afgive en Del til Statskassen, og Afgiften er derfor stigende, eftersom Arveladeren har staaet i et mer eller mindre fjernt Forhold til Modtageren. Det er dog paa ingen Maade Tilfældet, at en Vilkaarsforbedring, som antyder Skatteevne, finder Sted ved ethvert Arvefald, endnu mindre kan den mulige Vilkaarsforbedring nøje udmaales efter Vedkommendes Slægtskabsforhold. Skatten er derimod let at beregne og opkræve og, naar den er moderat, kan den ligesaa godt forsvares som mange andre Skatter. Meget høje Arveafgifter ere absolut forkastelige; de medføre en Omgaaen af Loven, og de virke nedbrydende paa den for Samfundet saa nyttige Kapitalsamling.

c) Afgift af overdragne Ejendomme. Af alle faste saavel Kjøbstad- som Landejendommens Værdi skal der ifølge fornævnte Frd. af 8de Febr. 1810 svares en Afgift af $\frac{1}{2}$ pCt., hver Gang de overdrages til ny Ejer. Denne Afgift virker paa samme Maade som Stempelafgiften. Begge i Forening lægge Baand paa Omsætningen. Afgiften af overdragne Ejendomme anslaaes for Finantsaaret 1867—68 til 130,000 Rd.

2. Forbrugsskatter.

a) Indførselstold og Stempelafgift af Spillekort. Vor Toldlovgivning er paa Grund af den Indflydelse, som den kan have paa Industriens og Handelens Udvikling, allerede omtalt ved disse, nemlig Side 99—100 og Side 169—171, hvortil henvises. Fritagne for Indførselstold ere kun de enkelte Artikler, der udtrykkelig ere nævnte (L. 4de Juli 1863) som toldfri; af saadanne kunne mærkes: Varer, der

ere tilvirkede i og direkte indføres fra vore nordlige Bilande, Rejse- og Flyttegoods, endel Raaprodukter, som høre til Livets første Fornødenheder (saasom Korn, Kjød og Flesk, Melk, Æg, Smør, fersk Fisk) eller som ere af Vigtighed for Industrien (Modeller og Prøver, Hør, Hamp, Uld, Garvestoffer o. s. v.), Sager, som nærmest have videnskabelig eller kunstnerisk Interesse (saasom Bøger og videnskabelige Samlinger, Malerier) og endelig forskellige Gjenstande, hvis Indførsel enten vanskelig kontrolleres eller af andre Grunde ikke kan give en Afgift, som det er værd at oppebære. Toldbestyrelsen kan desuden i visse Tilfælde indrømme Toldfrihed for ellers toldpligtige Artikler, saasom naar Sager indføres til Militæretaternes Brug, naar Gjenstande, som ere udgaaede fra Landet, atter indføres o. s. v. Rettelig erlagt Told betales ikke tilbage, om ogsaa Varerne igjen udføres; dog kan Toldbestyrelsen i enkelte Tilfælde bevilge det. Den kan ligeledes ved Udførsel af indenlandske Fabrikata tilstaa Godtgjørelse for Indførselstold, som er betalt af Materialier og Hjælpestoffer. Egenlig Værditold svares kun af Klaviaturinstrumenter, Skibe og ubenævnte Varer. Til Lettelse ved Fortoldningen kan Tolden i en Mængde Tilfælde svares efter Bruttovægt (d: Varernes Vægt med Indpakning) efter Fradrag af en vis Thara, som enten er lovbestemt eller findes ved Undersøgelse. Indførselstold og Stempelafgift af Spillekort (8 Sk. p. Spil) antages i Finantsaaret 1867—68 at ville udgjøre 6,013,000 Rd.

Som tidligere bemærket ere Udførselstold og Gjennemførselstold afskaffede, men selv Indførselstolden er langt fra en fejlfri Beskatningsmaade. Uden Hensyn til den uheldige Rolle, som den spiller, forsaavidt den endnu er Beskyttelsestold, saa falder den og vil den altid falde meget ulige. De mindre Indtægter maa forholdsvis udrede mere i Told end de større, dels fordi man særlig maa søge at beskatte saadanne Gjenstande, som daglig forbruges af Alle ogsaa af den mindre Bemidlede, dels fordi Beskatning efter Maal og Vægt ubetinget træffer de simpleste Varer haardest. Oppebørsels-

omkostningerne ere ogsaa store, hos os 10 à 12 pCt. Derimod er det en Fordel ved Tolden, at den af Forbrugerne betales i smaa Portioner, efterhaanden som Varerne indkjøbes, saa at den indgaar i hele den daglige Økonomi. At Skatten forøvrigt med Hensyn til Erlæggelse og Kontrol er indrettet saaledes, at den dog i Almindelighed saa lidt som muligt generer det produktive Liv, er tidligere omtalt.

b) Skibsafgift. Istedetfor de tidligere opkrævede Lastepenge, Fyrpenge og Skibsklareringssportler blev der ved L. af 4de Juli 1863 indført en enkelt Skibsafgift p. bestuvet Kommerselæst af 8 Sk. i indenlandsk Fart (indbefattet Farten paa Bilandene) og 48 Sk. i udenlandsk Fart med et Tillæg af 50 pCt. for uprilegerede Staters Skibe, hvilket Sidste dog faktisk er uden Betydning. L. af 13de Marts 1867, som har indført Skibsmaling i Tons, har i sin § 27 en Bestemmelse om, at med Hensyn til Afgiftsberegning skal 2 Tons regnes lig 1 Kommerselæst. Afgiften antages i Finantsloven for 1867—68 at ville indbringe . 257,000 Rd.

Skibsagiften kan væsenlig betragtes som et Vederlag for Omkostningerne ved Fyr, Sømærker o. s. v., men forøvrigt træffer naturligvis en Afgift, der kun hviler paa Færdselen tilsøs og tilmed ikke staar i Forhold til Varernes Værdi men alene til deres Omfang, ofte meget ulige.

c) Brændevinsafgift. Om denne, som fortiden med Tillæg af Krigsskat udgjør 1 Rd. p. Td. Karrum, henvises til Side 107 og 108. I Finantsloven for 1867—68 beregnes Indtægten til 1,774,000 Rd. Foruden den egenlige Brændevinsafgift, som hviler paa selve Produktionen, er der ved L. af 29de Decbr. 1857 § 72 lagt en Afgift paa Forhandlingen, hvoraf Halvdelen tilfalder Statskassen, Halvdelen vedkommende Kommune. Den udgjør for Krohold eller Gjæstgiveri fra 10—200 Rd., for Brændevinshandel og Udsækning fra 10—100 Rd. og for Høkere eller Andre, der maa udsænke Brændevin men ikke til siddende Gjæster, fra 5—50 Rd. aarlig; Afgiften bestemmes nærmere for de enkelte Lokalteter for 3 Aar ad Gangen af ved-

kommende Kommunalbestyrelse eller Amdsraad. Statens Andel anslaa8 for Finantsaaret 1867—68 til . . 48,000 Rd.

Naar Brændeainsafgiften som hos os er nogenlunde moderat, maa den anses for en hensigtsmæssig Beskatning; en meget høj Brændeainsafgift vil derimod altid falde haardt paa den ubemidlede Arbejdsklasse og kan derfor ikke anbefales.

d) Afgift af Handelsrejsende (see Side 165) og af Kniplingshandlere, der opkræves af Toldvæsenet, anslaa8 for 1867—68 til 24,000 Rd. Pakhusleje, hvorunder Leje af Frilagerne i

Kjøbenhavn og Helsingør, til	18,000 —
Forskjellige Indtægter under Toldvæsenet til	29,000 —
Tilsammen . . .	71,000 Rd.

3. Sportler.

Ved Sportler forståas Afgifter, som svares af Statsborgerne, naar de komme i Berøring med en eller anden offentlig Institution, og hvis Grundvold er den Betragtning, at de Paagjældende skulle betale den Brug, de gjøre af Institutionen. Hos os kjende vi a) Retssportler, b) Departementssportler. De første indgaa dog endnu kun tildels i Statskassen, idet juridiske Embedsmænd omkring i Landet, som ere ansatte før L. af 19de Febr. 1861, have deres væsenligste Lønning gennem Oppebørsel af Sportler for egen Regning.

a) Retssportler. Den gjældende Hovedlov for Sportler, som opkræves ved de forskjellige Retshandler, er Reglement af 22de Marts 1814, hvis Indhold det ikke ret vel er muligt tilfredstillende at gjengive i Korthed. Her skal derfor kun bemærkes Følgende. Af Boer, som behandles ved Skifteretten, betales $1\frac{1}{3}$ pCt. af Boets Masse uden Hensyn til Gjælden (oprindeligt paalagt ved Frd. af 13de Januar 1792); ved Rettergangssager, ved Fogedforretninger, ved Dokumenters Thinglæsning, ved Avktioner, ved Notarialforretninger, ved Vurderingsforretninger o. s. v., kort sagt ved næsten alle Lejligheder,

hvor Borgerne komme i Berøring med Retsinstitutionerne, betales Sportler, som dels ere fast bestemte dels staa i et vist Forhold til det Beløbs Størrelse, som er Gjenstand for Behandling. Ved Rettergangssager er Betalingen forskjellig ved de forskjellige Instanser; angaar en Sags Værdi ikke 100 Rd., gives der Moderation i Betalingen (Frd. af 6te August 1824), men omvendt skal der i Reglen, naar Hovedstolen overstiger 1000 Rd., betales et Tillæg af 1 Rd. for hvert Tusinde (det saakaldte promille Gebyr), hvilket Tillæg overalt opkræves til Indtægt for Statskassen. I Almindelighed betales der foruden de egenlige Sportler en Tillægsafgift af 20 pCt.; den indførtes oprindelig ved Frd. af 25de Januar 1805 som en $12\frac{1}{2}$ pCt.s Afgift til Oprettelse af et Fond til Justitsvæsenets Fremme, men forhøjedes i 1814 til 20 pCt. Efterat Justitsfondet er hævet i 1841, tilfalder den 20 pCt.s Forhøjelse overalt Statskassen. Samtlige Retssportler, som komme Statskassen tilgode, opføres i Finansloven for 1867 til 1868 med 470,000 Rd.

b) Departementssportler. Ved Departementssportler forstaas Afgifter, som betales for Ansættelser og Bevillinger og ere ordnede ved en Mængde særlige Bestemmelser. De anslaaes for Aaret 1867—68 til 61,800 Rd.

Sportelvæsenet er upaatvivlelig den Del af vor Stats-skatteavgivning, som trænger til den grundigste Reform. Om nogle af Retssportlerne kan det maaske nok siges, at de hvile paa en sund Tanke, naar de nemlig ydes for Handlinger, som aabenbart særlig ere til Nytte for Vedkommende eller som foranledige Udgifter, der ligefrem ere bevirkede af Vedkommende uden nogen almenlydlig Grund; men der er utvivlsomt ingen Mening i, at Retsinstitutionen i sin Helhed, som er til Nytte og Beskyttelse for Alle i Samfundet, ene og alene skal betales af dem, der ere saa uheldige direkte at trænge til Rettens Hjælp og Mellekomst. Afgifter paa Ansættelser og Bevillinger harmonere ganske godt med den absolutistiske Anskuelse, at Sligt er en ren Naadessag, men i Virkeligheden er det dog utvivlsomt, at

hverken Ansættelse eller Bevilling bør gives, naar det ikke er strengt retfærdigt, og i saa Fald er der ingen Grund til at kræve en Bøde af den Paagjældende.

Det er umuligt at opgive noget Bestemt om, hvormeget de Sportler beløbe, som ikke indgaa i Statskassen. Den Antagelse kan dog maaske nogenlunde slaa til, at Statsborgerne ialt aarlig maa udrede c. 1 Million Rigsdaler i Sportler.

II. Kommunale Skatter.

Det er ikke Forfatterens Mening at ville give en udtømmende, endog kun kortfattet Fremstilling af den kommunale Beskatning. En saadan vilde ogsaa ligefrem føre udover de Grændser, som ere afstukne for dette mindre Skrift, men det er paa den anden Side dog nødvendigt at have en Oversigt over den kommunale Beskatnings Størrelse, naar man med nogenlunde Sikkerhed skal dømme om Statsbeskatningens Betydning. Det Nødvendige i saa Henseende foreligger i de senere Aar gennem Oversigter, udarbejdede af det statistiske Bureau, og Nedenstaaende er et Uddrag af den sidste af disse, for Regnskabsaaret 1863.

A. Kjøbenhavn. Skatter og Afgifter i Kjøbenhavn indkom i Aaret 1863 med 1,044,511 Rd.

De Skatter, som indbragte de største Beløb, vare
1) Arealskatten (445,064 Rd.), der udredes med Bygningsafgiftens oprindelige Beløb (af 1802) taget $4\frac{1}{2}$ Gange,
2) Grundskatten (204,299 Rd.) der svares med et vist Beløb (noget forskjelligt indenfor Voldene og udenfor samme) for hver Grundtakstportion, som ved Matrikulering er fastsat gennem en Forbindelse af Grundens Værdi med de paa samme staaende Bygningers Værdi, 3) Brolægningskatten (45,863 Rd.), der svares af de indenbys Ejendomme med 36 Sk. for hver ☐ Favns af Gadens Fladeindhold, beregnet efter Bygningsfasadens Længde og det Halve af Gadens Brede, 4) Indkomstskatten (283,414 Rd.) der

lignes forholdsmæssig paa Indtægterne, dog saaledes, at Indtægter paa under 400 Rd. ere fri og Indtægter fra 400 Rd. indtil 1200 Rd. nyde et Afslag (L. af 19de Febr. 1861). Resten indkommer ved forskellige mindre betydelige Afgifter, saasom Skat af Brændevinshandel, Skat af Vandforbrug, Præste- Degne- og Klokkerpenge o. s. v. At Skatterne paa de faste Ejendomme udgjøre henved de tre Fjerdedele af samtlige Skatter, fortjener at fremhæves.

B. Kjøbstæderne. Paaligningen i Kjøbstæderne for Aaret 1863 indbragte 833,263 Rd.

Af dette Skattebeløb lignedes neppe en Sjettedel paa de faste Ejendomme, dels efter Grund (matrikuleret til Hartkorn) dels efter Bygningernes Assuranseværdi, men derimod over de 2 Trediedele efter Formue og Lejlighed. Paa Næring lignedes ikke engang en Tiendel, Resten (7,6 pCt.) efter andre Objekter. Beskatningens Størrelse er forøvrigt meget forskjellig i de forskjellige Byer, den varierer fra over 6 Rd. til under 2 Rd. p. Individ. Mellem Byerne paa Øerne og i Jylland som samlede Grupper er der ikke stor Forskel, dog er Beskatningen noget større i de sidste. Kjøbstædernes kommunale Beskatning er sidst ordnet ved L. af 11te Febr. 1863, men det ligger i Sagens Natur, at den paabudte Ordning langt fra kunde gennemføres i Løbet af samme Aar.

C. Amtsraadskredsene. Til Amtsrepartitionsfondene paalignedes for Regnskabsaaret 1863—64 (April 63 — Marts 64) 1,540,288 Rd.

Det eneste Grundlag for Paaligningen har hidtil været Hartkornet, men nu findes der i den ny Landkommunallov af 6te Juli 1867 en § 50, hvorefter Amtsraadet kan bestemme, at indtil en Trediedel af det Beløb, som noget Aar skal udskrives paa Hartkornet i den enkelte Amtsraadskreds, lignes paa de under Amtsraadskredsen hørende Kommuner og udredes af disse paa samme Maade som deres øvrige Udgifter. Fordelingen paa Kommunerne skal i saa Fald foretages efter Hartkorn ($\frac{1}{2}$), efter Folketal ($\frac{1}{4}$) og efter Amts-

raadets Skjøn ($\frac{1}{4}$). — Hartkornsbidragenes Størrelse varierede i 1863—64 fra over 7 Rd. (Kjøbenhavns Amtsrads kreds) til $2\frac{1}{2}$ Rd. (Assens Amtsrads kreds) p. Td. Hartkorn. I Gjennemsnit lignedes der i Jyllands Amter 1 Rd. 25 Sk. mere p. Td. Hartkorn end i Øernes Amter.

D. Landsognekommunerne. Den til Landsognekommunerne for Aaret 1863 udførte Paaligning har i Penge og Værdi af Naturalydelser beløbet 3,136,514 Rd.

Naturalydelserne ansættes til en Værdi af 1,314,814 Rd., altsaa til omtrent 42 pCt. af hele Paaligningen, og har tidligere forholdsvis været endnu betydeligere. Betragter man Øerne og Jylland for sig, er der ikke synderlig Forskjel mellem det Forhold, hvori Penge og Naturalia ydes, dog har Pengebidrag en noget større Udstrækning paa Øerne end i Jylland. Derimod er den samlede Udskrivning mellem 18 og 19 pCt. højere p. Individ paa Øerne end i Jylland. — At der mellem de enkelte Kommuner er betydelig Forskjel i Henseende til Paaligningens Størrelse, er naturligt, ja selv naar vi tage de større Kredse, Amtsrads kredsene, finde vi, at Kommunerne i Maribo og Præstø Amter gjennemsnitlig maatte paaligne p. Individ endel over 3 Rd., medens Kommunerne paa Bornholm og i Ribe Amt slap med under 2 Rd. p. Individ. I de andre Amtsrads kredse var Paaligningen p. Individ gjennemsnitlig mellem 2 og 3 Rd. — Af de paalignede Pengebeløb (1,821,700 Rd.) udrededes godt og vel de $\frac{3}{4}$ Dele efter Hartkorn, Resten hovedsagelig efter Formue og Lejlighed. I Henseende til Benyttelsen af de forskellige Skattegrundlag for Pengebidragene er der ringe Afvigelse mellem Øerne og Jylland, betragtede som Helheder; derimod er der betydelige Forskjelligheder mellem Amtsrads kredsene. Medens i Kjøbenhavns Amtsrads kreds ikke engang Halvdelen af det paalignede Pengeløb udrededes af Hartkornet, maatte dette i Vejle og Odense Amtsrads kredse bære over de $\frac{9}{10}$ Dele af Beløbet.

III. Den samlede Skatteydelse.

I Henhold til Foranstaaende beløbe:

I. Statsskatter:

A. Direkte Skatter:

1) Skatter paa Jorden:

a) Gammelskat	2,475,000 Rd.	
b) Land- og Lignings-		
skat	787,000	—
c) Tiendevederlag . . .	2,800,000	—
d) Vejskat	300,000	—
		6,362,000 Rd.

2) Bygningsskatter:

a) i København . . .	287,000	—
b) i Købstæderne . . .	298,000	—
c) paa Landet	142,000	—
		727,000 —

3) Andre direkte Skatter:

a) Ligningsskat af		
Kjøbstæderne	107,473	—
b) Rangskat	42,000	—
c) Indkomstskat	1,000,000	—
		1,150,000 —
		8,239,000 Rd.

B. Indirekte Skatter:

1) Skatter paa Omsætningen:

a) Stempelpapirs-		
skatten	600,000 Rd.	
b) Afgift af Arv	260,000	—
c) — - overdragne		
Ejendomme	130,000	—
		990,000 Rd.

2) Forbrugsskatter:

a) Told	6,013,000	—
b) Skibsafgift	257,000	—
c) Brændevinsafgift . .	1,822,000	—
d) Andre Afgifter . . .	71,000	—
		8,163,000 —

3) Sportler:

a) Retssportler	470,000	—
b) Departements-		
sportler	61,800	—
At overføre	531,000 Rd.	
		9,153,000 Rd.
		8,239,000 Rd.

Overførsel . . 531,000 Rd. 9,153,000 Rd. 8,239,000 Rd.

3) Sportler:

c) Sportler, som ikke

indgaa i Statskassen	468,200	—	
		1,000,000	—
			10,153,000 —
			18,392,000 Rd.

II. Kommunale Skatter:

A. Kjøbenhavn	1,044,511	Rd.
B. Kjøbstæderne	833,263	—
C. Amtsraadskredsene	1,540,288	—
D. Landsognekommunerne	3,136,514	—
	6,555,000	—
	24,947,000	Rd.

altsaa samtlige Skatter omtrent 25 Millioner Rigsdaler eller, da Befolkningen kan antages at være paa det Nærmeste 1,7 Million Mennesker, henved 15 Rigsdaler aarlig p. Individ.

Da det ofte har været Gjenstand for Strid, om Kjøbstæderne eller Landet er haardest beskattet heri Danmark, kunde det naturligvis være af Interesse at løse dette Spørgsmaal, hvis det kun var muligt. Det vil imidlertid let ses, at hertil udfordres 2 Ting, paa den ene Side Kundskab om Skatteevnen paa begge Steder, paa den anden Side en nøjagtig Opgjørelse af, hvilken Del af forommeldte Skatter der i Virkeligheden falder paa By og Land. Men i begge Retninger mangler det tilstrækkelige Materiale; Skatteevnen beror paa de enkelte Personers Formue, Indtægt og øvrige økonomiske Forhold, som det ikke saaledes er muligt at samle i visse Hovedsummer; Skatterne, isærdeleshed de indirekte, fordele sig paa en saadan Maade, at det er umuligt at følge dem og afgjøre, hvem de tilsidst falde til last. Hvad man derimod med Sikkerhed kan sige, det er, at Beskatningen heri Landet nu i sin Helhed er langt mindre trykkende end for en Menneskealder tilbage eller maaske endog end nogensinde tidligere, og det er saameget glædeligere, som Nutiden dog i de vanskelige politiske Forhold

har havt store Vanskeligheder at bekæmpe, der ogsaa i høj Grad have berørt den økonomiske Stilling.

De offentlige Udgifter dækkes ligesaa lidt hos os som i noget andet Land gennem Skatteydelsen alene, skjøndt denne ganske vist leverer det væsentligste Bidrag.

Statens Finantslov for 1867—68 har saaledes foruden Skatter følgende Beløb til Indtægt:

1. Af Regaler:

a) Overskud af Post- og Telegrafvæsen c. . .	150,000 Rd.	
b) Overskud af Klasse- lotteriet c.	135,000 —	285,000 Rd.

2. Af Ejendomme:

a) Domæner (Land-, Skov- og Jagtvæsen) c.	460,000 —	
b) Statsaktiver (Reserve- fond, den grønlandske Handel, Porsellænfab- riken, Usserød Fabrik, Frederiksværk Krudt- værk, Jernbaner, Ude- staaende Fordringer)	2,950,000 —	3,410,000 —

3. Indtægter fra Bilandene:

a) Indtægter fra Færøerne og Island c.	66,500 —	
b) Bidrag fra de dansk- vestindiske Øer . . .	52,500 —	119,000 —

4. Adskillige Indtægter:

a) Rente af Kassebe- holdningen	80,000 —	
b) Realisationer ved Mi- litæretaterne	400,000 —	
c) Forskjellige mindre Indtægter	26,000 —	506,000 —

At overføre . . . 4,320,000 Rd.

	Overførsel . . 4,320,000 Rd.
5. Laan (til Jernbanerne)	2,736,000 —
	Tilsammen . . . 7,056,000 Rd.

Kommunernes Regnskaber vise paa samme Maade betydelige Indtægtskilder ved Siden af Paaligningen; denne udgjorde nemlig i Kjøbenhavn neppe $\frac{3}{5}$, i Kjøbstæderne kun lidt over $\frac{3}{5}$, i Amtsraadskredsene omtrent $\frac{3}{4}$ og i Landsognekommunerne omtrent $\frac{7}{8}$ af den samlede Indtægt, saa at alt-saa Resten indkom ved Udbytte af Ejendomme, Rente af Kapitaler, Realisationer, Laan o. s. v.

En yderligere Udvikling af disse Indtægters Natur som ogsaa af de Udgifters Beskaffenhed, der udredes af Statens og Kommunernes Midler, vilde naturligvis være nødvendig ved en Fremstilling af hele det offentlige Finansvæsen, men det forbigaas her, da Forfatteren alene har havt til Hensigt at fremstille det egenlige Afgiftsvæsen. Jeg har kun villet berøre de nævnte Forhold, fordi en Sammenstilling af Beskatningen med alle øvrige Indtægtskilder til en vis Grad er nødvendig, naar den førstes Betydning skal være rigtig klar.

Sluttet den 28de Juli 1867.

INDHOLDSLISTE.

	Side.
Forord	3.
I. Indledning:	
Landets Hoveddele, Beliggenhed, Størrelse og Inddeling . . .	5.
Landets Beskaffenhed	8.
Landets Klima	12.
II. Befolkningen:	
Dens Størrelse	15.
Befolkningens Tæthed	16.
Forholdet mellem Land- og Bybefolkning	18.
Fordeling efter Aldersklasser	19.
Forholdet mellem Kønnene	20.
Familie- og ægteskabelige Forhold	22.
Fødselsforholdene	24.
Dødelighedsforholdene	26.
Befolkningens Tilvækst	30.
Befolkningens Fordeling efter Næringsvej og Stilling	32.
Befolkningens Fordeling efter Religionsbekendelse	35.
Døvstumme, Døve, Blinde og Sindssyge	—
Selvmord	—
Forbrydelser	38.
III. Frembringelsen af Raastoffer:	
A. Agerbruget:	
Jordbundens og Klimaets Frugtbarhed	42.
Agerbrugets Udvikling	50.
Forholdet mellem de forskellige Agerbrug	58.
Agerbrugsprodukterne:	
Produkter af Planteriget	67.
— Dyreriget	73.
B. Andre Raafrembringelser	80.
IV. Industrien:	
De nødvendige Betingelser for Industriens Udvikling	90.
Den industrielle Udvikling	97.
Industrien i Almindelighed	102.

	Side.
Forarbejdelsen af Næringsstoffer	103.
— - Klædningsstoffer	111.
Metal- og Træforarbejdelser	116.
Forskjellige andre Industrier	122.

V. Handelen:

Handelens Betydning og Inddeling	127.
Samfærdselsmidlerne	132.
Omsætningsmidlerne	149.
Handelslovgivningen	163.
Handelens Omfang	172.

VI. Beskatningen:

I. Statsskatter.

A. Direkte Skatter	178.
Skatter paa Jorden	—
Bygningsskatter	186.
Andre direkte Skatter	189.
B. Indirekte Skatter	192.
Skatter paa Omsætningen	—
Forbrugsskatter	195.
Sportler	198.

II. Kommunale Skatter

III. Den samlede Skatteydelse

203.

